رهاڻ هيرن ڪاڻ

(جلد چوٿون)

تحقيق و تصنيف

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ

رهاڻ هيرن ڪاڻ

(جلد چوٿون)

تحقيق ۽ تصنيف

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ

Gul Hayat Institute

نيو فيلڊس پبليڪيشنس

ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد، سنڌ.

2003ع

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ڪتاب نمبر ٻه سئو اٺيتاليهه

ڇپائيندڙ — نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد، سنڌ.

ڇپيندڙ — ذڪي پرنٽنگ پريس، ڪراچي.

ڪمپوزنگ — احسان علي لغاري

پهريون ايڊيشن — جون 2003ع

قيمت — 80/- روپيا

(مصنف جا حق ۽ واسطا قائم)

Gul Hayat Institute

REHAN HERAN KHAN. (Vol: IV) Written by: Dr. N.B. BALOCH. Published by New Fields Publications, Tando Wali Mohammad, Hyderabad Sindh. Pakistan. First Edition June 2003. Price Per Copy Rs. 80/-
Book No. 248

عنوانن جي فهرست

	صفحا
● مهاڳ	٠٢ - ٠٤
● تاريخ	٠٥ - ١٠
● آزادي جا علمبردار	١١ - ١٤
● سنڌ جو آسمان	١٥ - ٦٣
ـ نحس تارا ۽ وهم وسوسا	١٨ - ٢٠
ـ نکٽ ۽ تارا	٢٠ - ٢٢
ـ اهي تارا جن تي نالا آهن	٢٣ - ٢٧
ـ چار مکيه تارا: قطب، ايٺ، صبح تارو، سانجهي تارو	٢٧ - ٣٨
ـ ڪٽ	٣٨ - ٤٠
ـ وڇون يا پٽون	٤٠ - ٤٢
ـ پوک ۽ مينهن جا تي مکيه نکٽ: ڪتي يا ڪتيون، تيڙو، لڏا	٤٢ - ٥١
ـ ڪتي، تيڙو، لڏي مطابق مينهن جي مند	٥١ - ٥٣
ـ حيرت جهڙيون ڳالهيون	٥٤ - ٥٨
ـ اسان جي چاڻ ۽ علم ۾ اضافو	٥٨ - ٦٠
ـ چنڊر: زمين ۽ آسمان جو سينگار	٦١ - ٦٣
● ويا سي وينجهار	٦٤ - ٧٤
● غازي فقير سيال	٧٥ - ٨٣
● ظرافت ۽ خوش طبعي	٨٤ - ٨٦
● سنڌ جا شهر: نصرپور ۽ اگهم ڪوٽ	٨٧ - ١٠٢
● مست وتايو	١٠٣-١٠٤
● سنڌ جون جڙيون ٻوٽيون	١٠٥-١٠٨
● نواب غيبي خان جي ڪچهري	١٠٩-١١٠
● سنڌ ۾ پاڻي جي پياس ۽ آس	١١١-١١٢
● جاوا سوماطرا جو سفر	١١٣-٢٧
● سنڌ جا قبيلا	١٢٨-٥٣

ـ لاشاري	١٣٢	ـ راٺوڙ	١٥٠
ـ دل	١٣٥	ـ گجو	١٥١
ـ چانگ	١٣٩	ـ سنگراسي	١٥٢

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

مهاڳ

هي رهاڻ هيرن ڪاڻ آهي. پنجاهن سالن واري دور (۲۰۰۰-۱۹۵۰ع) ۾ سنڌ جي سڄڻن ۽ سگهڙن سان ڳوٺن شهرن، واهڻن وسين ۾ رس رهاڻيون ٿيون جن جو هيءَ مواد يادگار آهي. ڪن پيارن ترغيب ڏني ته آءُ پنهنجي سوانح عمري لکان: ڪنهن حد تائين هي منهنجي سوانح عمري آهي.

هن ذخيري ۾ شامل ڳالهيون سڀ نيون آهن، ۽ گهڻيون سڀ نه اڳ لکيل آهن ۽ نه ڇپيل. هنن ڳالهين کي رهاڻ واري رنگ ۾ بيان ڪيو ويو آهي ۽ پڙهندڙن کي مخاطب ٿي ڳالهايو ويو آهي. ڳالهه مان ڳالهه نڪرندي ۽ پڙهندڙ کي ڪيئي ڳالهيون ٻڌايون وينديون ۽ ڪيئي نيون معنائون وهجايون وينديون. غور سان پڙهڻ ۽ پرجهڻ وارن لاءِ هن ذخيري ۾ سنڌ جي ماڻهن ۽ راڄن جي رهڻي ڪهڻي، ڳالهه ٻولهه، سرت سمجهه، دانائي دروانديشي، خوشي خوشطبعي، ۽ شعر ادب جا من موهيندڙ مثال موجود آهن.

هن ذخيري ۾ ڪي ڳالهيون اهڙيون آهن. جيڪي راقم گهڻو اڳ جدا جدا موقعن تي جدا جدا ڪچهرين ۾ ٻڌيون. ٿي سگهي ٿو ته ڪي صحيح نموني سان نه ٻڌايون ويون هجن يا نه سمجهيون ويون هجن، ۽ جيئن ته اهي هڪ وڏي وقفي کان پوءِ هت بيان ٿيون آهن انهيءَ ڪري ڪي پوريون ياد به نه رهيون هجن. پڙهندڙ مهربانن کي گذارش آهي ته جيڪڏهن ڪين ڪا وڌيڪ صحيح صورتحال معلوم ٿئي ته پنهنجي پيار ۽ پاٻوهه سان درستي ڪن.

هي اڻ کُٽ خزانو آهي جيڪو ڪنهن حد تائين منهنجي لکيل يادداشتن ۾ موجود آهي پر گهڻي حد تائين منهنجي ياگيرين ۾ محفوظ آهي. وقت ۽ فراغت آهر، اُن کي قسطن وار شايع ڪرڻ جو ارادو آهي. پهرين ٽن جلدن جي اشاعت بعد هي 'رهاڻ هيرن ڪاڻ' جو چوٿون جلد آهي جيڪو شايع ٿي رهيو آهي.

Gul Hayat Institute

هي سلسلو، سنڌ جي مختلف موضوعن، سنڌ جي عوامي جذبن احساسن، ڳڻن ۽ ڳالهين جو آئينو آهي جنهن اڳتي هلي اهو معلوم ٿئي ته ويهين صدي (۽ پڻ ان کان اڳ) ۾ سنڌ جي عام زندگيءَ جا ڪهڙا نقش نشان هئا ۽ ڳالهين ڳڻن جا ڪهڙا خاص عنوان هئا.

هن جلد ۾ 'سنڌ جو آسمان' هڪ خاص تحقيقي نوعيت جو موضوع آهي جنهن لاءِ سنڌ جي سڄاڻن، هارين ۽ مالدارن کان سالن جا سال پڇائون ڪري چنڊ، تارن، ستارن بابت سندن بيان قلمبند ڪيا ويا آهن. ان سان گڏ مون پاڻ نڪتن ۽ تارن کي سالن کان وٺي پئي جانچيو آهي ۽ جدا جدا تاريخن تي پنهنجي انهن جانچن کي قلمبند ڪيو آهي. انهيءَ جانچ مان ڪي حيرت جهڙيون ڳالهيون معلوم ٿيون جن کي تفصيل سان لکيو ويو آهي. قرآن شريف ۾ 'خُنَس' ۽ 'ڪُنَس' ستارن ڏانهن ڌيان ڇڪايل آهي جيڪي متي اڀري وري پوئتي هٽي هيٺ لهي وڃن ٿا. اها حقيقت جڏهن مونکي معلوم ٿي تيئن هر ذوق واري کي به تارن کي ڏسڻ جانچڻ سان معلوم ٿي سگهي ٿي. مونکي وڏي حيرت ٿي جڏهن ڏٺم ته هڪ روشن تارو اسر جو اڀري ٿو ۽ وقت گذرڻ سان متي چڙهندو اچي ٿو: چڙهي چڙهي وري پوئتي هٽڻ شروع ڪري ٿو ۽ لهي وڃي ٿو. سانجهي جو تارو ڏٺم ته الهندي طرفان متي چڙهيو ۽ ڪن ڏينهن بعد وري هيٺ ٿيندو لهي ويو. ٻه تارا هڪ ٻئي پٺيان اڀرندي طرفان چڙهيا پر پويون تارو اڳئين کان اڳتي وڌي ويو.

تارن ستارن جو وڏو جهان آهي جنهن تي رات جو نظر پوي ٿي. عام طرح اها ڳالهه ته ڏينهن جو پري تائين نظر پوي ٿي پر رات جو اونداهي ۾ ويجهي تائين به ڏسي نٿو سگهجي. اها زمين جي ڳالهه آهي: متي آسمان ڏي انسان جي نظر هزارن ڪوهن تائين پوي ٿي.

هن جلد ۾ ٻيو خاص موضوع 'سنڌ جي شهرن جي تاريخ' آهي. ان سلسلي ۾، مثال طور، شهر نصرپور جي تاريخي آثارن، حڪيمن طبيبن،

Gul Hayat Institute

شاعرن، مسجدن، مزارن، محلن ۽ گهراڻن بابت مختصر ڄاڻ ڏني وئي آهي. اميد تہ اڳتي ڪي سڄاڻ انهن ڪي وڌيڪ تفصيل سان بيان ڪندا. اهڙي طرح سنڌ جي ٻين شهرن جون بہ تاريخون لکيون وينديون. ڳوٺن جي تاريخ لکڻ جي شروعات ٿي چڪي آهي.

هن جلد ۾، پوئين جلدن کان هلندڙ خاص موضوع 'سنڌ جي قبيلن جي تاريخ' کي وڌايو ويو آهي ۽ لاشاري، دل، چانگ، مگريا، راٺوڙ، گجو، سنگراسي، ڏهوٽ ۽ مرڙاٺي قبيلن جي روايتن ۽ نسب نامن کي آندو ويو آهي. ٻيا موضوع بہ نوان ۽ معنيٰ وارا آهن. آخر ۾، جاوا سوماطرا جو سفرنامو ڏنو ويو آهي جنهن ۾ انڊونيشيا جي تاريخ ۽ تمدن تي روشني پوي ٿي.

علامہ آءِ. آءِ. قاضي چيئر
سنڌ يونيورسٽي، حيدرآباد، سنڌ
١٥-فيبروري ٢٠٠٣ع

خادم العلم
نبي بخش

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

تاريخ

• مخدوم جهانيان، سلطان فيروز شاهہ ۽ سمن ڄامن جي وچ ۾ صلح ڪرايو

جلال الحق والدين ابو عبدالحسين بن ڪبيرالدين احمد بن سيد جلال الملة والدين سرخ بخاري، جيڪو 'مخدوم جهانيان جهان گشت' جي نالي سان مشهور ٿيو، سو سنہ ٧٠٧ هجري ۾ ڄائو. سندس وڏو ڏاڏو جلال الدين سرخ بخاري بخارا مان بکر ۾ آيو ۽ پوءِ بکر مان ملتان ۾ آيو. مخدوم جهانيان ستن سالن جو هو جو اُچ جي بزرگ شيخ جمالي خندان جي مجلس ۾ شرڪت ڪيائين. پنهنجي والد ماجد ۽ مخدوم بهاءِ الدين زڪريا جي پوٽي ابوالفتح رڪن الدين جي هٿ تي بيعت ڪيائين. ملفوظات ۾چوي ٿو تہ: پاڻ مڪہ شريف مان بکر ۾ آيو تہ ماڻهو ڪيس ملڻ آيا. اروڙ جي هڪ بزرگ جي ذڪر ۽ ان بعد فرمائي ٿو تہ: 'سلطان محمد بن تغلق مون کي شيخ الاسلام مقرر ڪيو.'' سنہ ٧٦٤ھ ۾، سلطان فيروز شاهہ ۽ (سمن ڄامن مان) ''ڄام (انڙ) ۽ بانڀيہ'' جو صلح ڪرايائين (سيد صباح الدين، بزم صوفيہ، اعظم ڳڙهہ ١٩٤٩ع). سندس ڪن پٽن سيد شمس، سيد ماهہ، سيد صدرالدين، سيد ناصر الدين- جون قبرون (سکر لڳ) بکر واري پيٽ ۾ آهن (ملفوظات الدر المنظوم). بابو تاج الدين بکري سندس وڏن خليفن مان هو. (وڌيڪ لاءِ ڏسو ڊاڪٽر رياض الاسلام جو تحقيقي مقالو، اسلامڪ ڪلچر، حيدرآباد دڪن).

• ڄام نظام الدين جي وفات بعد پٽن ۾ نفاق

ڄام نظام الدين (عرف ڄام ندو) سنڌ جي سمن حڪمرانن ۾ سيني کان وڏو اولي العزم ۽ بيدار مغز حڪمران هو ۽ صحيح معنيٰ ۾ سلطان هو. هن سنڌ ۾ رهندڙ سيني قبيلن ۾ حب الوطني جو جذبو پيدا ڪيو. لاشاري قبيلي جي معزز نوجوان دريا خان جي تربيت ڪري ان کي پنهنجو پُٽيلو ڪيائين، سپہ سالار

بناياائين ۽ ”خان الاعظم“ جو خطاب ڏنائين. خان دريا خان جي اڳواٽي ۾ سنڌ جا بلوچ قبيلا سلطان تان ۽ سنڌ تان سر گھورڻ لڳا. سنڌ جي فوجي طاقت مضبوط ٿي، ارغونن کي شڪست آئي ۽ سبي جو قلعو فتح ٿيو. پر حالات جي ستم ظريفي جو سلطان ڄام نظام الدين جي قداور شخصيت جي پيٽ ۾ ڪانٽس پوءِ سندس پٽ ڄامڙا ثابت ٿيا. ٺٽي جي مؤرخ محمد صالح ولد ملا زڪريا پنهنجي ڪتاب ”معارف الانوار في بيان فضائل سيد الابرار ائمة الاظهار و احوال قطب المختار“ ۾ جيڪو هن سنه ۱۱۴۰ھ ۾ پيلاري بزرگ سيد حسين عرف شاهه مراد شيرازي (۱۳ ربيع الاول ۸۳۱- ۱۲ ربيع الاول ۸۹۳ھ) جي سوانح بابت لکيو، ڄام عالي مقام مرحوم جي پٽن جي نا اتفاقي تي روشني وڌي آهي. پٺي ڪنهن بہ ڪتاب ۾ اهو تفصيل موجود ناهي. لکي ٿو تہ:

’ڄام ندي، شاهه مراد جي فرزند سيد منصور جي خلافت ۾ سنہ ۹۱۴ھ ۾ وفات ڪئي. ڄام مذڪور کي ٻہ پٽ هئا: هڪ صلاح الدين ۽ ٻيو فيروز. جنهن وقت ڄام (ندي) جو جنازو (ٺٽي جي) شهر کان ٻاهر اڳتي مقام ڏانهن کنيو پئي هليا تڏهن واٽ تي ٻنهي ڀائرن ۾ بادشاهي بابت پاڻ ۾ بحث پئي ٿيو تان جو مقام تي پهتا. جنازي نماز لاءِ (وڏي جي بجاءِ ساڳئي وقت) ٻنهي سيد منصور کي نماز پڙهائڻ جي اجازت ڏني. مدفون ڪان فارغ ٿي جڏهن سڀ شهر ۾ آيا تہ علماءِ، فضلاءِ، فقراءِ ۽ رعايا سيني گڏجي صلاح الدين کي بادشاهي جي بشارت ڏني ۽ هن کي ڏينهن حڪومت ڪئي. بعد ۾ ڄام (مرحوم) جو ٻيو پٽ فيروز، سيد منصور جي خدمت ۾ حاضر ٿيو تہ ڪيس ان صورت ۾ (ائين چئي) بادشاهي جي بشارت ڏنائين تہ: ”اوهان کي محمد صلي الله عليه وسلم طرفان خلافت جي خلعت پهرائي اٿن ۽ تو تي لازم آهي تہ عدل انصاف ڪرين، خلق کي پاڻ ڏانهن راضي ڪرين. تنهنجي بادشاهي لاءِ تيرهن سالن جو حڪم نبوي صادر ٿيو آهي.“ (پوءِ) صلاح الدين بہ خدمت ۾

حاضر ٿيو جنهن کي احمد آباد (گجرات) جي حڪمراني جو حڪم ڏيئي رخصت ڪيائون.'

هن بيان مان لڳي ٿو ته عالمن، فاضلن، درويشن ۽ رعيت سيد منصور جي پڇڻ کان سواءِ صلاح الدين کي حڪومت جي مبارڪ ڏني، جنهن جو رد عمل اهو ٿيو جو سيد موصوف فيروز کي حڪومت جي بشارت ڏني. سنڌ جي تاريخ جو هي هڪ وڏو حادثو آهي.

ميان نصير محمد جي والده ۽ گهر واريون

تاريخ: ۲۸ مارچ ۱۹۹۶ع تي ميان نصير محمد جي ڳاڙهي واري مسجد ۽ ميان نصير محمد جي مقام کي ڏٺوسون ۽ معلوم ٿيو ته: ميان نصير محمد جي مسجد واري ماڳ جي ٻاهران ڪوٽ هو. ڏکڻ طرف وارن ٻن برجن جا نشان ڏٺاسون. ميان نصير محمد جي مقام ۾، سندس مزار لڳ، سانئڻ (ماين) جو مقام آهي، جنهن ۾ ميان نصير محمد جي والده ۽ ٻه گهرواريون مدفون آهن. گهر وارين جو قبرون هڪ ٻئي کي ويجهو گڏ ۽ والده جي اوپر طرف ڪجهه وٿيءَ تي آهي. فقير اها سڃاڻپ ڪرائي. والده واري تربت پٿر جي ۽ ٻاهران ڪنهڙو. سيراندي کان خوشخط ڪلمو ۽ پيراندي خالي، نالو ڪونهي. سنگتراشل پٿر جي ٻنهي پاسي آيتون. گهر وارين جون قبرون اهڙيون سهٽيون سنگتراشل جهڙيون مڪلي تي. سيراندين کان ڪلمان ۽ پيراندين کان نالا هيئين طرح:

۱- تاريخ وفات مرحومه بي بي بهائتي
يک هزار ويک صدو يازده
(۱۱۱۱ هه)

۲- تاريخ وفات مرحومه بي بي جادو
يک هزار ويک صد وچهارده
(۱۱۱۴ هه)

Gul Hayat Institute

● ميان نورمحمد جي دور ۾ نادر شاهه جو حملو

نادر شاهه جي حملي بابت ٻن قلمي ڪتابن ۾ حوالا نظر مان گذريا:

۱- دُره نادره، مصنف محمد قلي ابن حافظ خواجه بخش، سال تصنيف ۱۲۳۲هه.

هي قلمي ڪتاب پشاور ميوزم ۾ مطالعي هيٺ آيو. ان ۾ عبارت:

'ڪابل ۾ پهچڻ بعد نادرشاهه کي پوري تحقيق سان معلوم ٿيو ته خدا يارخان (ميان نورمحمد) مخالفت ۾ آهي. نادرشاهه ديره جات طرفان شڪارپور پهتو. (اشاري طور اثين ڄاڻايل ته) خدا يارخان ۽ نادرشاهه جي وچ ۾ ڪي ڳالهيون (غالباً وزير جان محمد ڏاهري اتي اچي مليو ۽ ڳالهيون ٿيون). خدا يارخان سنڌو دريا اُڪري وڃي عمرڪوٽ ۾ پناهه ورتي. (درياءَ اڪرڻ مان گمان ٿئي ٿو ته ميان نورمحمد خدا آباد ۾ هو جتان هو عمرڪوٽ ڏي روانو ٿيو). نادرشاهه به درياءَ اڪري پٺيان پيو ۽ وڃي عمرڪوٽ جي قلعي وٽ پهتو. ميان نورمحمد گرفتار ٿيو ۽ قلعي ۾ جيڪي خزانا لڪايل هئا سي نادرشاهه هٿ ڪيا. (ميان نورمحمد خزانا پاڻ سان کنيا هئا ۽ پويان فصلن ۽ ٻين ذخيرن کي ساڙاياٿين ته جئن نادرشاهه کي ڪجهه به هٿ نه اچي. اهي ئي خزانا هئا جيڪي عمرڪوٽ جي قلعي مان نادرشاهه کي هٿ آيا). ميان نورمحمد فرمانبرداري قبول ڪئي ۽ نادرشاهه کي تحفا پيش ڪيائين. (نادرشاهه به پنهنجي طرفان تحفو ڏنو جنهن جي وضاحت هن طرح):

'از نعمت حضرت شاهشناهي نيز از خيار فواکه يعني خربوزه که دران اوقات نو باوه از بلخ آورده بودند يک هندکه عبارت دويست شتر باشد بارگيري و برائي سرڪار بادشاهه ذيجاه اهداشد'

۲- نادرنامه: هي مثنوي 'شاهنامه' وانگر خدا يارخان عباسي (ميان نورمحمد؟) ٽن سالن جي محنت بعد ۱۱۵۵هه ۾ لکي پوري ڪئي. سنه ۱۹۳۱ع هن ڪتاب جو هڪ قلمي نسخو هڪ سنڌي صاحب لاهور ۾ چوڏهن ٻين ڪتابن سان گڏ ست روپين ۾ پروفيسر محمد شفيع کي ڏنو. جيڪڏهن مثنوي

نادر نامه. ميان نورمحمد پاڻ تصنيف ڪئي ته پوءِ اهو ڪتاب نادر شاهه جي حملي بابت نهايت قيمتي ماخذ آهي. مٿيون احوال ڪتاب جي وڪري جو مون ڳولي لڌو، پر افسوس جو ڪتاب کي ڳولي لهڻ لاءِ وقت نه مليو.

• ميان نورمحمد جا سپه سالار

'تاريخ 'نامه نغز' موجب ميان نورمحمد جا سپه سالار نَوَ هئا: مير چاڪر ندو، مير بهرام خان، مير چاڪر خان، مير شاهو خان، شاهه بهارو، مراد ڪليري، بلاول، خيرو ۽ ڪمال. پهريان ٽيئي پاڻ مير شهداد خان جا پٽ هئا ۽ مير شاهو خان سندس ڀاءُ يا سوٽ هو.

• بکر تي افغانن جو قبضو

ان جو ذڪر وڏي مير جان الله شاهه روهڙي واري پنهنجي هڪ ڊگهي مخمس ۾ ڪيو آهي ته:

بکهر چون اجاره ڪِرد افغان
بيداد ڪشيد سر بکيوان
برهم زده شد چهار ارڪان
ديهات خراب و شهر ويران
اشراف دارد دلش پريشان

• ٽالپرن جي دور ۾ افغاني لشڪر جا حملا ۽ ساڻن مقابلا

ٽالپرن جي شروع واري دور ۾ جنگ هالاڻي ۾ شڪست کان پوءِ به ميان عبدالنبي لالچون ڏيئي افغاني لشڪر سنڌ تي چاڙهي آيو. ڪابلي افغانن سکر تي قبضو ڪيو، پر مير رستم خان حملو ڪري سنه ۱۲۴۰هه ۾ به کين بي دخل ڪيو. انگريزن جي سياسي چال ۽ سندن ٽيڪ تي شاهه شجاع افغان لشڪر وٺي آيو. پلهرئين حملي وقت دستور موجب حيدرآباد، خيرپور ۽ ميرپور جي ميرن متفقه طور شاهه شجاع جي اڳرائي کي منهن ڏنو. سنڌ جي لشڪر مان ڪي نالي وارا سپه سالار ۽ پيا شهيد ٿيا پر افغاني لشڪر سکر کان اڳتي وڌي نه سگهيو. به

مقابلا ٿيا ۽ ٻنهي ۾ افغاني لشڪر ميدان ڇڏي پوئتي هٽيو.

– ڇهريون مقابلو اربع ڏينهن ويهين تاريخ شعبان ۱۲۴۹ھ ۾ ٿيو. افغان لشڪر جو سپه سالار آخوند زادو الهداد هو. هن مقابلي ۾ سنڌ جي لشڪر مان ٽي سپه سالار ۽ ٻيا سپاهي شهيد ٿيا. اهي سپه سالار هئا عالم خان مري، چاڪر خان جسڪاڻي ۽ رحيم خان ڪوسو.

– ٻي جنگ هفتو پوءِ اربع ڏينهن ۲۷ شعبان ۱۲۴۹ھ تي ٿي جيڪا 'ڪرڙي واري جنگ' جي نالي سان مشهور آهي. ان ۾ افغاني سپه سالار سمندر خان هو. سنڌ جي طرفان خيرپور جو غلام مرتضيٰ شاهه ۽ حيدرآباد جو سيد ڪاظم شاهه سپه سالار هئا. هن جنگ ۾ افغاني لشڪر کي شڪست آئي جو وري ٻيو پيرو جنگ لاءِ ميدان ۾ نه آيا. هن جنگ ۾ غلام مرتضيٰ شاهه، ڪاظم شاهه، جهان خان مري، دريا خان نظاماڻي ۽ بهادر خدمتگار شهيد ٿيا.

Gul Hayat Institute

رهاڻ هيرن کاڻ

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

آزادي جا علمبردار

[اتر سنڌ ۾ خانڳڙهه (جيڪب آباد) طرف بلوچن ۱۸۵۷ع ۾ انگريزن خلاف هٿيار کنيا. اهو واقعو مشهور آهي ۽ ان بابت ڪجهه نه ڪجهه لکيو ويو آهي .راقم کي هيٺيون بيان مرحوم مير شاهنواز خان شاهلياڻي جمالي ٻڌايو جنهن پنهنجي والد مير علي نواز خان کان ٻڌو. مير علي نواز خان ۽ دلمراد خان کوسو (۱۸۵۷ع واري وڏي دلمراد خان جو پوٽو) دوست هئا جنهن کان به مير علي نواز خان کي حقيقتون معلوم ٿيون. انهي ڪري هي بيان جيڪو ۱۹۷۵ع ۾ قلمبند ڪيو ويو جيتوڻيڪ مختصر آهي مگر تاريخي اهميت وارو آهي- نبي بخش]

۱۸۴۳ع ۾ سنڌ تي انگريزن جي قبضي بعد، ملڪ جي ماڻهن کي آڻ مڃائڻ خاطر چارلس نيپيئر جي جابرانه حڪمن ۽ قانونن ۽ خاص طرح اتر سنڌ جي جان جيڪب جي فوجي ڪاروائين سببان، ۱۸۵۷ع ۾ هيٺ ڪراچي ۾ توڙي اتر سنڌ ۾ بغاوتون شروع ٿيون. خانڳڙهه(جيڪب آباد) کان ۳۶ ميل اتر شاهپور تائين ماڻهن ۾ انگريزن جي خلاف تاءُ هو ڇاڪاڻ جو جيڪب فوجي قانون لڳائي ڪُلمر ڪُلايو ماڻهن کي هڪ ڪنڊي جي وڻ ۾ ڦاسين تي پئي لٽڪايو. اها ڪنڊي شهر کان ٽي چار ميل اولهه طرف بيٺل هئي جتي ٽي چار رستا اچي ملندا هئا ۽ وڏو چوسول هو، اها ڪنڊي پوءِ 'جيڪب جي ڪنڊي' سڏجڻ لڳي.

چار اڳواڻ هئا جن انگريزن کي تڙي ڪڍڻ لاءِ جنگ جو فيصلو ڪيو ۽ شاهپور کي مرڪز بنايو.

۱- **سيد عنايت شاهه** بن اشرف شاهه عرف اُچن شاهه، عيسباڻي بخاري ويٺل شاهپور تعلقو ڇٽ.

۲- **شير محمد عمراڻي**، پاڙو تنگياڻي، ويٺل مُجوتي تعلقو ڇٽ (۱۹۷۵ع ۾ سندس اولاد مان قادرداد).

۳. **ملڪذار جکراڻي**، ويٺل ڳوٺ لُنڊا لڳ شاهپور (۱۹۷۵ع ۾ سندس اولاد

Gul Hayat Institute

مان محمود ۽ شير علي).

۴. **دلمراد خان کوسو**، پاڙو ڇُنـاڻي، وينل بهادر پور، تعلقو ٺل (۱۹۷۵ع ۾ سندس اولاد مان سندس پٽ بهادر خان جي ڇٹن پٽن جو اولاد: انهن مان وڏو پٽ دلمراد خان وڏي همت وارو هو. (هندن، اوستہ محمد جي وڏي عالم عبدالوهاب جي پٽ ابوالحسن کي قتل ڪيو. مولوي عبدالوهاب وڏي علم ۽ عزت وارو هو ايتري قدر جو جڏهن فارغ تحصيل ٿيو تہ مولانا محمود الحسن ديو بندي سَنَدَ ڏيندي مٿس پنهنجي پڳ رکي هئي. دلمراد خان هندنجي اڳرائي جو جواب ڏنو ۽ سندن ست ماڻهو مارايا. انهي ڪري گرفتار ٿيو ۽ سر شفيع کي هڪ لک روپيہ ڏيئي وڪيل ڪيائين ۽ آخر آزاد ٿيو. مير علي نواز خان شاهلياڻي جمالي انهي معاملي ۾ ساڻس مددگار هو).

جيڪب انهن خلاف فوج موڪلي جنهن کي 'شڪست آئي. شاهپور ڪان اتر شيراني علائقي واري جنگ مشهور آهي. ان ۾ هڪ فوج جو ڪمانڊر ۽ بہ ٻيا انگريز مارجي ويا. انهن جون قبرون شاهپور ۾ آهن (سيد مير محمد شاهہ جي بنگي ڪان اوپر، پٽ واري نئين جي اولاهين ڪنڌيءَ تي). ان بعد ٻي فوج چڙهائي ڪئي ۽ عنايت شاهہ ڪان سواءِ ٻيا ٽيئي اڳواڻ گرفتار ٿيا. جيڪب فوجي عدالت ۾ ڪيس هلايو ۽ ماڻهن ۾ هراس ۽ هيبت پکيڙڻ لاءِ ڇئني تي سخت سزائون رکيون: (۱)عنايت شاهہ کي توب جي منهن ۾ ڏيڻ جو فيصلو ڪيائين، (۲) شير محمد عمراڻي کي 'جيڪب جي ڪنڌي' ۾ ڦاسي ڏنائين، (۳) مڱلدار جکراڻي کي قتل ڪرايائين، (۴) دلمراد خان کي ڪاري پاڻي جي سزا ڏنائين.

عنايت شاهہ جي گرفتاري لاءِ جيڪب پاڻ فوج وٺي شاهپور تي چڙهائي ڪئي. عنايت شاهہ ان وقت موجود ڪونہ هو ۽ بگٽين جي ملڪ ۾ ويل هو. سندس پٽ اچن شاهہ ۽ پير شاهہ موجود هئا جن تي جيڪب سختي ڪئي ۽ عنايت شاهہ جي گرفتاري لاءِ ڪيمپ هٽي ويٺو. جنهن تي سخي در محمد

جمالي (پاڪستان جي موجوده وزير اعظم ظفرالله خان جمالي وارن جو وڏو) ۽ غلام محمد ولد مير محمد جمالي رات ئي رات گھوڙين تي چڙهي خان قلات وٽ ياگ ۾ پهتا ۽ خان محراب خان کي چيائون ته: اسان جي مرشد تي سختي آهي، تون جيڪب سان ڳالهاءِ. خان قلات پيرحان کي جيڪو خان طرفان خانڳڙهه ۾ نائب هو ڏياري موڪليو ۽ جيڪب ڏانهن پيغام موڪليائين ته: عنايت شاهه کي ڪابه سزا نه ڏني وڃي ۽ مٿس جيڪو به جرمانو هوندو سو آءٌ پري ڏيندس. جيڪب اها ڳالهه نه مڃي ۽ چيائين ته سزا اڳ ملي چڪي آهي سو ڪيس سزا ڏينداسون.

هڪ روايت موجب شاهپور ۾ جيڪب جي ڪيل سختي سببان عنايت شاهه آيو ۽ جيڪب مٿس توب تياري ڪرائي پر ڪنهن خرابي سببان توب نه چٽي. ٻي روايت موجب عنايت شاه پيش نه پيو ۽ جيڪب دل شڪستو ٿي پوئتي موٽيو. ان کان اڳ اندران حويليءَ مان وڏي پلاري بزرگ بيبي شهرناز جيڪب کي چوائي موڪليو ته: تنهنجي لاءِ چگو ائين آهي جو پوئتي موٽي وڃ ۽ دير ڪندين ته تنهنجو لاش خانڳڙهه ويندو. پوءِ اچن شاهه ۽ پير شاهه کي چڏيائين. جيڪب رات جو خواب ۾ ڏٺو ته: سيد حسن شاهه (عنايت شاهه وارن جو وڏو) جي قبي مان بلهه جو اُلو اڏاڻو جيڪو اچي سندس تنبوءَ کي لڳو. صبوح جو چيائين ته: "پير پادري نے مار ڈالا". ڳالهه ائين مشهور آهي، پر جيڪب کي ڪوڙڪ پيو يا بگٽين جي فوج سان گڏ عنايت شاهه جي حملي جو ڊپ لڳو، يا بيمار ٿيو، سو ڪيمپ ڪوچ ڪري پوئتي روانو ٿيو. خانڳڙهه (جيڪب آباد) کان ١١ ميل اتر "چٽن پٽي" جي قديم قبرستان وٽ پهتو جو پيٽ ۾ وٽ پيس. اتان روانو ٿيو ۽ گهوڙي تي سوار هو جو مئو، ۽ سندس لاش خانڳڙهه آندائون ۽ اتي پوريائون. انگريزن پوءِ خانڳڙهه جو نالو مٽائي جيڪب آباد رکيو. جيڪب کانپوءِ ماريبدر ۽ ان کان پوءِ پيو انگريز فوجي آفيسر آيو جن جکراڻي، بگٽي، پنگر، ڪوسن ۽ ٻين قومن جا سوين ماڻهو مارايا.

عنايت شاھ سلامت رهيو ۽ وفات بعد ڪيس سيد حسن شاھ جي مقام ۾ رکيائون جتي سندس تربت حسن شاھ جي قبي کان اتر طرف آهي. راقم هن آزادي جي علمبردار جي تربت مير شاهنواز شاهلياڻي سان گڏجي وڃي ڏٺي. سندس پڙ پوٽي سائين اچن شاھ (بن عنايت شاھ بن اچن شاھ بن عنايت شاھ) سان راقم جي نيازمندي هئي. وڏي حوصلي ۽ همت وارو هو. پاڻ ميزبان هو جو جيڪب آباد ۾ سندس بنگلي تي مون، پنهنجي دوست محمد اسماعيل نون سان گڏ، سگهڙن سان ڪچهريون ڪيون.

انگريزن جيڪب آباد ۾ جيڪب جي قبر کي يادگار طور پڪو ڪيو ۽ ان کي مان ڏيڻ لڳا. ابوجهه ماڻهو به پوءِ جيڪب جي قبر تي ميڇتائون باسڻ لڳا. پاڪستان جي قائم ٿيڻ کان پوءِ، پنجاب وارن به شهرن تان انگريزن جا نالا متائي ڇڏيا پر سنڌ ۾ جيڪب آباد جو نالو قائم رهيو، حالانڪ اهو جيڪب جي قبضي کان اڳ جو شهر خانڳڙهه هو جنهن کي انگريزن جي دور ۾ بدلائي جيڪب آباد ڪيائون. جيڪب جي عزت ۽ عظمت هن پوئين ويجهي دور تائين قائم رکي وئي. انگريز مصنف لئمبرڪ به ڪتاب لکي نيپيئر ۽ جيڪب کي ساراهيو. ڪن سنڌ مان به سندس ساراهه جا ڍڪ پئي پريا آهن. تورو اڳ سنڌ جو گورنر سومرو صاحب جڏهن جيڪب آباد ويو ته اخبارن جي لکڻ موجب ڦريائين جيڪب جي قبر تي ويو.

Gul Hayat Institute

سنڌ جو آسمان

منهنجي مهربان ۽ مشهور شاعر فيض احمد فيض، سندس خيال جي اوج سان، سنڌ جي زمين کي پنهنجو آسمان بنايو :

فيض اوج خيال سے هم نے
آسمان سندھ کی زمين کی هے

مون سنڌ جي آسمان ۾ چنڊ، تارن ۽ نکتن جي سونهن ۽ سينگار کي ڏٺو آهي.
اي سڄڻ! اڄ ته توکي به سنڌ جي آسمان جو سير ڪرايان.
سنڌ جي روايت موجب، تارا ۽ نکٽ الاهي روشني جا جزا آهن ۽ نوراني آهن.
انهي ڪري هر سمجهه واري کي ڪنهن سڄاڻ سيد جي تاڪيد ته:

اُيـريا اسـر جـا نوراني نکٽ
اُٿي وٽ وَٽ، صبح جي سيد چئي.

'سنڌ جو آسمان' پڙهي ڪو پڇي ته آسمان ڪيترا آهن ڇا، ته ان جو جواب 'هائو' ۾ آهي. قرآن حڪيم ۾ به ستن آسمانن (سبع سماوات) جو ذڪر آهي، انهيءَ لاءِ ته انسان سوچي ۽ سمجهي. اسان جو آسمان اسان جي ڌرتي جو آسمان آهي جيڪا هڪ گرهه آهي. اهڙا نوَ پيا گرهه معلوم ٿي چڪا آهن ۽ هرهڪ جي مٿان آسمان آهي. اهي ڏهه ئي هڪ شمسي نظام ۾ شامل آهن. ڪائنات ايترو وسيع آهي جو اهڙا پيا ست يا ستن کان ستوڻا نظام هجن. انسان جو علم وسيع ٿيندو ته 'ستن آسمانن' جي حقيقت به معلوم ٿيندي. ڌرتيءَ کان مٿي هوائي ڪره (Atmosphere) جا به هڪيئي مٿان فضائي يا آسماني تهه آهن جيڪي انسان کي معلوم ٿي چڪا آهن، پر آهن ست. زمين سان لاڳو مٿي پهرين هوائي ڪره وارو تهه 'تروپو سفيئر' (Troposphere) آهي، ان جي مٿان ٻيو 'ستراتو سفيئر' (Stratosphere)، مٿان ٽيو 'ميسو

Gul Hayat Institute

سفيئر‘(-Meso)، چوٿون ’ٿرمو سفيئر‘ (-Thermo). پنجون جنهن سان شامل ’آيو نائيز گيسن‘ (Ionised gases) جو تهه، ان ڪان مٿي ڇهون ’آيونو سفيئر‘ (-Iono)، ۽ ستون مٿان ’ايڪسو سفيئر‘(-Exo).

اي سرتيا! سڄي دنيا (ڌرتي) جي ملڪن مٿان آسمان هڪ ئي آهي، پر دنيا جي هر ڀاڱي جي آسمان جي صورت نرالي آهي. ان صورتحال جي لحاظ سان، پاڪستان ۽ سنڌ جو آسمان نرالو آهي. پر خاص طرح سنڌ جو آسمان جئن مون ڏٺو آهي تئن توکي ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهيان. ان سلسلي ۾ ڀرپائين کي ڳالهيون سمجهڻ ضروري آهن.

جاڻ ته، سنڌ جي مٿان آسمان طنبوءَ وانگر گولائي ۾ بيٺل آهي. ڪنهن به طنبوءَ کي مٿي جهلي بيهڻ لاءِ وچ ۾ هڪ اپي ڏگهي ڪاٺي ڏنل هوندي آهي جنهن کي سنڌيءَ ۾ ’مَلُ‘ چئبو آهي. سگهڙ شاعر محمود پلي ڏگهو قداور مڙس هو سو ڪيس دوستن ’مَلُ‘ ڪري سڏيو، ۽ پوءِ هن پاڻ پنهنجو تخلص به ’مَلُ‘ ڪيو. هاڻي سمجهه ته تون آسمان جي هيٺان پوري وچ تي بيٺو آهين، يعني جتي تون بيٺو آهين اها آسمان جي طنبوءَ هيٺان ’مل‘ واري جاءِ آهي. تنهنجي سِر جي مٿان جيڪڏهن اُپي ليڪ ڇڪجي جيڪا مٿي وڃي آسمان کي لڳي ته ان جاءِ کي اسان ’چوٽي‘ يا ’ڪاپار‘ چونداسون. ان چوٽي واري جاءِ کان جيڪڏهن هڪ خيالي سڌي ليڪ اتر- ڏکڻ تي ڪڍجي جيڪا قطب تاري مان لنگهي، ۽ ٻي خيالي ليڪ ان سان گونيا ڪندي تي. اوڀر- اولهه تي ڪڍجي، ته اهي به ليڪون آسمان کي چئن ڀاڱن ۾ ورهائينديون: اتر- اڀرنديون ڀاڱو، اتر-الهنديون ڀاڱو، ڏکڻ- اڀرنديون ڀاڱو ۽ ڏکڻ الهنديون ڀاڱو. اسان انهن ڀاڱن جي حوالن سان، آسمان ۾ چنڊ، تارن ۽ نکٽن جو بيهڻ بيان ڪنداسون.

اي سياڻا! سمجهه ته چنڊ ۽ تارا آسمان ۾ اڀرندي طرفان اڀرن ٿا، مٿي چڙهن ٿا ۽ پوءِ الهندي طرف لهن ٿا. ڏسڻ ۾ ائين اچي ٿو ۽ اسان به انهيءَ ظاهري صورتحال موجب توکي سمجهائينداسون. جيتوڻيڪ ستارن جي علم

Gul Hayat Institute

(نجوميات / Astronomy) مطابق سمجهاڻي ڀيءَ طرح ٿيندي. چنڊر تارن جي اڀرڻ ۽ لهڻ وارن طرفن جي لحاظ سان، هڪ طرف جو نالوئي اوڀر يا اڀرندو ٿيو ۽ ٻئي جو اولهه يا الهندو.

جڏهن سج اوڀر کان اڀري مٿي چڙهي ٿو ۽ چڱي ٿو ته سج پهر تي آهي، هاڻي ٻن پهرن تي، هاڻي اولهه طرف لڙيو آهي يا هاڻي باقي پهر تي آهي، تيئن چنڊر يا ڪنهن تاري ۽ نکٽ لاءِ به چئبو ته مٿي پهر تي آهي، ٻن پهرن تي يا ڪاپار يا چوٿي تي آهي، يا لڙيو آهي، يا هاڻي باقي پهر تي يا اڌ پهر تي آهي ۽ لهڻ وارو آهي.

سال جي مدت ۾، تارن ۽ نکتن جو اڀرڻ، مٿي اچڻ ۽ لهڻ جدا جدا مهينن جي حوالي سان بيان ٿيندو آهي. اهي مهينا شمسي سال يا سنبت جي سن وارا آهن، جن جي ڄاڻ ضروري آهي. اسلامي تاريخي دور ۾، انهن سنبت وارن مهينن کي به چنڊر جي حساب سان مقرر ڪيو ويو، يعني هر مهينو چنڊر ڏسڻ سان شروع ٿيندو. سنڌ جو سنبت وارو شمسي سال 'چيٽ' جي مهيني سان شروع ٿيندو جيڪو مارچ- اپريل مهينن جي مدت ۾ ايندو. سنبت وارا ٻيا مهينا به ائين ايندا. هيٺ سنبت وارا مهينا ۽ آڏو انگريزي نالن وارا مهينا ڏجن ٿا ته جيئن سمجهڻ ۾ سولائي ٿئي.

سنبت سال جا مهينا	انگريزي نالن وارا مهينا
چيٽ	مارچ- اپريل
ويساک	اپريل-مئي
ڄيٺ	مئي-جون
آکاڙ	جون-جولاءِ
سانوڻ	جولاءِ-آگسٽ
بڊو	آگسٽ-سيپٽمبر
اَسُو	سيپٽمبر-آڪٽوبر

Gul Hayat Institute

ڪتي	آڪٽوبر- نومبر
نَهري	نومبر- ڊسمبر
پوهہ	ڊسمبر- جنوري
مانگهہ	جنوري- فبروري
ڦڳڻ	فبروري- مارچ

نحس تارا ۽ وهم وسوسا

اي سڄاڻ! تارن بابت صحيح سوچ ۽ تارن بابت وهمن وسوسن ۾ فرق ڪرڻ ضروري آهي. آڳاٽي دور جو انسان وهمن ۾ ورتل هو ۽ هن پنهنجي بچاءَ ۽ بهبوديءَ لاءِ وهمن وسوسن جو سهارو ورتو. وهم ۽ وسوسا سنڌ جي ابوجهن ۾ اٽڪل ۾ بہ هلندا آيا آهن ۽ تارن بابت اهي ٻن قسمن جا آهن: هڪ اهي جيڪي آسمان ۾ ظاهر ظهور ايرندڙ ۽ لهندڙ تارن ستارن بابت آهن، ٻيا اهي جيڪي هڪ غير موجود خيالي تاري بابت آهن.

ظاهر ظهور تارن مان 'تارو' نالو فقط ٻن تارن جو آهي، هڪ صبوح واري تاري جو ۽ ٻيو اَيٽ تاري جو. چوندا: 'تاري ايريي اٿياسون' يعني صبوح وارو تارو جڏهن ايريو تڏهن اٿياسون. چوندا: 'هنن اهڃاڻن مان ڀائنجي ٿو تہ تارو ايريو آهي' يعني اَيٽ تارو ايريو آهي. ناڙي وارا چوندا: 'هي تاري جو رَغام آهي' يعني هي جهڙ (رغام= هلڪا ڪڪر) ايٽ تاري جي ايرڻ ڪري ٿيو آهن.

Gul Hayat Institute

● نحس تارو: انهن ٻن 'تارن' کان سواءِ وهمن وسوسن واري دنيا ۾ ٽيون نالو 'تارو' هڪ خيالي 'تاري' جو آهي جنهن بابت جدا جدا بيان آهن. وهمن نہ فقط ابوجهن ۽ ڪمزور ذهن وارن کي منجهايو آهي پر ڪن ڏسٽن وائسٽن کي بہ رلايو آهي. ان جو پڪو نالو 'تارو' آهي پر 'نحس تارو' (نياڳو تارو) بہ سڏين. (ان جو ٻيو نالو 'جوڳڻي'). چوندا: تارو سامهون آهي، ان طرف نہ وڃن گهرجي. عام وهم موجب 'تارو' ہہ بہ تاريخون هر قبلي طرف، هڪ تاريخ زمين ۾ ۽ هڪ

تاريخ آسمان ۾ آهي. قبلن جي ڳڻپ اپرندي کان ڪندا جنهن موجب ١ ۽ ٢ تاريخ تارو اپرندي، ٣ ۽ ۴ ڏکڻ، ۵ ۽ ٦ اولهه، ٧ ۽ ٨ اتر، ٩ زمين ۾ ۽ ١٠ آسمان ۾. وري ١١- ١٢ اوپر ۽ انهي طرح اڳتي ٿيهن تائين. انهي ڳڻپ موجب، 'تاري' سامهون نه ويندا. اڳ اهو وهم ايتري قدر هو جو قبرستان واري طرف ڏانهن تارو سامهون هوندو هو ته جنازو دفن ڪرڻ نه ويندا هئا. ٩ تاريخ تي تارو زمين ۾ آهي انهي ڪري ڪوڏر جي لپي وارو ڪم نه ڪندا جو تارو هيٺ زمين ۾ سامهون آهي: ٿوٽي به نه ڪوڙيندا، ۽ جي لاچار ڪوڙٽي پئي ته ڏري ۾ لوڻ، اَنُ يا پئسو پائي وجهندا، يعني تاري کي نذر ڏيندا. ١٠ تاريخ تي متي چڙهي وڻ نه ويندا، متي ڇت جو ڪم نه ڪندا، ۽ نئين وهٽ تي نئين سواري نه ڪندا جو تارو متي آهي.

نحس تاريخ اها تاريخ ڪندا جيڪا هٿ جي اگوٺي ۽ آڱرين جي ڳڻپ ۾ وچين آڱر تي اچي. ڳڻپ آگوٺي کان شروع ڪري چيچ تائين، ۽ وري آگوٺي کان شروع ڪبي. انهي ڳڻپ موجب مهيني جا ڇهه 'نحس ڏينهن' يا 'اَپريون تاريخون' ڪندا: اهي ٿيون ٣، ٨، ١٣، ١٨، ٢٣ ۽ ٢٨.

ـ حاجي مڪڻ جت مِٺائي، ڪڇ جو شاعر تنهن ڪچونءَ (مانگر مڇ) تي بيت ٺاهيا جنهن ۾ ڪچون اربع ڏينهن اتر طرف ويو ۽ مئو. ڇاڪاڻ جو اهو ڏينهن نحس هو ۽ ٻيو ته اتر طرف تارو سامهون هو:

هڪ اتر ڏينهن اربع جو، ٻيو تارو هو تڪرار

ـ مانجهو (مانجهند) جي مرزائن جي ڪنهن قلمي يادداشت ۾ ڏٺم ته هر مهيني جون هيٺيون تاريخون نحس ڪري ڄاڻايل ٣، ۵، ١٣، ١٨، ٢١، ٢۴. ان ساڳي يادداشت ۾ مهينن وار هيٺيون تاريخون نحس ڪري ڄاڻايل:

آکاڙ-١٨	ڪتي- ٢٠	ڦڳڻ- ٢١
ساوڻ-٨	ناهري-٨	چيٽ-١٨
بڊو-٣	پوهه-٢٦	ويساک-١٦
اسو-١	مانگهه-٢٣	جيٺ-١٣

Gul Hayat Institute

اي سرتيا ! توکي 'تاري' جي انهن وهمن وسوسن کان خبردار ڪ
ڪان پوءِ، سنڌ جي آسمان جي تارن ۽ نکٽن بابت سنڌ جي سياڻن سجاڻن جي
بيانن ۽ پنهنجي طرفان ڪيل جانچن ويچارن جي آڌار تي هيٺ وڏيڪ روشني
وجهجي.

نکٽ ۽ تارا

● سنڌ جي روايت موجب، سنڌ جي آسمان ۾ نَوَ لک تارا آهن.

● نکٽ(constellations): نکٽ 'نکشتر' جو هلڪو سنڌي اچار آهي. اهي تارن جا ميڙ آهن جن ۾ ڪن آڳاٽن سُڄاڻن جي خيال موجب ڪي ستائون يا صورتون سمايل آهن. سنڌ جي آسمان جا مکيه نکٽ ڇهه آهن: ڪتيون، تيڙو، لڏا، وڇون، ڪٽ ۽ چوتار. انهن مان پهريان چار، ايرندي کان الهندي طرف آسمان اورانگهين ٿا. ڪٽ ۽ چوتار اتر طرف واري آسمان ۾ قطب تاري جي چوڌاري ڦرن ٿا. ڪتيون، تيڙو ۽ لڏا اونهاري جا نکٽ آهن يعني اونهاري وارين راتين ۾ آسمان ۾ هوندا. وڇون سياري جو نکٽ آهي، يعني سياري واري راتين ۾ آسمان ۾ نظر ايندو. ڪتيون، تيڙو ۽ لڏا تيئي زراعت ۽ مينهن جي منڊن جي اهڃاڻن جي لحاظ سان هارين ۽ مالدارن لاءِ وڏي اهميت وارا آهن.

لونگ هالو، عمر هڪسٺو هڪ ورهيه، ويٺل پراڻا هالا تنهن سال ۲۲ جولاءِ ۱۹٦۰ع تي ڪچهري تي، چيائين ته: اسين هاري اٺ نکٽ نهاريندا هئاسون جيڪي هڪ ٻئي پويان ايندا هئا. ۱. ميزان (هڪ تارو وڇونءَ کان اڳ ۾)، ۲. وڇون، ۳.ڪتي ۴. تيڙو ۵. مُنا ٦. پيسرو (ڏکڻ- اوبر ڪنڊ کان ايري ۽ ڏکڻ- اولهه ڪنڊ تي لهي، پاڻي ڇڄڻ واري وقت) ۷. ايٺ، ڏکڻ طرفان پوئين رات جو تورو نڪري وري لهي وڃي، ۸. نائب.

انهن جو ذڪر هيٺ ايندو. افسوس جو مون لونگ کان 'نائب' بابت ڪونه پڇيو ته آسمان ۾ ڪٿهن ۽ ڪٿي بيهي ٿو.

ــ چوندا نکٽ چڙهيا آهن (ايري متي آيا آهن) يا نکٽ نٿي ويا آهن يعني

اولهه طرف گهٽو لڙي ويا آهن، هيٺ تي نمي ويا آهن. شاهه صاحب جي رسالي ۾ سر مومل جي بيتن ۾ آهي ته:

نڪٽ سڀ نئي ويا، آيو نه اوٺي

—

اُيي ايــاريـامر، نڪٽ سڀ نئي ويا

ڪنهن آڳاٽي دور کان وٺي سنڌ جي سڄاڻ هارين، هر واهڻ وَسينءَ ۾ نڪتن تارن کي جانچيو ۽ انهن جي اڀرڻ لهڻ جي اهڃاڻن سان موسم جي مٽجڻ، مينهن جي وسڻ ۽ جدا جدا فصلن جي پوکڻ جا وقت معلوم ڪيا. عام ٻوليءَ ۾، اڪيلو تارو سو تارو چئبو، پر وڏيڪ هوندا ۽ ڪنهن خاص سٽاءَ ۾ بيٺل هوندا ته 'نڪٽ' (constellations) چئبا. جئن وڇونءَ جي صورت وارن تارن کي وڇونءَ جو نڪٽ چئبو.

● گِرَهه (planets): ڌرتيءَ کان سواءِ نَوَنِ گرهن مان فقط چئن کي سنڌ جي آسمان ۾ ڏسي سگهجي ٿو. انهن مان تي يعني مريخ (Mars)، زحل (Saturn) ۽ مشتري (Jupiter) اهڙا آهن جيڪي اوپر کان اولهه تائين سنڌ جو آسمان ٽپن ٿا. زُهرو (Venus) افق تي مٿان اچي وري پوئتي هٽي وڃي ٿو. مريخ ڪتي جي ويجهو ڳاڙهيرڙو تارو آهي، جيڪو ٽن تارن جي ٽڪنڊي جو چوٽي وارو تارو آهي. زحل هڪ وڏو چٽو اڪيلو تارو آهي جيڪو ڪتي- تيڙو- لڏي جي پويان چڙهي ٿو. آڪٽوبر ١٩٨٥ع ۾ ۽ وري ٢٩ تاريخ نومبر تي مون ڏٺو ته زهرو سنجهي وقت اولهه طرف لڙيل هو ۽ مريخ صبوح وقت اولهه طرف لڙيل هو. آگسٽ (١٩٨٩ع) پهريون هفتو صبوح ٥ بجه ڏٺم ته مريخ ان وقت وڏيڪ چٽو لڳو؛ ان کان اڳ به ڳاڙهيرڙو ۽ چٽو، پر ننڍو لڳندو هو. مون تازو پڙهيو ته مريخ زمين کان تيانوي مِلين ميلن تي هوندو آهي پر هن وقت چاليهه ملين ميلن تي آهي، زمين کي ايترو ويجهو وري وڏي عرصي بعد ايندو.

● گهمندڙ تارا (Comets): گهمندڙ تارن يعني ڪاميٽن ۾ 'پُڇر تارو' مشهور

آهي، جنهن ڪي سنڌ جي روايت ۾ چڱو نہ سمجھيو ويو. اهو ماڻهو جيڪو پنهنجي هڪ ڳالهہ تان ڦري وڃي، يا هِتان هُت وڃي فتنو جاڳائي تنهن کي 'پچر تارو' سڏين.

ڪي تارا جڻ سدائين هڪ جاءِ 'بيٺل تارا' آهن ۽ڪي ٻيا هلندڙ آهن جن ۾ گرهہ(planets) ۽ ٻيا گهمندڙ تارا (comets) شامل آهن. انهن سڀني کي سمجهڻ لاءِ 'علم نجوم' جي ڄاڻ ضروري آهي. انهن بابت سنڌ جي سڄاڻن ۽ سنڌي ٻولي جي ادبي اصطلاحن وارا ڪي اهڃاڻ هي آهن.

سانجهيءَ ٽاڻي واٽ جو ڏس ڏيندا تہ چوندا: انهي تاري جي رخ تي هليو وڃ. ڪي سال اڳ مونکي ميرپور ساڪري کان پنهنجن مهربانن بگهيارن (بلوچن) جي ڳوٺ وڃڻو هو. سانجهيءَ ڏاري ڳڏجي نڪتاسون. سامهون اولهہ طرف وڏو چمڪندڙ سانجهي تارو بيٺل هو. چيائون تہ انهيءَ تاري تي هلنداسون ۽ سڌو ڳوٺ پهچنداسون. سنڌي شاعريءَ ۾ تارن جي حوالن سان جذبات جو اظهار ٿيل آهي. شاهہ صاحب جي بيت ۾ آهي تہ:

هِن تاري هُن هيٺ، هُت منهنجا سپرين

عوامي شاعر سانوڻ جو بيت (مارئي جي زباني) تہ:

قطب سندي ڪنڌ تي آهن نوري نانا

(الف) هيٺ اسان پهريائين اهي ننڍا وڏا تارا جن کي سنڌ وارن نالا ڏنا تن جو تفصيل ڏينداسون. (ب) پوءِ سنڌ جي آسمان جا جيڪي چار تارا وڌيڪ مشهور آهن يعني قطب، ايٺ، صبوح جو تارو ۽ سانجهي تارو تن جو ذڪر ڪنداسون. (ج) ان کان پوءِ سڀ کان اهم موسمي نڪتن ۽ تارن جو جن سان سنڌ جي هارين، ڪڙمين ۽ راهڪن جو گهڻو واسطو رهيو آهي ۽ جن جي اڀرڻ سان ساليانو موسم جي مٽجڻ، ٻج وجهڻ ۽ جدا جدا فصلن پوکڻ جي وقتن جو سلسلو شروع ٿئي ٿو تن جو ذڪر ايندو.

Gul Hayat Institute

اهي تارا جن تي نالا

اي سجڻ! چاڻ ته سنڌ جي هر ڀاڱي ۾ ڪن تارن جا نالا ساڳيا آهن ۽ ڪن جا نالا ٻيا.ٻ انهن ڪان سواءِ ڪي نوان نالا. راقم سنڌ جا سڀ پاسا گهمي، اتي جي سڄاڻن ڪان پڇي، تارن جا نالا معلوم ڪيا، پر وڌيڪ پڇا ڪبي ته ايان وڌي لسٽ ٿهي ويندي. تارن بابت وڌيڪ صحيح چاڻ تڏهن حاصل ٿيندي جڏهن رات جو انهن نالن وارن تارن جي سڃاڻپ ڪرائي ويندي: پر اها جانچ هڪ سڄو سال جاري رهندي ڇاڪاڻ جو جدا جدا تارا سال جي جدا جدا وقتن تي رات جو آسمان ۾ چڙهن ٿا. هيٺ انهن تارن جا نالا ڏجن ٿا جن بابت ڪن موقعن تي ڪجهه معلومات حاصل ٿي سگهي. انهن مان وڏن تارن ۽ نکٽن جو تفصيلي ذڪر اڳتي ايندو.

- قطب تارو يا اتر قطب. مشهور تارو آهي ۽ سڀ- راتيو آهي، يعني مهيني جي سڀني راتين ۾ ساڳئي جاءِ تي قائم آهي.
- قطب جي ڪٽ: جيڪا قطب جي چوڌاري ڦري ٿي.
- ڳاڏي: قطب لڳ ٿي تارا.
- چؤتار: چار تارا جيڪي ڪٽ وانگر قطب تاري جي چوڌاري ڦرن ٿا.
- ٽه تار: ٽي تارا پاڻ ۾ ويجها پر ڏنگي قطار ۾. ١۴ جولاءِ ١٩٨٠ع تي ڏٺم ته گهڻو اوله طرف لڙي ويا هئا ۽ هيٺيون تارو سر اوله واري لائين تي هو باقي ٻه ان ڪان مٿي ڪنداٽا.
- ٻه تار: انهن جي سڃاڻپ جدا جدا: ڪي ڪن ٻن تارن کي ته ڪي ٻين ٻن تارن کي ٻه- تار چون. ڪتي ايرندي ته ٻه تار مٿي پهر تي هوندي. ٻه-تار ايرندي ته هاڙهه وارو چاليهو شروع ٿيندو يا ڪجهه اڳ شروع ٿيل هوندو. دادو طرف لڏن يا مُنن کي ٻه ٻه- تار چون. نئيگ ۾ حاجي بهار خان نوحاڻي چيو ته: "نئيگ جا هاري واهيءَ جو ڀاڻي، وڇون، ڪتي، ٽيڙو ۽ ٻه-تار تي ڇوڙين: ٻه- تار يعني ٽيڙن جي پويان ٻه تارا". هن اهڃاڻ مان ظاهر آهي ته اهي ٻه تارا لڏن يا مُنن وارا آهن.

● وڇون يا ڀتون: وڇونءَ جي شڪل ۾ بيٺل تارا.

● وڇونءَ جي ڪٽ: وڇونءَ جي ميچين آڏو تارا

● لڏڙا: اهي لڏو يا لڏا کان جدا آهن. ۱۱ جولاءِ ۱۹۸۷ع ۾ ڳوٺ احمد بخش تڳڙ (ضلعو دادو) ۾ ڪيل ڪچهري ۾ ڇياڻون ته: اڳ ۾ وڇون اڀرندو ۽ پوءِ لڏڙا اڀرندا. ڪتي پوءِ اڀرندي. 'لڏڙا' تارا به ڪتي وانگر ڇڳو ڪري بيهندا ۽ تي تارا ڏسڻ ۾ ايندا.

● ڪتي يا ڪتيون: ڇڳي وانگر ميچ ٿيل تارا، تارن جو سهڻو ڇڳو.

● سهڻو: سهڻو تارو آڪاڙ جي مهيني ۾ ڪتيءَ جي پوين ايندو ۽ مينهن وسڻ جو وڌيڪ امڪان ٿيندو.

● تيڙو: ڇئن تارن جي چوڪٽ جي وچ ۾ ٽي اُڀا تارا ۽ ٽي ڀيا پاسيارا سنهان تارا، ان کي ڪي 'ترهيلون' به چون.

● لُڏو، مُنو يا مُني (جمع، لڏا، مُنا، مُنيون). ٻه تارا، هڪ ڇنو تارو جيڪو 'تيڙو کان پويان وتيرڪو ۽ تورو اتر تي، ٻيو ڇنو تارو جيڪو پري ڏکڻ طرف تي. وڌيڪ تفصيل هيٺ ايندو.

● پيسرو: سانوڻ مهيني جي آخري هفتي ۾ اڀرندو. پاڻي جي گهٽجڻ جو نشان.

● اَيَٽ: ڏکڻ-اوڀر طرف اُفق مٿان اڀري ۽ ان وقت درياءَ ۾ پاڻي لهي.

● سونهون: ڏينهن جو سونهون آهي، ۽ رات گذرڻ کان پوءِ ڏينهن ٿيڻ وارو هوندو ته اڀرندو. ايٽ کان اڳ ۾ اڀري.

● ڪَڪڙو: پوهه جي مهيني ۾ اڀرندو:

ڪڪڙو نه اڀري پوهه ري
ڪتي نه لهي مانگهه ري.

سياري جي سير ۾ اڀرندو، ان وقت سخت سيءَ پوندو جو مينهن به وڻي متندي. چوندا: 'اڀريو ڪڪڙو، ٺريو مينهن جو مڪڙو.'

● لوڏي تارو: صبوح جو تارو جنهن تي ياڳيا مال لوڏيندا، يعني واڙن وتاڻن مان

Gul Hayat Institute

ڪڍي ڀڙائيندا.

- واڳ: واڳ مثل سنهڙن تارن جي مانداڻ، ان کي 'ڳس' به چون. چوندا ته: اها واڳ نوح نبيءَ جي ٻيڙي جي آهي.
- ڪوهه: ٽي ڪوهه، هڪ واڳ ۾ ٻيو وڇڙن جي ميڄن برابر اتر طرف ۾ ٽيون وڇون جي ڪنڍيءَ جي پويان.
- ٻُتو ڪوهه: ڇيڪ ۾ واڳ (ڳس) جي پران ايرندو.

ڪوهن ٽي مارئي جي سُرجي ڳجهارت ته:

ڏيڍي:

تارو تـــي آئـــين، تارو تي بيـــتين
تارو منهنجي جـان ۾ هٽي جـو پيــتين
تاري مـــان ڪـــٽي اڇي تارن تـي ويـتين

پيڃڻي:

وهائو تـــي آئـــين، وڇون تي بيـــتين
ڪُنڍي منهنجي جـان ۾ هٽي جـو پيــتين
ڪوهن تـان ڪـــٽي آٽي ڪتن تـي ويــتين

- ڪانءُ: واڳ جي پرسان، اوپر طرف
- قُبو: وڇون جي ڪنڍي جي پويان
- ڀانڊي تارو: سانجهي وقت جو، يا وري صبوح وقت جو.
- منگليون: لس ٻيلي جي شهر اٿل (١٩٤٩ع) ۾، تارن ستارن جي پڇا ڪرڻ وقت اهو نالو ورتائون، پر اهو پڇڻ وسري ويو ته کهڙن تارن کي منگليون تا چون.
- ميزان: هڪ وڏي ڄاڻو هاري جي زباني موجب هي تارو وڇون کان اڳ ۾ ايري ٿو
- ٿانب. انو بـ هڪ اهڙو تا. جنهن کي اڳ هاري ٻج پوکڻ لاءِ جانچيندا

هئا.

• مَسيت: وڇونءَ جي پويان آهي

• گهڻو، ڪتوءِ بگهڙ: اهي ڪٽ جي ڇوڪٽ جي هڪ پاسي سان لاڳو: گهڻو پاسي سان لڳ، ان ڪان پوءِ ڪتو، ۽ پوءِ بگهڙ. ڪتو بگهڙ ڪي جهليو بيٺو آهي.

• لُڏڻ يا ٽِپِڻو: ڳاڙهيرڙو تارو جيڪو چمڪا ڏئي ۽ جڻ لُڏي، چيٽ جي مهيني ۾ وڏي اسر اڀرندو (ميرپور ماٿيلو)

• ٽِپِڻو: وهائو تاري جي پويان ايندو: گهٽو چمڪو ڪندو پر پوءِ ڏينهن ٽِي ويندو (ساڳيو 'لُڏڻ' تارو؟)

• ڏوتي تارو: ڏٽ ڏورڻ (گڏ ڪرڻ) لاءِ صبوح جو سوير اٿڻ واري وقت جو تارو.

• صباحي يا صبوحي تارو: پرڀات وقت وارو چٽو روشن تارو (اهڙا هڪ ڪان وڌيڪ تارا).

• وِهائو تارو: صبوح وارو هڪ روشن تارو، جنهن تي خاص اهو نالو. سڄاڻن جي چوڻ موجب: 'وهائو تارو متي ڪونه چڙهندو ۽ آسمان ڪونه لتاڙيندو. روزانو دير سان اڀرندو ۽ پوئتي ٽيندو لهي ويندو؛ وري ڇهن مهينن بعد اولهه طرفان نظر ايندو.

• سانجهي تارو: سانجهيءَ وقت الهندي طرف بيهندڙ چٽو تارو. چوندا ته جي ڦڳڻ چيٽ ۾ بيٺو ته برسات آٿيندو. گاهه ٿيندو ڍڳين جو بچاءُ آهي. ڦڳڻ چيٽ ۾ ڏِڌي گهٽ ٿيندي آهي.

اوڪيءَ پيءُ پٽ پرڪجي، ڏڌي ڦڳڻ ماهه
. ياري تڏهن پرڪجي جڏهن هڙ ۾ ٿمر ناهه

ــ مريخ(Mars): ڪتي جي ويجهو بيهي، تي تارا تڪندو ٿاهي بيهن، مريخ انهن ۾ ڳاڙهيرڙو.

ــ مشتري (Jupiter) وڏو چٽو تارو. فبروري ۱۹۸۰ع ۾ مريخ ۽ مشتري ستارن جو قِران ٿيو، يعني هڪ ٻئي ڪي ويجها آيا. مريخ ڳاڙهيرڙو ۽ مشتري

Gul Hayat Institute

چٽو. انهن جي پر ۾ ٽيون ستارو (؟). انهن ٽنهي جي صورتحال ڪي مون مارچ، اپريل ۽ مئي ۾ جانچيو. جيئن اڳتي وڌندا ويا ته انهن جي پاڻ ۾ ستاءَ به ٿورو ٿورو ڦرندي وئي. مارچ ۾ اوپر طرف متي هڪ پهر تي هئا، اپريل ۾ ڏيڍ پهر تي ۽ مئي جي پهرئين هفتي ۾ ٻن پهرن ڪان ٿورو اڳتي ٿيا.

ـــ زهرو : وڏو چٽو تارو(Venus). هڪ ڳيچ ۾ آهي ته:

زهرو تارو ظاهري نچـــــيـــــو پٽي نروار
لـڪي لاڏا بـنـا، ســـهـــڻـــا تنهنجـــا وار

• ڪيسر تارو: ڪيسر خان چانديو سخي ۽ ماني ڪارائيندو هو، ۽ رات گذرندي هن تاري جي بيهڻ تانين ماني پٽي هلندي هئي. ماڻهو چوندا هئا ته: اڃان تارو بيٺو آهي، ڪيسر چانديي جي ماني هلندي هوندي. پوءِ وڏيڪ خوشي طبعي ڪندي چيائون ته: ڪيسر تارو اڃان بيٺو آهي ۽ ماني ملندي.

سنڌ جي آسمان جا چار مکيه تارا

اهي آهن قطب تارو، ايٽ تارو، صبوح وارو تارو ۽ سانجهي تارو، جن جو سنڌ وارن وٽ گهڻو ذڪر هلي ٿو.

١. قطب تارو

قطب تارو ڏسڻ ۾ هڪ ننڍو تارو، جيڪو سر اتر طرف واري آسمان جي مٿئين پاڳيءِ آهي. اهو ڌرتيءَ جي گولي جو اتر قطب آهي، يعني زمين جي اترين چوٽيءَ مٿان بيٺل آهي: زمين جنهن محورَ تي ڦري ٿي ان جو اتريون ڇيڙو آهي. ان تاري کي طبعي طور اهو شرف حاصل آهي جو سڄي زمين جو منهن ان ڏانهن آهي، انهيءَ ڪري هڪ جاءِ تي بيٺل نظر اچي ٿو. ٻيا تارا ڦرندڙ نظر اچن، پر قطب تارو قائم آهي. قطب تاري جي انهي ڳڻ ڳوراڻي جي ڪري، وڏي ۾ وڏي درويش ولي کي قطب چيائون. چوندا 'هڪڙا ولي، ٻيا غوث ۽ ٽيان قطب'. سنڌ ۾ قطب تاري جي مدد سان، مسجد ٺاهڻ وقت ، ڪعبة الله جو رخ معلوم ڪندا: ماڻهو اولهه ڏانهن منهن ڪري بيهندو اهڙيءَ طرح جئن قطب تارو

سندس سچي ڪن سان برابري ۾ بيهي؛ ان وقت ماڻهوءَ جي منهن وارو رخ ڪعبة الله جي رخ برابر هوندو. قطب تارو جڻ زمين جو ڪعبو آهي ۽ انهيءَ ڪري سنڌ وارا جن جون دليون اسلام روشن ڪيون تن قطب تاري جو ادب ڪيو. سنڌ وارا نه اتر طرف منهن ڪري پاڻ کي فارغ ڪن ۽ نه اتر ڏانهن پير ڪري سمهن. عوام ۾ عام روايت ته قطب تاري ۾ نبي (صلعم) جو نور آهي. قطب تاري جو ماڻهن تي اهو ٿورو جو رات جو ڏسِ (طرف) جي خبر ڏيندو.

قطب تارو قائم آهي ۽ ان جي چوڌاري جيڪي نکٽ ۽ تارا آهن سي سڀ قطب جي چوڌاري ڦرن ۽ سال ۾ ڦيرو پورو ڪن. انهن ۾ ٻه وڏا نکٽ شامل آهن هڪ ڪٽ ۽ ٻي ڇوٽار. قطب تاري بابت هڪ نقل جو ڪنهن چيو ته: منهنجو سائين ڪنهن وٽ ڪونه ويو، هڪ جاءِ تي ويٺو آهي: ٻيا سڀ ٻيا گهمن ۽ گهُرن. چيائين ته:

نکٽ سڀ نمن، پر قطب چري ئي ڪينڪي

تڏهن سندس ساٿي انهيءَ ڳالهه کي گهٽ ڪندي جواب ۾ چيو ته:

اصل آڪيرن مان چرپون ڪين چُرن

پر قطب جو سهڻو مثال هڪ وڏي محبت واري پنهنجي يار دلدار کي ڏنو ته:

وڃي ننائون نڪري، ڏونگر ڏيهه منجها
ڪ ڌُو پڪ مير ڪِسِي ان ماڳا
سائرُ هوند سڪي وڃي پَون نه آڪاسا
تڏهن آن مُلا، نينهن نبيري نڪرون.

هي بيت وڏي معنيٰ وارو آهي جنهن کي ڏيپلي جي وڏي سگهڙ ۽ سالڪ فقير پير بخش ڪلر مرحوم پڙهيو هو. (ننائون= ڪوهه قاف جبل. ڌُو= ڌرو= ڌُرو يعني قطب تارو. سنڌ ۾ هندو جاتي وارا قطب تاري کي 'ڌروڀڳت' يا ڌُرو ڀڳت چون. پَڪ مير= پهاڙ. سائر= سمنڊ. پَون= واءُ. آڪاسا= آڪاس کان. يعني مٿان واءُ نه لڳي.) هڪ يار تو پنهنجي دلدار کي چوي ته: اي منهنجا پيارا

Gul Hayat Institute

پرين! جيڪڏهن قطب تارو ۽ پهاڙ پنهنجن جاين تان چرن، يا سمندر (سائر) سڪي وڃي، يا مٿان واءَ بند ٿي وڃي ته پوءِ اوهان وٽان (آن مُلا) پنهنجي دوستي ڇني وڃون. مطلب ته اهي ڳالهيون ٿيڻيون ئي ناهن، سو اسان جي دوستي به ٽُٽڻي ئي ڪانهي!

۲. اَيَٽُ

ايٽ جي اڀرڻ سان موسم جي مٽجڻ ۽ درياءَ ۾ پاڻيءَ جي گهٽجڻ سببان مال وارن ۽ هارين جي زندگيءَ ۾ اَيَٽُ جو نالو ڳرو ۽ ڳڻتي وارو آهي. ايٽ بابت پڇا ڪندي، ايٽ جي اڀرڻ ۽ اثر انداز ٿيڻ بابت سنڌ جي جدا جدا ڀاڱن ۾ جدا جدا ڳالهيون ٻڌيون ويون.

- ايٽ تاري جي اڀرڻ واري مهيني ۽ تاريخن بابت ڪن چيو ته سانوڻ جي آخر ۾ اڀري ٿو، ڪن چيو ته بڊي جي شروع ۾ اڀري ٿو، ڪن چيو ته بڊي جي آخر ۾ اڀري ٿو، ۽ ڪن چيو ته اَسُو مهيني جي شروع ۾ اڀري ٿو.

- ٽر ۾ عيداڻي (تعلقو ڇاڇرو) ۾ ڪيل ڪچهريءَ ۾ چياٿون ته ايٽ سانوڻ مهيني جي ۲۰ ۽ ۲۷ جي وچ ۾ اڀرندو.

- شهر بوبڪ ۾ ۲۸ مئي ۱۹٦۵ع ۾ ڪيل ڪچهري ۾ اها راءِ ته سَرَءَ جي شروع ۾ بڊي مهيني جي ۱۵- تاريخ اڀرندو. ٻين جو خيال ته بڊي جي پڇاڙي ۾ اڀرندو.

- چوندڪي (تعلقو سوراهه) ۾ ۳ مارچ ۱۹٦٦ع تي ڪيل ڪچهري ۾ وڏي سڄاڻ بودن فقير ڀنيري چيو ته "اسوءَ جي پهرين ساڻ اڀرندو".

- ڪن جو خيال ته اسوءَ جي ۱۵- تاريخ اڀرندو.

- ۴-ڊسمبر ۱۹٦۵ع ۾ ڳوٺ ڀينو لغاري (تعلقو بدين) ۾ ڪيل ڪچهري ۾ چياٿون ته اَسو مهيني جي آخر ۾ اڀرندو.

اهي سڀ بيان ڪنهن حد تائين صحيح آهن جيڪڏهن ڇنجي ته سانوڻ جي پڇاڙيءَ ۾ جمي ٿو، بڊي جي آخر تائين سنڌ جي آسمان جي اوڀر-ڏکڻ واري افق

مٿان اچي ٿـو ۽ اُسو جي شروع ۾ چٽو ٿي بيهي ٿـو جو ان کي سڀ ڏسن ٿا. انهيءَ نتيجي جي تصديق هڪ آڳاٽي بيت مان ٿئي ٿي ته:

سِــراڻ مـــاهـ ســتـــاويـهين، بڊي تي گـــئي
ايٽُ ڪـونـجـــڙي، لـڪـــاپـور ۾ لَـکـيـــو

يعني ته جڏهن ايٽ سنڌ کان گهٽو پري، سانوڻ (سراڻ) مهيني جي ۲۷ ۽ بڊي جي ۳ تاريخ واري عرصي ۾ سِرجيو ۽ لڪاپور جي ملڪ ۾ تورو لَکايائين (نظر آيو) ته ڪونج ان کي ڏٺو.

ــ بڊي مـهـيني جي شروع ۾ ايٽ جي ايرڻ تي، مل محمـود پلي جو چيل 'ليليٰ مجنون جي قصي' جو بيت شاهد آهي ته:

بڊي پـهـريـن مــاه ۾ جــڏهـن ايٽُ ايـــرئو
مـــونڻ سندو من ۾ قـــاضيءَ قـــصـــد ڪـيـــو

ــ اَسُوءَ ۾ 'ايٽ جي وارِ' (چٽـو نروار ٿيڻ جو وارو) تي شاعـر امين ڪـٽيءَ جو مورڙي ۽ مانگر مڇ جي قصي جو بيت شاهد آهي جنهن ۾ مورڙي مڇ کي ٻولايو ته:

ڇڏ ته سانوڻ بڊو لنگهي، اچي ايٽ اسوءَ جي وار
اوڳا مڇ، امين چئي، توکي ڪِـيـو ڪـيـو خـمـار

اڳين عالمن جنهن تاري کي 'سُهيل' سڏيو آهي تنهن کي به اسان وٽ 'ايٽ' تو سڏجي. هڪ وڏي عـالم (ابن قُتيبہ) جيـڪي اهڃاڻ ڏنا آهن انهن مـوجب حجاز ۾ سهيل ۱۴- آگسـت ڌاري ۽ عـراق ۾ ۲٦- آگسـت ڌاري ايـري ٿـو. ان مـان معلوم ٿئي ٿـو ته سهيل جاگرافيائي لحاظ کان ڪٿي اڳ ته ڪٿي پوءِ ڏسڻ ۾ اچي ٿو. سنڌ جي سڄاڻن جي ڏنل اهڃاڻن موجب پڻ اندازو لڳائجي ٿو ته ايٽ ۲۰- آگسـت ڌاري ايري ٿو. بلوچسـتان جي روايت موجب پڻ جنهن کي بلوچ 'سهيل' سڏين سو 'ايٽ' آهي. مير شاهنواز شاهليـاڻي مـرحـوم (محـراب پور جمالي، اوستہ محـمد) چيو ته بلوچن جي روايت مـوجب سهيل بڊي مهيني جي ٻاويهين تاريخ اُيري ٿو.

گِيست دو بڌؤ سهيل کهوشتي
زُڙتا هوشغان اوشتيٰ

يعني بڊي جي ۲۲ تاريخ سهيل اڀري بيهندو ۽ جوار ان وقت ڏڍي مان سنگ ڪڍي بيهندي.

ـــ سنڌ جا واڻيا چوندا: تارو بڊي جي پاوهين رات ڄمندو. ان رات وِرت رکندا، يعني ان نه کائيندا باقي پيڻ واري هر شيءِ پيئندا. چوندا:

نَڪُر ماءِ وِيائي، جيرو ڳڙ کائي

نَڪُر يعني ايٽ تارو، جنهن کي ادب مان 'نڪر' سڏيائون. بڊي جي رات جڏهن چنڊر اڀرندو تڏهن جيرو ۽ ڳڙ کائي وِرت پورو ڪندا.

● ايٽ ڪهڙي طرف ۽ ڪهڙي وقت اڀري، ان بابت به جداجدا خيال:

ـــ گهڻي رات گذري ويندي ڪا ٿوري باقي رات هوندي جو اڀرندو.

ـــ ايٽ پرهه ڦٽيءَ سان گڏوگڏ اڀرندو.

ـــ ايٽ ڏکڻ- اوير ڪنڊ وٽان اڀرندو، گهڻو مٿي ڪونه چڙهندو ۽ جيئن پوءِ تيئن ڏاکڻين افق تان پاسو وٺيو الهندي طرف هلندو تان جو هيٺ ٽٻي ويندو (لهي ويندو).

ـــ ايٽ بڊي مهيني جي ۲۲ تاريخ بيهندو، يعني اڀرڻ کان پوءِ نظر ايندو.

ـــ ايٽ لُڏي کان پوءِ اڀرندو.

شهر اٿل (لَس ٻيلو) ۾ وڏي سڄاڻ وڏيري علي مراد ٻُري چيو ته: 'جنهن رات ايٽ اڀرندو ان رات آسمان بالڪل صاف هوندو. ڇمر (جهڙ ڪڪر) بالڪل ڪونه هوندو. پوئين رات البت ٿورو سيڪ ٿيندو (ماڪ پوندي). ايٽ ڇتو تارو آهي ۽ (اٿل شهر کان) ڏکڻان درياءَ (سمنڊ) طرف اڀرندو.'

اسان تاريخ ۱٦- نومبر ۱۹۷۴ع تي ڳوٺ جيوڻ خان پٽافي (تعلقو ميرپور ساڪرو ٺٽو) ۾ صبوح سويل ڏٺو ته ڏاکڻي افق مٿان پوري وچ ڏکڻ کان ٿورو اولهه طرف تي بيٺل هو.

● ايٽ جي ڄمڻ اڀرڻ جا اهڃاڻ.

ايٽ جمي اڳ ۾ ٿو، ۽ متي ايري پوءِ ٿو جمي ٿو تڏهن ڏسڻ ۾ ڪونہ ٿو اچي. عام خيال تہ جڏهن جمي ٿو تڏهن ماٺهو ايٽ کي ڪونہ ڏسندو پر ڪن آتيجن ۽ اهڃاڻن مان پائنبو تہ ايٽ جميو آهي. سڄاڻ سگهڙ محمد نواز جوڻيجي (سڄاول، تعلقو ميرو خان ۱۹۵۷ع) ايٽ جي ايرڻ جا آتيج تفصيل سان ٻڌايا تہ:

ـ ڏُڏي گهٽ: مينهن ۾ ڪير گهٽبو.

ـ ڏُبو اڏ: پاڻي گهٽبو، درياءَ ۾ پاڻي لهندو ۽ پاڻي جي تانگهائي سببان ميربحرن جا رڇ اتڪي پوندا.

ـ مينهنِ سگَ سَپُڙيا: تلاءَ ۾ پاڻي گهٽ، مينهون وچي وينيون تہ سگَ ٿورو پاڻيءَ ۾ ٻڏا باقي گپ ۾ پريا.

ـ ڪانوَنِ اَلِ اڏاريا: آکيرن مان ٻچا اڏاريا.

ـ ٻابيهو ٻوڙو: نندڙو ٻاڙهيرو ٻيرو ٻولي بند ڪندو.

ـ لُٿو باڪُڙ: لٿي جو وڻ ڪُنگو ڇاٽي ڇڏيندو.

ـ ماڪوڙا مرندا: جيڪي ٻرن ڪان ٻاهر هوندا.

ـ ڪانهہ ڪوماڻو: ڪانهہ جي ٻوڙي جو اڇو ٻهارو مرجهائجي ويندو.

ـ هاري منڊو: هاريءَ جو ڪم گهٽبو.

ـ هاري جون ست ٿي ڏيٺر ٻيُورايون، يعني سامايون، وڏيون ٿيون: اهي اَن جون پوڪون جيڪي پڇي راس ٿيون (يعني جوئر، ٻاجهر، گوار وغيره)

عام طرح ائين چوندا تہ ايٽ جي ايرڻ سان هر شيءَ گهٽبي:

ٽڻ گهٽ، ڪڻ گهٽ، ٻي بہ گهٽ گهٽيائي هوءِ
ڪو سالڪ سَلي چوءِ، ڪري پرولي پڌري.

ٽڻ گهٽ يعني سوٺائن ٻاين مينهين ۾ ڪير گهٽبو؛ ڪَڻ گهٽ يعني سنگن ۾ داڻو گهٽبو: جوئر ٻيجي ويندي پر داڻي تي ماڪ جو اثر ٿيندو.

عام خيال تہ ايٽ جي ايرڻ جي پوري خبر جت ڏيندا جو چوندا تہ: رات تارو ايريو جو اسان جو وڳ الهندي منهن ڪري ويٺو (يعني اتر- الهندي منهن ڪري ويٺو

Gul Hayat Institute

ڇاڪاڻ جو تارو ڏکڻ- اپرندان اڀريو). چيائون ته: تاري اڀرڻ وقت اٺ ڏکڻ ڪي پٺي ڏيئي ويهندي ۽ جي ڦري ويٺي ته ان کي لڙهو لڳندو، يعني بيماري ٿيندي جو ڪنگهندي، ڦٽڪار ڪندي ۽ ٽيڪ هڻندي: چوندا ته "ايٽ ٿيو اٺس".

ايٽ اڀرندو ته تذڪار ٿيندي، انهيءَ جو شاهد شاعر سوني جو بيت ته:

اَيَٽ اڀريو، اسور ٿيو، پيئي تڏ ترين
ڪَنڌين گوشا ڪڍيا، ڦليا انب ڦرين
جاني جوءِ ورين، ساڀيئڙا سونو چئي.

گوشا ڪڍيا يعني گونچ ڪڍيا، ۽ انبن جي وڻن ۾ ڦرڻ لاءِ ڦوٽهڙو شروع ٿيو.

— چوندا ته ايٽ کي هڪ ڏسي اٺ ۽ ٻي جوءِ: اٺ (ڏاچي) سيءَ لڳائيندي ۽ اتر جي واءَ ڪان منهن موڙي ويهندي. اسر ويل زال ٻه جندر ۾ ٻڪي وجهندي ته ٻارو ٻجهي پوندو. لوڪ ادب جي روايت موجب مائي سُوهي ڌهر (ذات جي) ايٽ ڏٺو جنهن جي پوءِ سالڪن کي پروليءَ ڏنائين ته:

ڪَتيءَ ڪَتڻ، ڪِير ڪَهو، جَنن جَر مائو هوءِ
ايءَ پرولي جو پيچي، سُوهي ان جي جوءِ

معنيٰ ته: ڪتيءَ جو ڪُن ايٽ اڀرڻ سان ٺهندو، رڳ سنو ايندو ۽ ڪتي ڪتندو جو ڪمائي گهٽي ٿيندي: ڪير ڪهو معنيٰ ڪير گهٽ ۽ جر مائو معنيٰ پاڻي گهٽ.

اهو ٻڌي ڪو سجاڻ سگهڙ پروچ سمجهي ويو ته مائي سُوهي ايٽ ڏٺو آهي. سو جواب ۾ چيائين ته:

تون سَمي گَهرِ سومري، وڏو وينُ وڏوءِ
تون جنهين جي آهيين، تون تنهين جي جوءِ
ميڇڻ ڪو ڏٺوءِ، ايٽ تارو اُڀ ۾!

هن نقل جي ٻي روايت موجب پهريون پرولي وارو بيت هن طرح:

جَر هِيڻ، ڪير ڪَٿو، ان نه اپت هوءِ
جيڪو ايءَ ٻالهه پيچي، سوهي ان جي جوءِ

هيڻ معنيٰ گهٽ ۽ ڪنو به معنيٰ گهٽ. هن روايت موجب ٻن سگهڙن جُوٽي ۽ ڳاڳن اهو بيت هن طرح ٻڌو ته:

اسُوءَ ۾ تو اڀري، تو ڳوري ايٽ ڏنو
تون جنهن وَرجي ڪامٽي، ٿي تنهن جي جوءِ

● ايٽ تارو اڀرڻ بعد ڪيترو وقت آسمان ۾ تو بيهي، ان بابت هڪ خيال اهو ته مهينو ڪن بيهي ٿو ۽ روزانو نوَ گز پاڻي پيئي ٿو (يعني روزانو درياءَ ۾ نوَ گز پاڻي لهندو)؛ پر ٻي عام روايت موجب ايٽ جي اثر سان پاڻي جي لاٽ اچڻ به گهٽي:

ايٽ تارو اڀريو، لڪا پور متاءِ
سهسين گز سمونڊ جا، تو سوسيو ڪڍي ساهه

هڪ ٻي روايت موجب، اسوءِ مهيني جي آخر واري باقي رات هوندي جو اڀرندو ۽ ويندي ماگهه مهيني تائين نظر ايندو.

۳. صبح وارو تارو

صبوح جو سوير ماڻهو اٿن تا ۽ ڪم ڪار کي لڳن تا. براج ڪان اڳ، درياءَ ۾ جاڙهه (آب ڪلاني) واري پاڻي وقت هاري سوير اٿند هنا ته جئن ٻنيءَ جو ڪم پورو ڪري سگهن. صبوح جو ان وقت هڪ چٽو تارو اڀرندو ڏسي ان کي جدا جدا نالن سان سڏيائون جئن ته:

ــ ڏينهن جو تارو: جنهن جي متي چڙهڻ سان ڏينهن ٿئي.

ــ صَباحي يا صبوحي تارو: يعني صبوح وارو تارو، جيڪو اڀري ته ان ڪان پوءِ سگهو صبوح ٿئي.

ــ اُوٿاٽي تارو: صبوح جو سوير اٿڻ وقت وارو تارو، چوندا ”تاري اڀريي اٿيس.“

ــ پروهيو يا پروهڙو تارو: جيڪو اڀري ته پرهه ڦٽي. عيداٽي، تعلقي ڇاڇري ۾ سيني سجاڻن متفقه طور راءِ ڏني ته رات جون ٽي پٽيون گذرن ٿيون ته اڀري تو. چياٺون ته سانجهي تارو بيٺل هوندو ته پروهوڙو نه هوندو.

ــ ڏوتي تارو= ڏٺ وارن جو تارو: يعني جيڪي ڏٺ ڏورڻ لاءِ صبوح جو سوير

اٺن تن جي اٿڻ جي وقت وارو تارو.

ــ وِهائو تارو: جيڪو رات وهامي تي ته اڀري ٿو، يا جيڪو اڀرڻ سان رات کي وِهائي ٿو. ڪن سڄاڻن جي چوڻ موجب، وهائو تارو مٿي ڪونه چڙهندو ۽ اولهه طرف آسمان ڪونه لتاڙيندو. پوئتي تي لهي ويندو ۽ وري ڇهن مهينن بعد اولهه طرفان نظر ايندو.

مون پاڻ جانچ ڪندي صبوح وارا روشن تارا ڏٺا ۽ انهن بابت هيٺين طرح لکيو.

ــ ۲۰۰۱ع صبوح وارو تارو آگسٽ ۾ اَسُر جو ۴ بجه ڏاري مٿي چڙهي ٿو. ۱۵- آگسٽ تي مون جانچيو ته پهر کان مٿي بيٺل هو.

ــ ۳۰- آڪٽوبر، صبوح وارو تارو مٿي چڙهي ڪونه ٿو، پوئتي گهِرڪي ٿو.

ــ ۲۰- نومبر اوڀر طرف گهٽو هيٺ تي ويو آهي.

ــ۲۷ نومبر اوڀر طرف ايترو مٿي ڪونه چڙهيو جو نظر اچي. نومبر جي پوئين هفتي ۾ لهي ويو.

ــ ۲۰۰۲ع جي پهرين نومبر ڏاري اڀرندين افق ڪان مٿي ٿيو. ۱۵ تاريخ ساڍي ۵ بجه مني پهر تي، ۲۰ ڪان ۳۰ تائين مٿي چڙهيو پوري پهر تي.

ــ ۱- جنوري ۲۰۰۳ع مٿي ڏيڍ پهر تي پر هاڻي مٿي نٿو چڙهي.

ــ مارچ جي پڇاڙي وارين تاريخن ۾ صبوح وارو تارو اڀريو ۽ اُفق تان ظاهر ٿيو ۽ اپريل جي ۱۵- تاريخ ۵ بجه صبوح جو ڪانو ڪن مٿي آيو. مئي ۾ پهر تي ۽ مئي جي آخر ۾ سوا پهر تي مٿي آيو.

ــ ۱۵- اپريل (۱۹۹۱ع). "صبوح وارو تارو جيڪو اڳ مٿي ڏکڻ اوڀر ڪنڊ تي هو سو هينئر ڏکڻ- اوڀر ڪنڊ تي هيٺ ۽ پڻ ڪنڊ بدران وڌيڪ اوڀر طرف نظر اچي ٿو."

ــ ۱۵-مئي: " صبوح وارو تارو اوڀر افق ڏانهن هٽندڙ ۽ هيٺ ٿيندڙ، هاڻي ڪنڊ ۽ سر اوڀر جي وچ تي آهي."

ـــ ۱۵- نومبر ۱۹۸۶ع. تي اوڀر ڪان مٿي پهر تي سر اوڀر ڪان ٽورو ڏکڻ تي آهي.

ـــ جنوري ۱۹۸۷ع (۱، ۵، ۱۵ ۽ ۱۷ تاريخ) ۾پرهه جو ڏکڻ اوڀر ڪنڊ تي پر ڪافي مٿي، ۽ هيٺان ٻه ٻيا تارا جن سان جڙ ٻه- پور پلسو ٽڪنڊو ٺهيل.

4. سانجهي تارو

صبح جي تاري وانگر سانجهي تارو به سنڌ جي آسمان جي تارن ۾ هڪ مشهور نالو آهي. هر اهو تارو جيڪو سانجهيءَ وقت، سر الهندي يا ٽورو ڏکڻ تي، چٽو تي بيهي ان کي 'سانجهي تارو' چئي سگهجي ٿو. سال جي ڪن مهينن ۾ ڪي چٽا تارا سانجهيءَ وقت نظر ايندا آهن ۽ سانجهي تارا ٿي بيهندا آهن. سنڌ جي سياڻن سڄاڻن جي بيانن توڙي راقم ي ڪيل جانچن مان انهي نتيجي تي پهچجي ٿو ته سانجهي تارو فقط هڪ ناهي پر ٻه يا ٽي آهن جيڪي سال ۾ جدا جدا مهينن ۾ سانجهي تارا بنجن ٿا. راقم پاڻ جانچ ۽ پرک ڪئي ته هيٺان تارا جدا جدا مهينن ۾ الهندي طرف سانجهي تارا ٿي بيٺا.

ـــ لُڏو جيڪو سانجهي تارو ٿئي ٿو. ٽيڙو جي پويان ايندو لڏو. جيڪو اپريل ۾ الهندي طرف ايترو لڙندو جو پاٺبو ته هيٺ ٽيو ته سانجهي تارو بنجي ويندو. ۱۹۸۶ع ۽ وري ۱۹۸۸ع ۾ مون ڏٺو ته مئي ۾ لال لڏو هيٺ لڙي سانجهي تارو ٿي ويو. ان وقت الهندي طرف ٻيو ڪو به تارو ايڏو چٽو ڪونه هو. ۲۹- آگسٽ ۱۹۸۶ع تي ڏٺم ته سانجهيءَ وقت الهندين افق ڪان مٿي اڌ پهر تي (يا ڪجهه گهٽ) بيٺل هو ۽ ۹ بجه ڪان اڳ لهي ويو.

ـــ ۳۱- نومبر ۱۹۸۷ع تي اولهه طرف، سانجهي وقت، چٽو تارو ڏٺم جيڪو هيٺ هو ۽ لهڻ وارو هو.

ـــ ۱۹۸۸ع ۾ هڪ وڏو چٽو تارو ۽ ٻيو ان ڪان اڳتي ٽپي ويل ڳاڙهيرڙو، ٻئي مارچ ۾ اولهه طرف لڙيا ڏٺم، ۽ چٽو تارو جيڪو پويان هو سو مارچ- اپريل م سانجهي تارو ٿي بيٺو، ۽ ۱۶- اپريل ڌاري لهي ويو.

ـــ جون ۱۹۸۹ع ۾ اولهه طرف وڏو اڇو تارو سانجهي جو هيٺ بيٺل هو ۽ جولاءِ

۾ سانجهيءَ وقت مني پهر تائين متي چڙهيو. هي تارو وچون ڪان اڳ ۾ هو. ڏنم ته وچون اوپر طرف پهر تي هو ۽ سانجهي تارو اولهه طرف پهر تي.

ـ جنوري، فبروري ۽ مارچ جي شروع تائين سانجهي وقت اولهه طرف سانجهي تارو پهر- مني پهر تي بيهي ٿو، مارچ جي ۱۵- تاريخ ڏاري لهي ٿو.

متين مشاهدن ڪي وڌيڪ پرکڻ جي ضرورت آهي پر انهن ڪان سواءِ به سانجهي تاري بابت ڪي رايا ۽ بيان آهن جيڪي هيٺ ڏجن ٿا.

سانجهي تارو جيڪو ڪنهن سال بيهي ڪنهن سال ڪونه بيهي

ـ تاريخ ۲- آڪٽوبر ۱۹۸۵ع ۾ سَري مڪان (ڪوهستان) ۾ اتي جي سڄاڻن ڪان سانجهي تاري بابت پڇيم. چيائون ته چيٽ ڪان سانوڻ تائين هوندو، پر ڪڏهن بيهي ڪڏهن ڪونه بيهي. ان سال چيائون ته موسم (چيٽ، آکاڙ، سانوڻ) ڪان اڳ هو پر موسم ۾ ڪونه هو.

ـ ۱۷ سيپٽمبر ۲۰۰۱ع تي ٿر ۾ ڇاڇري طرف ڪيل ڪچهرين ۾ چيائون ته سانجهي تارو چيٽ جي مهيني ۾ سانجهي وقت الهندي ڏانهن ڇتو نظر ايندو. سانجهي تارو ڏڱين جو بچاءُ آهي ۽ جي بيهندو ته برسات ٿيندي (معنيٰ ته ڪڏهن بيهي ڪڏهن نه بيهي). چوندا: هيلهه سانجهي تارو بيٺو آهي، مينهن وسندا، گاهه ٿيندا، پکي ۽ هرڻ ايندا، شڪار ٿيندا. چيائون ته هن سال (۲۰۰۱ع) ڪونه هو ۽ برسات ڪانه پئي، گذريل سال (۲۰۰۰ع) چيٽ ڪان چيٽ تائين بيٺو ۽ برسات پئي. وڌيڪ پڇا تي معلوم ٿيو ته ڇاڇري تعلقي ۾ ڪاوڙ واري پاڱي ۾ پئي هئي ٻئي پاسي ڪانه پئي، پر هن بيان مان به اهو نتيجو نڪتو ته سانجهي تارو ڪنهن سال بيهي ٿو ڪنهن سال ڪونه ٿو بيهي.

ـ نومبر ۱۹۹۲ع جي پوئين اڌ ۾ منهنجي ڪيل جانچ جو خاڪو نڪتل آهي جنهن ۾ ڄاڻايل ته: الهندي طرف سانجهي تارو سج لٿي وقت بيٺل آهي ۽ اهو آڪٽوبر ڪان وٺي بيٺل آهي (پر هاڻي نومبر ۲۰۰۲ع ۾ جانچ ڪيم ته سانجهي تارو بيٺل ڪونه هو. نبي بخش ۱۵- نومبر ۲۰۰۲ع).

سانجهي تارو جيڪو اولهه طرفان متي چڙهي ۽ وري پوئتي هٽي ۽ لهي.

ـــ ۲۸ سيپٽمبر ۱۹۷۸ع تي عيداڻي (تعلقو ڇاڇرو) ۾ ڪيل ڪڇهري ۾ چيائون ته جيٺ ۽ آکاڙ ۾ ڇتو نظر ايندو. سج جي پٺيان آهي ۽ سج لهندو ته نظر ايندو. پوءِ روزانو متي چڙهندو ايندو ۽ پوءِ وريُ هيٺ هٽندو ويندو.

ـــ ۳ مارچ ۱۹٦٦ع تي چونڊڪي (سوراهه تعلقو) ۾ ڪيل ڪڇهري ۾ چيائون ته: 'سانجهي تارو' آسمان نه اورانگهيندو'. پيو ته ڏاهن چيو آهي ته:

الهندان اُڳي تہ تـــــر تي
ايـــرندان اُڳي تہ جَـــرَ تي

'اُڳي' معنيٰ ايري: الهندان ايرندو ته تر تي مينهن وسندو ۽ جي ايرندان ايرندو ته درياءَ ۾ پاڻي چڙهندو: هن چوڻي جي پهرين سٽ مان لڳي ٿو ته الهندين طرف کان به ايرندو (يعني اوير طرفان اورانگهي نه ايندو پر ايرندو ٿي اولهه کان).

چوندا: اهو تارو جيڪڏهن سانجهي جو اولهه طرف مند (سانوڻ) ۾ بيٺل ته دَوَر ڪندو (آباد ڪندو). چوندا هن سال سانجهي تارو نه بيٺو، نه اُڳيو، ٿُبي ويو، سال نه ٿيندو."

● ڪَٽَ

ڪٽ جي نالي سان ٽي جدا نکٽ آهن. هڪ وڏي نکٽ جيڪا قطب تاري جي چوڌاري ڦري، ان ۾ ست تارا آهن ۽ انهيءَ ڪري ان کي تر ۽ ڪيچ طرف ساتيرا يا سانتيرا چون. ڪٽ کي پيڙي ۽ سُڪاڻ به چون: چارا تارا پيڙي وارا ۽ ٻيا ٽي سڪاڻ جا، جن کي گهتو، ڪتو ۽ بگهڙ به چون. انگريزي ۾ ڪٽ جو نالو "گريٽ بيئر" (وڏو رڇ) آهي، جو اڳين ماڻهن کي اها صورت انهن تارن ۾ نظر آئي. ٻي ننڍي ڪٽ جيڪا پڻ قطب تاري جي چوڌاري ڦري ٿي: ڪي 'چوتار' ڪي ننڍي ڪٽ ڪري ڀائن. ٽري ڪٽ وِڇونءَ جي ميجين سامهون آهي جنهن جو خاص نالو 'پتونءَ جي ڪٽ'.

ـــ ڪٽ قطب تاري جي چوڌاري ڦرندي. ڳجهارت آهي ته:

نرنانءِ پنهنجي جاءِ، جنهن ڪي ڪاتي ڦرندي آ

نرنانء= قطب ڪاتي= ڪٽ

يعني: قطب پنهنجي جاءِ، جنهن ڪي ڪٽ ڦرندي آ.

ٻي ٻجهارت:

نار ڦري چوڌار، لهي نہ سگهي لال ڪي

ڪٽ قطب

ڪٽ ڦري چوڌار، لهي نہ سگهي قطب ڪي.

سانجهيءَ وقت جائزو

● مارچ (۱۹۸۸) ڪٽ، قطب جي اوپر پاسي ڪان هيٺان مٿي چڙهي آئي جو ان جا ست ئي تارا سانجهي وقت نظر آيا.

ـ اپريل ۱۵ (۱۹۸۹ع). ڪٽ قطب ڪان ڏکڻ آهي، پهريان بہ تارا چڻ قطب واري سنئين ليڪ ۾ ڏکڻ.

ـ مئي (۱۹۸۸ع) شروع ۾، ڪتجا سامهان بہ تارا قطب ڪان سر ڏکڻ ساڳي سڌ ۾، باقي پيا تارا پو.ئتي. مئي ۱۹۹۳ع ۾ ڏٺم تہ بہ ساڳي صورتحال. مئي مهينو ڪٽ جي اوج جو آهي. سڄي سر بستي سامهون نظر اچي تي.

ـ ۱۵ مئي ڪٽ لڙي آهي.۲۵ مئي (۱۹۸۸ع) قطب ڪان ڏکڻ ۽ تورو اولهہ ڏي لڙيل. ڪٽ جي ٻيچ وارو آخري تارو ڪاپار تي.

ـ جون (۱۹۹۱ع) ۾ ڪٽ اولهہ تي لڙي.

ـ جولاءِ (۱۹۸۹ع) ۾ ڪٽ قطب جي اولهہ طرف ۽ جولاءِ جي آخر ۾ اجان وڏيڪ لڙيل. چؤ تار قطب جي ڏکڻ- اوپر طرف بيٺل.

ـ آگسٽ (پهريون هفتو ۱۹۸۹ع)، ڪٽ قطب ڪان اتر- اولهہ ڪنڊ تي.

ـ ۲۹ سيپٽمبر (۱۹۸٦ع) ڪٽ قطب ڪان اتر-اولهہ طرف، اڳيان چار تارا اتر ڏانهن.

ـ آڪٽوبر ڪٽ سنجهي ۾ غائب آهي، قطب جي اتر- اولهہ طرف هلي وئي آهي.

Gul Hayat Institute

صبوح وقت جانچ

ـ آڪٽوبر- نومبر(۱۹۸۷ع)۵ بجه ڏاري ڪت قطب جي ڏکڻ-اوپر تائين چڙهي.
ـ نومبر (۲۰۰۳ع) ڪت قطب تاري جي ڏکڻ ۾، سامهان ٻه تارا قطب واري ليڪ کان اولهه طرف وڌيل.
ـ ڊسمبر (۱۹۸۷ع) ڪت قطب کان ڏکڻ طرف، ائين جو وچ وارو آخري تارو ڪاپار تي اچڻ وارو.
● ڊسمبر ۳۱، ۲۰۰۲ع جو ڏٺم ته ڪت جا سامهان ٻه تارا قطب واري ليڪ کان اڳتي وڌي ويا هئا ۽ باقي تارا پوئتي.
ـ فبروري- مارچ (۱۹۸۷ع) ڪت صبوح جو قطب کان اولهه طرف.
مٿين جانچن مان معلوم ٿيو ته ڇهن مهينن تائين يعني مارچ کان سيپٽمبر تائين ڪت سانجهيءَ وقت نظر ايندي: مارچ ۾ قطب جي اوپر- ڏکڻ طرف هوندي، مئي جون ۾ سڌو ڏکڻ طرف ايندي، جون ۾ اولهه طرف لڙندي ۽ آگسٽ- سيپٽمبر ۾ قطب تاري جي اولهه- اتر طرف هوندي.

● وڇون يا پنُون

هيءَ نَکٽ آهي جنهن ۾ گهڻا تارا آهن جن جي سٽاءَ ۾ بيهڪ وڇونءَ جي شڪل واري آهي. ڪٽي لهندي ته وڇون اڀرندو. ٻئي ساڳئي وقت آسمان ۾ڪين بيهندا. چوندا ته: ڪٽي ۽ وڇون، مگ ۽ مگيندو آهن، ۽ هڪيئي ڪي ڪين ڏسندا.

● وڇونءَ جي نکٽ جا پنج پاڱا آهن جن جي تارن جا جدا جدا نالا: جئن ته:

۱. ميچون : ميچن وارا تارا.
۲. شِيبَ: ٻنهي ميچن جي وچ وارا.
۳. ڪپار: وڇون تارو جتان ميچون مٿي ورن ٿيون.
۴. ناهين (نهائين): وڇون جي ڏن وارو تارو.
۵. ڪُنڊي: پيچ واري ورپل چوٽي.

Gul Hayat Institute

اپرندو ته هر ڀاڱي جي نڪرڻ تي سيءَ وڌندو ويندو. مانگهه مهيني ۾ اپرندو جڏهن اچان سخت سيءَ هوندو، پڇ واري ڪنڊي ظاهر تي ته ساڙ ڪندو، يعني سخت سيءَ ٿيندو:

پــتـــون ڪنڊي ڪڍي، سُسي ويو سَينسار
مــينهــون ۽ مــيـــهــار، سڄ اپــاري اٿــيــا

يعني ڪنڊي نڪرڻ وقت اهڙو سخت پوندو جو پاڻيءَ جو جانور سَينسار يا سيسر به سيءَ ۾ سُسي ويندو. مينهيون سيءَ جون ڏاڍيون آهن پر اهي ۽ سندن ميهار سڄي رات ويٺي گذاريندا ۽ سڄ اپرندو ته سُتُ ساري اٿندا.

پــتـــون ڪنڊي ڪڍي، لٿــو مَنُــه سِيــئــان
آهيــــڙي اُلٿـــو، پــيـــو تر ڏينهـــان

يعني جي وچون اپري متي چڙهيو ۽ پڇ واري ڪنڊي ڪڍيائين ته سِيئَن يا سيءَ جو زور (منه) لٿو: جي ٽيڙو (آهيڙي) وچي لٿو ته ڏينهن ۾ تر پوندو، يعني ڏينهن ترَ جيترو وڌندو، هر روز ڏينهن ۾ تِرَ جيتري واڌ ٿيندي.

وڇونءَ بابت سانجهيءَ جو ڪيل جائزو

ـــ مئي جي سنجهي ۾، اوير طرف وڇون منهن ڪڍيو آهي. جڏهن وڇون اپرندو ته ترَ پوندا، يعني رات ۾ تر جيتري ڪتر پوندي ۽ ڏينهن ۾ تر جيتري واڌ ٿيندي.

ـــ جون ڪان وڇون جي متي چڙهي اچڻ جو وقت شروع ٿيو.

ـــ جولاءِ، سنجهي ۾ ۹ بجه ڌاري، وڇون ڏکڻ طرف پوري وچ تي.

ـــ آگسٽ پهرئين هفتي ۾ سر ڏکڻ، قطب تارو ۽ وڇونءَ جي ڏير وارو تارو ساڳي ليڪ ۾.

ـــ آگسٽ ۲۹ (۱۹۸۶ع) وڇون تورو اولهه طرف لڙيل.

ـــ آڪٽوبر ۲۰، اولهه طرف لڙيل

ـــ نومبر ۲۰، اولهه طرف نظر ڪونه ٿو اچي: تمام هيٺ يا لهي ويل.

پرڀات وقت ڪيل جانچ

ـــ جنوري ۾ صبوح جو اڀريو.

ـــ فبروري ۵ (۱۹۸۷): ڏکڻ- اوڀر ڪنڌ تي مٿي بيٺل.

ـــ مارچ (۱۹۹۱ع). پرڀات جو وچون سامهون ڏکڻ، ڪاپار تي بيٺل.

ـــ اپريل ڏکڻ طرف ٻن پهرن کان ذرا لڙيل اولهه ڏانهن.

ـــ مئي ۾ صبوح ۴ بجه وچون لهڻ وارو آهي. اولهه افق تي ايحان نظر اچي ٿو.

ـــ ۵ جون وچون نظر ڪونه ٿو اچي، غالباً مئي جي پڇاڙي ۾ لهي ويو.

مٿين جانچ مان ظاهر آهي ته وچون اونهاريَ جو نکٽ آهي، يعني اونهاري ۾ سانجهيءَ کان وٺي رات جو مٿي آسمان ۾ چڙهندو ۽ نظر ايندو.

پوک ۽ مينهن جي مند جا ٽي مکيه نکٽ

ڪتي، تيڙو ۽ لُڏا ٽيئي هڪ ٻئي کي ويجهو آهن ۽ اونهاري جي آسمان ۾ گڏ بيٺل نظر ايندا: آڏو ڪتي، پويان تيڙو ۽ ان جي پويان لڏا... اٿين اهي هڪ ٻئي جي پويان اڀرندا ۽ لهندا. اول ڪتي اڀرندي ۽ آهستي آهستي مٿي چڙهي پهر تي ايندي ته تيڙو اڀرندا، تيڙو اڌ پهر تي ايندا ته لُڏا اڀرندا. اهي ٽيئي نکٽ تيهن ڏينهن اندر هڪ ٻئي پٺيان اڀرندا، پهرياڻين ڪتي اڀرنديءَ پوءِ تيڙو پندرهن ڏينهن بعد اڀرندا.

اي سڄاڻ! ڪَتي، تيڙو ۽ لُڏا اهي ٽيئي سنڌ جي آسمان جا ڪاراڻتا نکٽ آهن ڇاڪاڻ جو اهي پوک جي مند ۽ مينهن جي ڄاڻ جا مکيه نکٽ آهن. اڳ هاري انهن نکٽن جي اڀرڻ ۽ مٿي اچڻ واري وقت جي حساب سان جدا جدا فصل پوکيندا هئا ۽ انهن کي ڏسي مينهن جي وسڻ جا اندازا لڳائيندا هئا. انهيءَ موضوع تي آخر ۾ ايندا سون، ان کان اڳ انهن ٽن نکٽن جي سڃاڻپ.

۱. ڪَتي يا ڪَتيون

’ڪتي‘ سنهڙن تارن جو هڪ ڇڱو آهي ۽ سنڌ جي آسمان جو هڪ سهڻو نکٽ.

’ڪتي‘ نالو صحيح آهي، پر جئن ته ڪتي جي نکٽ ۾ هڪ تاري بدران تارن جو

ڇڳو آهي انهيءَ ڪري ان کي جمع واري صورت ۾ 'ڪتيون' چئي سگهجي ٿو. پر اي سڄڻ! سنڌي ٻوليءَ جي مزاج ۾ ائين جمع ۾ ڳالهائڻ وارو رجحان آهي، جئن ڪن ڳوٺن جي نالن کي جن جي آخر ۾ 'ي' آهي، جمع ۾ ڳالهائيندا. شهر 'پاتوئي' (تعلقو سنجهورو) کي چوندا 'پاتويون'، شهر 'متياري' کي چوندا 'متياريون'، شهر 'چوتياري' (ضلع سانگهڙ) کي چوندا 'چوتياريون'، ڳوٺ ماڇي (تعلقو ڪنگري، ضلع خيرپور) کي 'ماڇيون'.

- ڪتي جي نکٽ ۾ ڪيترا تارا آهن ان بابت گهڻن جو چوڻ ته ست تارا، ڪي چوندا ٻارهن تارا ۽ ڪن جي چوڻ موجب ٻارهن تارا. ٻارڙا به هڪ ٻئي کي چوندا: ته " تي تيڙو ٻارهن ڪتيون ٻارهن ڏائين ڪير ڳڻيندو؟" پر وڏي رياضي دان محقق بيروني لکيو آهي ته ڪتي ۾ ڇهه تارا آهن.
- ڪتي جي ايرڻ واري وقت بابت گهڻن جو چوڻ ته آکاڙ (جون) مهيني ۾ ايري ۽ ڪن چيو ته هاڙهه جي چاليهي ۾ ايري ٿي. پر آکاڙ جي مهيني ۽ هاڙهه جي چاليهي جا ڪي ڏينهن ساڳيا آهن. منهنجي ڳڻپ موجب هاڙهه وارو چاليهو (چاليهه ڏينهن) ۲۵ مئي کان ۵ جولاءِ تائين آهي. هڪ سڄاڻ سمجهايو ته ڪتي هڪ ئي مهيني جي مدت اندر جمي ٿي، ايري ٿي ۽ متي چڙهي ٿي: يعني ته ۷- تاريخ سرجندي ۽ ۱۷ تي ايرندي جو ڪي ڪي ڏسندا ۽ ۲۷ تاريخ چڙهندي (متي ٿيندي) جو سڀ ڏسندا. حاجي جام مهيسر (ڳوٺ رفيق مهيسر تعلقو ڪنگري) چيو ته: ڪتي ۷ جون تي ايري ٿي ۽ ۷ ڊسمبر تي لهي ٿي. ايرڻ کان پوءِ ست ڏينهن سير ۾ هوندي جو ڏسڻ ۾ ڪانه ايندي. ڪتي کان ۱۰ جون تائين لڪل هوندي آهي اهو چاليهو هاڙهه جو ۾ پشو ۽ سانوڻ. ۷ جون کان ڏينهن اڳ يا پو ڪا ميل جئر کي ڪتي ساڙيندي ۽ پڻ ڪنڊي کي ساڙيندي.

ڪن چيو ته هاڙهه وارو چاليهو پڄندو ته ڪتي ايري ويندي. چيائون ته: صبوح وقت وچون الهندين افق ۾ ڏندو ته ڪتي ايرندي، ۽ ڪتي جڏهن ايرندي ته به ساڙ ڪندي (جو اجان سخت گرمي هوندي) ۽ لهندي ته به ساڙ ڪندي (جو سخت

سيءَ هوندو). پر ڪنهن ٻروچ جنهن کي ڪتي وٺندي هئي چيو ته: ڏوهه ڪتي جو ڪونهي، ڏوهه سجو وچون جو آهي جيڪو ڪتي جي اڀرڻ ۾ لهڻ وقت تو لهي ۽ اڀري ۾ ساڙ ڪري.

سيني سجاڻن جو ان تي اتفاق ته ڪتي جمندي يا ڦٽندي (اڀرڻ شروع ڪندي) ته اڪيين ڪانه ڏسبي، ۽ ڳولبي ته به نظر نه ايندي تان جو سانوڻ ۾ مٿي چڙهندي ۽ نظر ايندي، تڏهن پهاڪو ته:

رلي ڪتي، سانوڻ ليي

يعني ڪتي جيڪا رلي وٺي هني سا وچي سانوڻ ۾ لڏي.

ڪتي جيتوڻيڪ جمندي ۽ اڀرڻ شروع ٿيندي ته اڪيين ڪانه ڏسبي پر آتيجن (اهڃاڻن) مان سمجهبو ته اڀري آهي. ان وقت جا هي آتيج ته:

- ست ڏينهن سخت جهولا لڳندا.
- لک ۾ جهولي سان ڪنديءَ جي لُون سڙندي: يعني ان وقت ڪنڊي ڦٽندي ۽ گونچ ڪڍندي جيڪي سڙندا، ڪومائبا.
- زمين آب ڪري ويندي، يعني زمين ۾ سوڪ بدران آلاڻ وارو اثر پيدا ٿيندو.
- ڪتي جمندي ته ستن ڏينهن اندر ڪتي نه ڪتي گوڙ ٿيندي ۽ مينهن ٿورو گهٽو وسندو.
- لوَن (وٽن) واري لوٺءِ ۾ (گونچن ۾) ماڪ جا ڦڙا هوندا.
- اڪ مڪڙ جو ٻچو ڄمندو ۽ ڪتي ڪتي نظر ايندو.
- آرَ (جيت) وٽن ۾ گهٽو ڪَراڪندي.
- ٻڙ- تار (ٻه تارا) پهر تي هوندي.
- 'ڪتي جو واءُ' (ڏکڻ- اولهه وارو واءُ) جهَڪو ٿيندو.
- نيهان پوري ٿيندي ۽ آرهڙ شروع ٿيندو.

اي سجڻ! اهي سڀ ڪتيءَ جي اڀرڻ جا آتيج آهن جيڪي مون سنڌ جي سجاڻن ڪان پڇي تنهنجي جاڻ وڌائڻ لاءِ لکيا آهن. ڏس ته سنڌ جي هارين

ڪي ڪتي ڪيترو نه پياري آهي جو ان جي پرک لاءِ ايترا پار پتا ڪيائون! اهڙين پرکائڻ جي تحقيق 'علم الانسان' جو ڀاڱو آهي.

● ڪتي جو لهڻ

ـ چوندا: "سگر جي ڪَچي لِيڙ ته ڪتي لِڪي (لهي وئي) ۽ سگر پڪو ته چمي" (چمندي پر ڏسڻ ۾ ڪانه ايندي. جڏهن اڀرندي تڏهن ڏسڻ ۾ ايندي).

ـ وٺن ٻُوڙن تي ڪوريئڙي جون تندون نظر اينديون ته چوندا: ناڙو لٿو آهي، ڪتي لهي وئي.

ـ چوندا: 'ڪتي نه لهي مانگهه ري، وچون نه لهي ري پوهه'

ـ چيائون ته: ڪتي مانگهه مهيني جي تاريخ ۷ ، تيڙو ۱۷ ۽ لڏا ۲۷ تي لهندا.

ـ ڪتي لهندي ته پارا (سيءَ) پوندا چوندا ته: ڪتي لٿي جا ست پارا پوندا.

ـ آڪٽوبر ۾ سَرنهن، ڏاٽو، بوسو پوکبا؛ انهن کي ڪتي لهڻ وقت ماري ٿي.

ـ حاجي جام مهيسر چيو ته: ڪتي، تيڙو ۽ لڏو ۷ ڊسمبر تي گڏ لهن ٿا. ڪتي اتر طرف ڦري لهي ٿي، ۽ تيڙو ۽ لڏا ستولهن ٿا. (مون ڏٺو ته تيڙو ٻه ٿورو اتر طرف لهن ٿا- نبي بخش)

سانجهيءَ وقت ڪتين جي جانچ

ـ فبروري ۱۹۷۶ع. ڪتيون اڄ ڪلهه سنجهي ۾ سوير ڪاپار ٿي.

ـ فبروري ۱۹۸۹ع سانجهيءَ وقت ڪتيون اڀرندي طرفان مٿي چڙهي آيل ۽ ٻن پهرن کي ويجهيون.

ـ مارچ ۱۹۸۹ع، سانجهيءَ وقت ڪتيون لڙي ويل.

ـ ۱۵- اپريل، ڪتيون گهٽو هيٺ لڙي ويل ايترو جو ڏسڻ ۾ ڪين ٿيون اچن.

صبوح وقت ڪتين جي جانچ

ـ آگسٽ (۱۹۸۹ع) صبوح جو ۵ بجه ڪتي ۽ تيڙو ٻن پهرن تي (ڪتي ٿورو هيٺ لڙيل)

ـ ۱ کان ۱۵ سيپٽمبر تائين ڪتي ڪاپار ڪان لڙي.

Gul Hayat Institute

ـ آڪٽوبر (۱۹۸۹ع) صبوح جو ڪتي ۽ تيڙو ٻن پهرن ڪان وڌيڪ هيٺ لڙيل.

۲. تيڙو

تيڙو يعني وچ وارا ٽي تارا جن تان هي نالو پيو. هن نکٽ ۾ گهٽا تارا آهن جنهن ڪري 'تيڙو' جمع ۾ ڳالهائجي ٿو: ڇنبو تيڙو اڀريا آهن يا لڙيا آهن.

تيڙو نکٽ ۾ جملي سورهن تارا آهن. هڪ وڏو چوڪس جنهن جا چار تارا ڇئن ڪنڊن وارا. ان چوڪس ۾ وچ تي ٽي ڇٽا اُڀا تارا قطار ۾ جنهن کي ٽر ۾ هرڻ چون. پيا ننڍڙا ٽي پاسيارا تارا قطار ۾ جن کي لوڏي يا (ڏاتڪي ۾) آهيڙي چون. هن سڄي نکٽ کي ٻه ٽر طرف "هرڻ" سڏين ۽ ڪجهه طرف "هرٽائون".

چؤڪس وارا چار تارا هرڻ جون چار ٽنگون آهن.

تيڙو جي وچ وارن ٽن اڀن بيٺل تارن کي 'ٽنگڙ' چون ۽ پاسيارن ٽن تارن کي 'تيڙو'. هيٺيون بيت انهيءَ تي شاهد، جنهن ۾ تيڙو ڪان پوءِ تارا، يعني لُڏا:

"ٽنگڙ، تيـــڙو، تارا، اٿبـــاتي اٿبـــات
ڪتي سنڌي وات، ڪڍهن ڇـڏيندا ڪينڪين"

ٽنگڙ= اڀا بيٺل ٽي تارا، تيڙو= پاسيارا ٽي تارا، تارا= لڏا يامُنيون. اهي ٽيئي ڪتيءَ جي پويان محڪم هوندا ۽ ڪتي واري وات کي نه ڇڏيندا.

ـ رسالي ۾ شاهه جي بيت موجب، تيڙو نالو انهن ٽن تارن جو جيڪي اڀا بيٺل آهن. بيت ۾ آهي ته:

ڪتين ڪر مـــوڙئا، تيــــڙو اڀـــا ٽيـــئي

ـ تيڙو جي اڀرڻ بابت ڪن جو چوڻ ته: 'تيڙو' آڪاڙ مهيني جي چنڊر ڪان پوءِ اڀرن ٿا. يعني آڪاڙ مهيني ۾ اڀرن ٿا. ٻي راءِ ته ڪتي جي اڀرڻ ڪان پوءِ تيڙو ۱۷ تاريخ سانوڻ جي اڀرندا. ان وقت، ڏينهن جي مدت ۾ ڪتر پوندي، يعني ڏينهن گهٽجڻ شروع ٿيندا.

ـ وڏي سڄاڳ جام مهيسر (عمر ۷۵ ورهيه) چيو ته تيڙو ۲۶-۲۷ جون تي اڀري ٿو. تيڙو سانوڻ جو سير آهي ۽ جيڪا پوک پوکبي سا ٽئين ڏينهن ڄمندي. تيڙو

Gul Hayat Institute

۱۰ مئي کان ۲۰ جون تائين ڏسڻ ۾ ڪونہ ايندا.

سانجهي وقت ڪيل جانچ

- ڊسمبر: ۱۵ تاريخ، رات جو ۱۱ بجہ ڪتي ۾ تيڙو مٿي چڙهندڙ.
- جنوري-۱۵، رات، ۸ بجہ. ڪتي ۾ تيڙو اپرندي طرف کان مٿي چڙهي آيل.
- فيبروري: جي پوئين اڌ کان وٺي هن وقت ۷ مارچ (۱۹۹۱) تائين سنجهي ۾ تيڙو ڪاپار تي آهن.
- مارچ ۱۹۹۱ع ۾ تيڙو ڪاپار لڳ آهن ۽ ڪتي اڳتي لڙي وئي آهي.
- اپريل جي ۱۰ تي تيڙو گهڻو اولهہ لڙي ويا آهن.
- مئي جي شروع ۾ تيڙو گهڻو لڙيل ۽ لهڻ وارا: ۱۵ مئي تي تيڙو الهندين افق ۾ ٻڏي ويا آهن، جون ۾ تيڙو لهي ويا.

صبوح وقت ڪيل جانچ

- سيپٽمبر ۲۰۰۱ع، مُنا(لڏا) پوئتي آهن ۽ تيڙو سر ڪاپار تي.
- ۱- نومبر (۲۰۰۲ع) تي تيڙو ڪاپار تي پر تورو لڙيل.
- نومبر ۱۵ (۱۹۹۹)، تيڙو گهڻو لڙيل، باقي مني پهر تي، پرِيان لڏن جو چمڪو ۽ چِلڪو.
- نومبر ۲۱ (۱۹۸۷ع) صبوح جو تيڙو گهڻو لڙي ويا آهن.
- نومبر ۱۵ (۲۰۰۲) ساڳي مٿين صورتحال.

۳. لُڏو/ لُڏا: مُنو/ مُنا/ مُنيون

لُڏا ہ وڏا چٽا تارا آهن جيڪي تيڙو جي نکٽ کان پوءِ اڀرن ٿا. انهيءَ ڪري آسمان ۾ اهي تيڙن جي پرِيان وٽيرڪا آهن، هڪ تورو اتر تي ۽ ٻيو پري ڏکڻ طرف. انهن کي مُنا يا مُنيون بہ چون. چوندا: 'مُنيون تيڙن جون' يعني تيڙو جي پٺيان منيون يا توڙيون آهن. اي سياڻا! تون انهن نالن کي سمجهہ، جنو مونکي بہ سمجهڻ ۾ دير لڳي. نالو اصل ۾ 'لوڏي' هو ۽ مون ڪن سڄاڻن کان اهو نالو ٻڌو. لوڏي، يعني لوڏيندڙ، لوڏ وارو، شڪاري. تہ ۾لڏي کي آهيڙي

(شڪاري) بہ چون. ٽيڙو جو ٻيو نالو هرڻ جنهن کي پويان اهي لوڏي لوڏين ٿا. لوڏي مان پوءِ لڏو ٿيو.

پر لوڏي يا لُڏو نالو فقط اترئين تاري جو آهي، ڏاکڻين جو نالو 'سهيل' آهي. رنگ روشني ۾ 'لڏو' لالائي تي آهي ۽ سُهيل تيلي- رُوءِ نيراڻ تي. لڏي جي لالائي ۽ ٻئي تاري تيلي روءِ جو شاهد، شاهہ صاحب جو هيٺيون بيت:

تارا تيلي روءِ، لڏا لال نہ ايرين
جهڙو تون صبوح، تهڙي صافي سجڻين.

بيت جي پهرين سٽ ۾ ٻنهي سهڻن تارن ڏانهن اشارو آهي. پهريائين سهيل تاري ڏانهن جيڪو تيلي رُوءِ نيراڻ تي مائل آهي. هن سٽ مان اهو بہ ظاهر آهي تہ لڏي جو رنگ لالائي تي آهي. لڏي کي خطاب آهي تہ: اي لال لُڏا! تون بہ شال نہ ايرين جو تون سونهن ۾ محبوب جو مٽ ناهين!

ـــ لڏو ۷-۸ جولاءِ تي چمي ٿو، ۲۰ مئي کان ۳۰ جون تائين لڏو لڪل رهندو

اي سرتيا! جي تون نهاريندين تہ توکي ڏسڻ ۾ ايندو تہ 'لڏو' ۽ 'سهيل' ٻنهي کي ملائيندڙ ليڪ ڪُنڊائتي آهي: يعني اتر- اوڀر جي ڪنڊ کان ڏکڻ- اولهہ جي ڪنڊ ڏانهن آهي. جڏهن لڏا لڙن ٿا يعني ٻن پهرن کان اولهہ طرف مڙن ٿا تہ انهن جو اهو ڪنڊائتو رخ وڏيڪ پڌرو ٿئي ٿو. عام ٻوليءَ ۾ چوندا تہ: لڏا اڀريا آهن يا لڏا مٿي چڙهيا آهن. 'لڏا' چوڻ ائين آهي جئن 'ڪَتي' کي 'ڪتيون' تو چئجي. البت جي ٻنهي تارن (لڏي ۽ سهيل) کي ڳڻبو تہ پوءِ لڏا (جمع ۾) چوڻ صحيح ٿيندو.

سانجهيءَ وقت ڪيل جانچ

ـــ فبروري(۲۰۰۱ع) مُنايا لڏا ڪاپار تي.

ـــ مارچ (۱۹۸۷ع): پهرين تاريخ سانجهي بعد لُڏن يا مُنن جو جلوو نظر آيو. سانجهيءَ وقت ٻئي ڪاپار کان سر ڏکڻ هئا، ۽ پوءِ لڙي اولهہ طرف لڙيا.

لڏن جو اهو جلوو ڏسي موٻڪي عبدالله فقير ڪاتيار جي وڏي آس ۾ اٿر واري قافي (تلهہ: مندان ٿيون موٽن، سڄڻ ڪڏهن ملندين) جي مصرع ياد آئي تہ:

نڪت ايري نوان ٿـــڙا، لوڏيئـڙا لَهَـــڪن

لوڏيئڙا يعني لُڏا، لِهڪن يعني سنهان سهٽان چمڪا ڏين. اي سڄڻ! لهڪڻ ۾ جَهمڪڻ (آسمان جي تارن جو لهڪڻ ۾ انسان جي اکين جي تارن جو جهمڪڻ ٻئي لفظ معنيٰ ۾ وڏي ناز نزاڪت وارا آهن. (ائين جيئن پنجابي ٻوليءَ ۾ 'لَشڪارا')

ـــ ١٦- اپريل١٩٨٨ع تي سانجهي جو لڏا يا مُنا اولهہ طرف پهر ڪن تي، ٽيڙو وڏيڪ هيٺ لڙيل.

صبوح وقت ڪيل جانچ

ـــ سيپٽمبر ٢٠٠١ع. لڏا پوئتي، ڪتيون ڪاپار تي.

ـــ آڪٽوبر ٢٠. اتريون منو سفا ڪاپار تي ۽ ٣٠ آڪٽوبر تي ڪاپار ڪان لڙيل.

ـــ نومبر- ڊسمبر ڪان وٺي لڏا لڙيل آهن. ڊسمبر(٢٠٠٢ع) جي شروع ۾ ڏٺم تہ لال لڏو ڪاپار ڪان منو پهر ڪن هيٺ اولهہ طرف لڙيل نظر آيو پر ان جو ساٿي نيرو تيلي- روءِ تارو نظر نہ آيو. اهو سوير اولهہ- ڏکڻ ڪنڊ تي ڪُنڊائتو هيٺ لڪي ويجي ٿو.

ڪتي، ٽيڙو، لُڏن مطابق پوک جي مُند

خريف جي پوک کي سنڌ ۾ ڪتي يا سانوڻي سڏين، ۽ ربيع جي پوک کي سَرَءِ يا چيٽ چون. ڪتي يا سانوڻي (خريف) جو فصل چيٽ، آڪاڙ ۽ سانوڻ مهينن ۾ پوکبو ۽ ڪتي- ناهري مهينن ۾ ڪٽبو. سَرَءِ يا چيٽ (ربيع) جو فصل بڊي،اسو، ڪتي ۾ پوکبو ۽ ڦڳڻ - چيٽ ۾ ڪٽبو.

● ڪتي جي مند ۾ ٻج جي موسم. ڪتي ايرِي تہ ڪتي جي پوک جي ڪمائي شروع ٿي: جهنگ ويڻا ۽ هرلا نار چاڙهيا (هٿا). وچولي سنڌ ۾ اول ووڻ ڪاهيا ۽ پوءِ اتر سنڌ ۾ جوئر ڪاهبي. اهاُ مند ڪتيءَ جي. ان ڪان پوءِ ٻج وجهڻ ۽ ڪاهڻ

واري منڊ ٽيڙو جي، جيڪا ٽيڙو اپرڻ کان شروع ٿئي . چوندا ته: جوئر لاءِ اها منڊ ڪتيءَ کان به پلي، پرجي غفلت جي ڪري وئي ته سال ويو. انهيءَ ڪري تاڪيد ته: اي ڪڙمي! جيڪي ڪجهه ڪرڻو اٿئي سو ڪتيءَ جي منڊ ۾ ڪر. رازق ڏني فقير ونڊبير جو بيت ته:

ٻيا نڪت ٻن ڪري، ڪتي وڃي ڪاهه

ٽيڙو لڙندا ته ٽڏڪار جي شروعات ٿيندي. ان منڊ بابت ڪنهن سڄاڻ چيو ته:

تارا لُڏيا، مــچــر گـُــڏيا
مــينهــوالڻ مَٽ جــهُڳيــا
ڳنــوارڻ هــٿ ڦـــــوسي
رڍيـن والي ٻيـــــني روسي.

لڏو تارو لڙيو ته سيءَ پيو ۽ مچر مُنو. گرمي گهٽبي ته مينهينِ ۾ ڪير گهٽو ٿيندو ۽ پاڳيا اسر جو اٿي مينهن کي ماڪ چارينڊا. ڳئون ۾ ڪير اوترو رهندو پر ڇيٽو گهٽو لاهيندي. رڍن ۾ ڪير سڪي ويندو ۽ رڍن واري رئندي.

ٽيڙو جي منڊ کان پوءِ لڏي جي منڊ جيڪا تورڙي جنهن کان پوءِ جوئر جي ٻج جي منڊ ختم. ٻج ۽ پوک جي منڊ جملي چاليهه ڏهاڙا: ويهه ڏهاڙا ڪتي جا، ٽيرهن ڏهاڙا ٽيڙو جا ۽ ست لڏي جا. ۱۵ نومبر ۱۹۶۹ع تي ڪوٽ جان محمد (تعلقو گنبٽ) ۾ ڪيل ڪچهري ۾ اها راءِ ته: جوئر جي ٻج جي پوري منڊ فقط هڪ مهينو آهي. ڪتي واري جوئر قد وڏو ڪندي پر سنگ ننڍو ڪندي؛ ٽيڙو واري قد گهٽ ڪندي پر ان گهٽو ڪندي؛ لڏي واري به ان پلو ڪندي پر ڪڏهن ڪڏهن ڪَسُ ٿيندي (ان ماري ويندي)؛ ڪتي ۽ ٽيڙو واري ڪس نه ٿيندي.

— چوندا: ”سگر ڪيرو- ارٽ ڦيرو“ يا ”سگرن ڪيرا- اٺٽن ڦيرا“: يعني جڏهن سگر پڇي ويندو ۽ پڪو ٿي ڪرندو تڏهن ڪتي اپري ۽ ٻج پوکڻ وارو ’ڪتيءَ جو چاليهو‘ شروع ٿيندو. هُرلا ۽ نار وهڻ شروع ٿيندا (هئا). ڪتي اپرڻ واري

هوندي ته ووڻ پوکبا ۽ تيڙن جي ايرڻ تائين پوکبا (هتا). ڪتي ايرڻ کان پوءِ ماڪ پئي ۽ ڪپڙا گهميا ته جوئر پوکبي. ڪتيءَ ۾ جوئر جي پهرين مُٺ (ٻج پوکڻ جي) ۽ تيڙو ۾ آخري مٺ. لڏا ايرندا ته ٻاجهري، گوار ۽ تِر پوکبا. ڪتي لهڻ بعد ڪتي سنڌي ڪڻڪ پوکبي هئي.

ـ بڌي مهيني جي ڏهين تاريخ ڪتي ڪاپار تي بيهندي. ان کان پوءِ ڪتيءَ جي پوک نه ٿيندي.

ـ چوندا : ”ڪتي آئي دُني، سانوڻي پني“: يعني سانوڻي جي فصل پوکڻ جي مند پوري ٿي. ’آئي دُني‘ يعني دُن جي متان آئي، ائين جو ماٿهو سمهي ته ڪتي دن جي متان سڌي بيٺل ڏسي. ٻزيات جي وقت، آگسٽ جي پڇاڙي ڌاري ائين ٿيندو.

● چيٽ جي فصل لاءِ چوندا ته: سانجهي نماز جو سلام وارجي ۽ ڪتي اپريل نظر اچي ته ڪڻڪ جي پوري مند. ڪي ڪڙمي چوندا هئا ته: پلي ڪڻڪ اها ٿيندي جو ٻج ڪتي (لٽي) جا ست پارا ڪائي پوءِ ڦٽي. ڇٽا جڏهن سَر جو ٻوڙو نسري ته پوري مند: ڪي اگهَ ۾ ٻه ڪاهيندا. متر ڇٽن کان پوءِ ڪاهبا. تيڙو لڙي وڃي ته چيٽ جي مند ختم: ان وقت ڪتي لهي ويندي ۽ تيڙو ٻه وڃي جُهرندو.

● ڪتي، تيڙو، لڏي مطابق مينهن جي مند

ڪتي، تيڙو، لڏا ۽ انهن سان گڏ سنهڙو، اهي چارئي مينهن جا قاصد آهن. ڪتي جيٺ ۾ ايرندي، ۽ ڪتي ڦتندي ته ڪکر نڪرندو: ڦتندي يعني اوير طرفان افق مان متي نڪري ترورچتي ٿيندي. پوءِ سنهڙو ٻئي مهيني آکاڙ ۾ نڪرندو ۽ مينهن جا ڊروها آڻيندو. تيڙو سانوڻ مهيني جي شروع ۾ ۽ پوءِ لڏو سانوڻ جي پڇاڙي ۽ بڌي جي اڳياڙي ۾ اُڳندو ۽ مينهن آڻيندو. چوندا ته: ’ڪتي ڪاں ندي جا ڊروها پيٽا آهن‘

ـــ ’ڪتيون ڪاپار- پاٽي پاتار‘ يعني پاٽي بالڪل تري ۾ هوندو مند ـ

Gul Hayat Institute

ڪونہ هوندو. چوڻي تہ: 'ڪتيون آيون ڪاپار، تہ بہ ملسي تي مينهن گهري!!'
يعني ان وقت مينهن جي منڊ ٿي ڪانهي، مينهن سانوڻ ۾ جڏهن ڪتيون نڪري نروار ٿين، اچيون چٽيون ٿين چوندا: 'ڪتين اچ، پاڻي بچ'

– اٿل ۾ وڏيري علي مراد ٻُري چيو تہ: ڪتي جون جي ۲۰ اپريل ۾ ۵ جولاءِ تي ڪتي جي مينهن جي موسم ختم. ان ڪان پوءِ سنهڙو ۵- جولاءِ تي اپريل ۾ ۱۰- جولاءِ تي ان جي موسم ختم. تيڙو جي موسم ۱۰ جولاءِ ڪان ۲۵ تائين؛ لڏو ۲۵ جولاءِ ڪان ۱۰- آگسٽ تائين، لڏي تائين بہ برسات هوندي.

– مينهن جي وسڻ ۽ گهٽي وسڻ بابت ڪتي، تيڙو ۽ لڏي جي ايرڻ جي لحاظ سان چوندا: "ڪتي جو ڏروهو، سنهڙي جو ڏروهو، تيڙو جو ڏروهو ۽ لڏي جي ڏروهو". ڏروهو (لاڙ ۾ اچار ٻوهو) معنيٰ مينهن جي وسڻ جو گمان ۽ امڪان.
ڪتي اڳ ۾ ايرندي ۽ اڳ وارو وسڪارو ٿيندو. چوندا: ڪتي ايرندي تہ ڪتي نہ ڪتي اُوس مينهن پوندو. ۽ پوءِ تيڙو جو ڏروهو. تيڙو ڪاپار ڪان لڙندا تہ:

سِيارا وسَڪارا ٿيندا، نِيلا ٿيندا نيت.
هَرڻ ڪاپارئون لڙندا، هاري ڪيڙيندا ڪيت

يعني ٿڌڪار ۽ وسڪار ٿيندي، تارين واريون ڪاٿيون ساوون ٿينديون (نيلا ٿيندا نيت)، تيڙو (هرڻ) مٿان ڪاپار ڪان (ڏکڻ پهرن ڪان اولهہ طرف) لڙندو ۽ هاري هر ڪاهيندا ۽ ٻج ڇٽيندا. پوءِ لڏي جي ايرڻ ڪان وٺي مينهن. هڪ سڄاڻ چيو تہ: لڏي جو ڏروهو ڪتيءَ جي ڏروهي ڪان پيٺو آهي. سُهيل جو ڏروهو بہ ڳڻيندا ۽ آسرو ڪندا. چوندا: سُهيل جو ڏروهو اجان آهي.

– چوندا: "ڪتي ڪُنڊ وسي، تيڙو ٽِينگ ٽپي، لُڏو لس وسي" يعني انهن نکٽن ايرڻ قت، ڪتي وارو مينهن ڪنهن ڪنڊ پاسي وسندو، تيڙو ايرندو تہ ڪڏهن هِت تہ ڪڏهن هُت وسندو ۽ لڏي جي ايرڻ سان سڄي ملڪ تي لس وسندو.

– پڻ ڪتي، تيڙو ۽ لُڏي ۾ مينهن بابت چوندا:

ڪتي ڏنگين ڏنگين= ڪتي ۾ ڪتي ڪتي وسي

تيڙو تنگ تپو= اتر وسندو، وري ڏکڻ وسندو
لٿو لس وسي= يڪو مينهن سڄي ملڪ ۾.

ـــ پڻ چوندا ته:

ڪتي ڪڏهن ڪڏهن= ڪتي اپرڻ کان پوءِ برسات ڪڏهن ڪڏهن
تنگڙ تينگ تپو= تيڙو (تنگڙ) اپرڻ کان پوءِ برسات ٽپين ٽپين، هت هُت.
لٿو پائڙ پوڙ= لُڏي اپرڻ سان برسات گهٽي، ايترو جو هُرلي جو پينگو (پائڙ) پاڻيءَ ۾ ٻُڏي بيهندو.

ـــ چوندا:

ڪتيءَ جا ڪکر= ڪتي ۾ ڪکر نڪرڻ شروع ٿيندا
تيڙو جا ٿڪا= تيڙو ۾ تورا وسڪارا ٿيندا
لُڏي جون لوليون= لُڏي ۾ مينهن جون لوليون، يعني گهڻو مينهن.

پر اهو گهڻو مينهن لُڏي جي اپرڻ ۽ چٽو ٿيڻ وارن تورڙن ڏينهن تائين. ان کان پوءِ مينهن جي مند ختم. چوندا ته: (ادا هاري!) هاڻي آسرو لاهي ويهه: وري وَٽ واري سان ايندڙ سال مينهن وسندا:

لُڏئون لاهي ويهـــ، وَٽ وَسندئي مـــينهـــڙا!

يعني لُڏي جي موسم کان پوءِ آسرو لاهي ويهه: وري ڪنهن بخت ڀاڳين مينهن وسندئي. پر اهي خاص اهڃاڻ برسات جي موسم جي پڇاڙي جا. ان کان پوءِ ٻڏي ۽ اَسُو ۾ به مينهن جا ڇڊا وسڪارا ٿيندا، جن کي ڇٽبو ٻڏي جا ڀاروڙا، ۽ 'اَسُو جا اوهيرا.' باقي سانوڻ ته مينهن جو مهينو آهي. پر بعضي سانوڻ ۾ نه وسي ۽ ٻڏي ۾ گهڻو وسي. ڪنهن سگهڙ چيو ته:

ٻڏي ڏيئي ٻوڪ، ســانوڻ کي سُــرهو ڪيــو

ڪنهن سال ٻڏي بعد اَسوءَ ۾ به گهڻا وسڪارا ٿيا، ۽ سگهڙ چيو ته:

اوهيــرَن اَســوءَ جي ڇــڏيو ســانوڻ ســينگاري

حيرت جهڙيون ڳالهيون

تارا ڏسندي جانچيندي مونکي حيرت ٿي ته صبوح جو تارو اپرندان متي چڙهيو ۽ وري پوئتي هٽيو ۽ لهي ويو: سانجهي جو تارو الهندان متي چڙهيو ۽ وري پوئتي ٿيندو لهي ويو: ۽ هڪ پويان ايندڙ تارو اڳيان ويندڙ تاري کان اڳتي ٽپي ويو.

صبوح واري تاري جو متي چڙهي وري پوئتي هٽڻ ۽ لهي وڃڻ

عام طرح تارا سڀ اپرندي پاسي کان ابري الهندي پاسي وڃي لهندا آهن، پر منهنجي حيرت جي حد ٿي نه رهي جڏهن هڪ سال صبح جو اپرندڙ چٽي تاري کي ڏٺم ته متي چڙهيو پر وري پوئتي هٽيو ۽ اوير طرف وڃي لٿو. ان بعد ٻين سالن ۾ به ساڳيو لقاءُ ڏٺم. ان وقت جي لکيل يادداشت مان اقتباس هيٺ ڏجن ٿا.

ـ ۱۹۸٦ع آڪٽوبر جي شروع ۾ ۵ بجه ڌاري، چٽو تارو اوير طرف ڪن کان متي بيٺل هو، پر پوءِ هيٺ ٽيڻ لڳو. آڪٽوبر جي آخر ۽ نومبر جي پهرئين هفتي ۾ ڪَن کان ٿورڙو هيٺ، "اڄ نومبر جي ۱۸ تاريخ آهي ۽ ساڍي ۵بجي صبوح جو چٽو نظر اچي ٿو پر آڪٽوبر واري سطح کان هيٺ ٿي آهي. اڄ نومبر جي ۲٦ تاريخ آهي: دير سان ٦ بجه ڌاري ٿورو متي آيو پر صبوح صادق جي اجاڻ واري گهيري ۾ هئڻ ڪري ان جي اڳين چمڪ ۽ چٽائي باقي نه رهي آهي عنقريب هيٺ ٿي لهي ويندو."

ـ مارچ ۱۹۸۷ع جي پهرين تاريخ ڏٺم ته پرهه جو صبوح وارو تارو گهٽو هيٺ ٿي ويو آهي. هن وقت ڏکڻ- اوير جي ڪنڊ تي آهي، ۽ شايد مارچ ۾ لهي وڃي.

ـ ۱۹۸۷ع ڊسمبر ۸-۹ تاريخ تي صبوح وارو تارو جيڪو اڳ وچ اوير تي ۽ متي هو، سو متي ڪونه چڙهيو، پوئتي هيٺ تي هٽيو ۽ وچ- اوير کان ڏکڻ- اوير طرف هٽيو. پهرين جنوري ڌاري متي ڪونه چڙهيو ۽ هيٺ افق ۾ ٻڏي ويو.

ـ ۱۹۸۹ع ۾ ڏٺم ته چٽو تارو جيڪو ڊسمبر ۾ يا اڳ آسمان جي ڏکڻ- اوير پاڳي ۾ اڀريو سو جنوري ۾ وڌ ۾ وڌ متي چڙهيو. ان بعد هيٺ ٽيڻ لڳو تان جو لهي ويو.

ـ جون ۱۹۹۳ع کان وٺي پرهه جو اوير طرفان وڏو چٽو تارو متي چڙهڻ لڳو ۽ پهر

تائين مٿي آيو. آڪٽوبر ۾ مٿي چڙهڻ بدران پوئتي هيٺ تيڻ لڳو. ”هاڻي ٣٠-٣١ آڪٽوبر تي صبوح جو نماز وقت (٥- ٦ بجه) هيٺ جڻ اڌ پهر تي آهي.“

ـ آڪٽوبر ٢٠٠٢ع کان وڏو چٽو تارو اوڀر طرفان مٿي چڙهڻ لڳو ۽ ١٥- جنوري ٢٠٠٣ع تائين ڏيڍ پهر کان به مٿي چڙهي آيو. پوءِ هيٺ لهڻ لڳو ۽ ٢٠ جنوري تي جڻ ٥- فوٽ کن تائين هيٺ تيو.

مٿين مثالن مان هيٺيان نتيجا نڪرن ٿا. پهريون ته صبوح وارو روشن تارو، صبوحي يا صباحي تارو، هڪ ناهي پر هڪ کان وڌيڪ آهن جيڪي جدا جدا مهينن ۾ (۽ شايد جدا جدا سالن ۾) اَسُر يا پرڀات جو روشن تارا ٿين ٿا. انهن مان هڪڙي ڪي جيڪو سوير اڀري ٿو، ’وهائو تارو‘ سڏجي ٿو. ڪڇهرين ۾ سياڻن سڄاڻن اڪثر ائين چيو ته: ’وهائو تارو‘ مٿي ڪونه چڙهندو ۽ آسمان ڪونه لتاڙيندو (يعني الهندي طرف ڪونه ويندو) پر پوئتي تهي ڏيندو.

سانجهي تارو جيڪو مٿي چڙهيو ۽ وري هيٺ لهي ويو

تارا سڀ اڀرندي کان اڀرندا آهن ۽ الهندي طرف وڃندا آهن. پر حيرت جي حد ٿي نه رهي جو ١٩٨٩ع ۾ ڏٺم ته هڪ تارو اولهه افق تي ظاهر ٿيو ۽ جون- جولاءِ ۾ جڻ پوءِ تيئن مٿي چڙهيو ۽ سانجهيءَ وقت ڳاڙهي شفق جي ڳاڙهاڻ واري مٿين سطح تائين آيو؛ ٧ جولاءِ تي ڏٺم ته شفق جي ڳاڙهاڻ جي چوٽيءَ ۾ وڏي چلتي ۽ چمڪ سان بيٺل آهي ۽ سانجهي بعد اڌ مني ڪلاڪ تائين ائين بيٺل نظر آيو. جڻ پوءِ تيئن مٿي چڙهيو ۽ آگسٽ جي پوئين اڌ ۾ سانجهيءَ وقت پهر کن تي مٿي اچي پهتو. ٢ سيپٽمبر تي ڏٺم، ته هيٺ لهي آيو آهي پر ڳاڙهي شفق کان اجان مٿي آهي ۽ سانجهي نماز کان اڌ منو ڪلاڪ پوءِ به شم ڪيو بيٺو آهي ان بعد مون جانچ ڪانه ڪئي پر هيٺ تيندو سيپٽمبر ۾ لهي ويو.

پويان ايندڙ تارو اڳئين کان اڳتي نڪري ويو

• آگسٽ ١٩٨٦ع ۾ به تارا آسمان جي ڏکڻ- اوڀر پاڳي ۾ نظر تي چڙهيا:

هڪ وڏو چٽو تارو جيڪو لڙي سانجهي اوڀر افق تان مٿي اسري ٿو ۽ ۱۰-۱۱ بجه ڌاري پهر ڪن تي اچي ٿو ۽ وڏو چلتو لائي ٿو. ٻيو ان جي اڳيان ننڍو ٻاڙهو- پيلو تارو، پر اهڙو روشن جو چڻ ڏيو پيو ٻري. ۲۹- آگسٽ تي ڏٺم ته اهي ٻئي تارا آسمان جي ڏکڻ-اوڀر پاڱي ڪي سهڻو سينگاريو بيٺا هئا. پوءِ وڏو چٽو تارو وڏيڪ تڪڙو مٿي چڙهيو ۽ ۱۵- ڊسمبر تي ڏٺم ته گذريل ٽن چئن مهينن ۾ اپرندان چڙهندو چڙهندو سر ڏکڻ اچي بيٺو آهي، ۽ ٻاڙهيرڙي ننڍي تاري ڪي ايترو ته اچي ويجهو ٿيو آهي جو نظر جي گمان موجب ٻنهي جي وچ ۾ چڻ ٽن فوٽن جيتري وٿي آهي. اڄ ڪان ڏهه ڏينهن اڳ اها وٿي ڇهه فوٽ ڪن هئي. جئن پوءِ ٽئن وڏو چٽو تارو اڳتي وڌيو تان جو ۲۶ ڊسمبر تي ٻاڙهيرڙي تاري ڪان چار فوٽ وڌي اڳتي ويو. جنوري ۾ ۸ بجه تائين ڏسڻ ۾ آيا ۽ پوءِ جنوري ۾ ئي لهي ويا.

هن جانچ مان ائين گمان ٿيو ته وڏي چٽي تاري جي رفتار وڌيڪ تيز آهي بشرطيڪ ٻئي تارا ساڳي سطحي مدار ۾ هلندڙ هجن، پر غالباً ٻنهي جي سطحي مدار مختلف آهي ۽ زمين جنهن مدار ۾ هلي رهي آهي اتان اسان کي ائين ٿيا نظر اچن جو چڻ وڏو چٽو تارو زمين کي ويجهو آهي ۽ ٻاڙهيرڙو پري. ٻاڙهيرڙي جي رنگ مان ائين لڳو ته شايد گرهه (planet) هجي. اي سياڻا! انهن گمانن مان سمجهه ته تارن ستارن جو صحيح علم (Astronomy) ڄاڻڻ ڪيترو نه ضروري آهي!

- ۱۹۸۸ع آڪٽوبر- نومبر ۾ اهو چٽو تارو پويان ۽ ٻاڙهيرڙو ننڍو اڳ ۾ ظاهر ٿيا، جيڪي ۱۵ نومبر ڌاري سنجهي ۾ وڌيڪ اولهه ڏانهن لڙيا. ۲۸ ڊسمبر تي وڏو چٽو تارو ٻاڙهيرڙي ڪان چڻ ٻه فوٽ اڳتي اولهه طرف وڌي ويو حالانڪ گهڻو پوئتي هو.
- ۱۹۷۰ع جنوري مهيني جي ۱۵- ۱۷ تاريخن ۾ پويان ايندڙ چٽو تارو اڳيان ويندڙ ننڍي تاري ڪان اڳتي نڪري ويو. هن وقت (جنوري ۲۵) ٻئي لاڙو آهن.
- ۱۹۸۸ع آڪٽوبر ڪان وٺي سنجهي ۾ ٻه تارا هڪ ٻئي پويان وڏي وٿي تي

ايرنديڻ افق تان مٿي چڙهيا، هڪ وڏو چنڊ ۽ ان جي پويان ٻيو ننڍو. مهيني ڏيڍ تائين، ٻيا ڪي اهڙا چمڪندڙ تارا آسمان جي ڏکڻ- اوڀر پاڳي ۾ ڪين هئا. جڏهن ٻئي مٿي چڙهي آيا ته ٻنهي جي وچ ۾ وڏي وٿي هئي. پوءِ پويان ڪتي ۽ تيڙو نروار ٿيا. ۴ مارچ ۱۹۸۸ع تي ٻئي تارا اولهه طرف لڙيل هئا پر ٻنهي ڄ وچ ۾ وٿي گهٽجي وئي هئي. معلوم ٿيو ته پويون ننڍو تارو تڪڙو وڌيو ۽ ۵ تاريخ تي ڏنم ته ذري گهٽ اچي آڏو وڏي تاري جي برابر تي بيٺو هو. ٦ تاريخ تي بالڪل برابري ۾ اچي ويو. ۽ ۷ تاريخ تي وڏي کان اڳتي وڌيل نظر آيو. جو وڏي تاري جي هيٺان ڏکڻان اڳتي وڌي ويو.۸ کان ۱۱ مارچ تائين نظري گمان موجب، ڇهه ٦ فوٽ کن اڳتي وڌي ويو. ۴ اپريل کانپوءِ ننڍڙو تارو هيٺ ٿيندو لهي ويو باقي وڏو تارو جيڪو سانجهي تارو ٿي ويو هو سو ١٦- اپريل ڏاري لٿو.

- ۱۹۸۹ع ۾ به ساڳي طرح ننڍڙو تارو فبروري جي آخر ۾ وڏي چنڊ کان اڳتي وڌيو ويو. پر هن سال جي جانچ مان ائين لڳو ته ڄڻ وڏي تاري جي مٿان اتران اڳتي وڌي ويو.

- ۱۹۹۱ع ۾ تيڙو مئي جي مهيني ۾ گهٽو لڙي لهڻ وارا ٿيا. انهن جي پويان هڪ وڏو روشن تارو مئي جي مهيني ۾ اولهه طرف سوا پهر تي بيٺو. "جون جي ١۵ تاريخ بعد اهو سانجهي کان پوءِ ۸ بجه ڏاري جهيٽو جهڪو ٿيو آهي. انهيءَ چنڊ تاري جي پويان ٻيو ننڍو تارو جيڪو مئي ۾ گهٽو پوئتي هو سو جون ۾ وڏي ١۷ جون تي اچي وڏي تاري جي هيٺيان ڏکڻ طرف هڪ ڪاني جي وٿي تي بيٺو ۽ ١۸ جون تي اهو وڏي تاري کان وڌي اڳتي ٿيو آهي."

- سيپٽمبر ۱۹۹۲ع ۾ آسمان جي اوڀر-ڏاکڻي پاڳي ۾ سنجهي ۾ به تارا مٿي ۾ چڙهيا، هڪ وڏو چنڊ ۽ ٻيو ننڍو. وڏو چنڊ اڳتي هو ۽ ننڍو ان کان پوئتي، پر ٢- آڪٽوبر تي ڏٺم ته ننڍو پويان اڳتي وڌي آيو هو. پوءِ ائين وڌندو آيو تان جو آڪٽوبر جي آخر ۾ اچي وڏي تاري جي (اتر طرفان) پر ۾ بيٺو. نومبر ۾ وڏي کان گهڻو اڳتي وڌي ويو پر اڃان آسمان جي ڏکڻ-اوڀر پاڳي ۾ هو. ڊسمبر ۾

ڏکڻ-اولهه ڀاڱي ۾ وڌي ويو. ۲۴ جنوري تي ڏٺم ته اتر-اولهه ڀاڱي ۾ وڃي پهتو. فبروري ۽ شروع مارچ ۾ مون جانچ ڪانه ڪئي پر ۳۱ مارچ تي ڏٺم ته پوئتي وارو وڏو چٽو تارو تورڙي اڳتي وڌندڙ ننڍو تارو پٺي ڪين هئا.وڏو چٽو تارو مٿي چڙهڻ بدران پوئتي اوبر- ڏکڻ طرف هيٺ تيندو لهي ويو.

اسان جي ڄاڻ ۾ علم ۾ اضافو

اي سڄڻ! سنڌ جي آسمان ڪي جانچڻ ۽ تارن نکتن کي نهارڻ سان اسان جي دلي خوشيءَ سان گڏ اسان جي علم ۽ ڄاڻ ۾ اضافو ٿئي ٿو. افسوس جو چنڊر تارن سان سينگاريل آسمان ڏانهن جيڪو ايڏو وڏو ۽ سهڻو آهي اسان مان ڪي ٿورا نهارين ٿا. اي سياڻا! سنڌ جي آسمان ۽ ان جي چنڊر تارن ۽ نکتن بابت جيڪي مون پنهنجي تجربي جي بنياد تي لکيو آهي تنهن ۾ ڀُل تي سگهي ٿي. انهيءَ ڪري ضروري آهي ته تون پاڻ پنهنجي شوق سان تارن نکتن کي نهار ۽ حقيقتون معلوم ڪر. البت هن ڪشالي ۾ سنڌ جي سڄاڻن ۽ سگهڙن ڪان مون جيڪي چوٽيون، پهاڪا يا بيت ٻڌا ۽ لکيا آهن سي سنڌ جي هارين ڪڙمين جي روايت ۽ ذهانت تي شاهد آهن ۽ ان سان گڏ سنڌي علم ادب جو قيمتي سرمايو آهن. آءُ پاڻ هڪ علمي ادبي مسئلي کي حل ڪرڻ لاءِ سنڌ جي آسمان کي ڏسڻ لڳس ۽ ذري گهٽ چاليهن سالن تائين ڏسندو رهيو آهيان. جڏهن 'شاهه جي رسالي' ۾ سر مومل راڻي جو هيئين بيت پڙهيم ته ڪتين ۽ تيڙو کي جانچڻ جو خيال آيو ته آءُ پاڻ ڏسان ۽ سمجهان ته ڪڏهن تا تيڙو ايا تين (ڪاپار تي اچن) ۽ ڪتيون ڪر موڙين (لڙن).

ڪتين ڪر موڙيا، تيڙو ايا تيئي
راڻو رات نه آئيو، ويل تري ويئي
ڪُوءِ سا ڪاڻي راتڙي جا پرين ري پيئي
مونکي ڏنءُ ڏيئي، وڃي ڍوليو ڍٽ قراريو.

ڪتين ۽ تيڙن جي مٿي چڙهڻ ۽ لڙڻ وارو اهو لقاءَ ڊسمبر مهيني جي آخر ۾ تيندو

جڏهن تيڙو ڪاپار تي ايندا ۽ ڪتيون لڙي وينديون. پر اي سياڻا! ڪن پين به شاهه صاحب جي بيتن جو نقل ڪندي بيت ڇپيا جيڪي پوءِ فقيرن پنهنجي گڏ ڪيل رسالن ۾ لکيا پر اهي صحيح ناهن. مثلاً هيئيون بيت:

ڪتيون ڪاپار آئيون، لڏا وٺا لڙي
موٽ مٺيءَ جا وَلها چانگي تي چڙهي
راڻي ڪاڻ رڙي، ويٺي وهامي راتڙي.

سنڌ جي آسمان کي جانچڻ سان معلوم ٿيو ته ڪتيون اڳ ۾، پوءِ تيڙو ۽ پوءِ لڏا هڪ ٻئي پٺيان تا اڀرن ۽ مٿي اچن ۽ لڙن. انهي ڪري ڪتيون جڏهن ڪاپار تي هونديون تڏهن تيڙو پٺيان (اوپر طرف) هوندا ۽ لڏا اڃان به پٺيان هوندا: ته پوءِ اهي ڪتين کان اڳ ۾ ڪيئن لڙندا! پر بيت ۾ هن غلطيءَ جي خبر ان ڪي پوندي جنهن نکٽ نهاريا هوندا. البت مونکي هاڻي هڪ خيال آيو آهي ته اصل بيت شايد هن طرح هجي:

ڪتيون ڪاپارا ويون، لڏا وٺا لڙي
موٽ مٺي جا ولها چانگي تي چڙهي
راڻي ڪاڻ رڙي، ويٺي وهامي راتڙي.

معنيٰ: ڪتيون ته ڪاپار کان ويون، يعني گهٽو لڙي ويون، پر لڏا (جيڪي پوئتي هئا) سي به لڙي ويا. جنهن لکندڙ پهريائين اهو بيت اتاريو سو "ڪاپارا ويون" کي سمجهي نه سگهيو ۽ پنهنجي عقل موجب ان کي درست ڪرڻ خاطر "ڪاپار آئيون" ڪري لکيائين.

مٿين مطالعي مان هڪ ٻي ڳالهه به اسان کي معلوم ٿي ته تيڙو کي 'هرڻ' به چئبو آهي. انهيءَ حقيقت معلوم ڪرڻ بعد شاهه صاحب جي هيٺئين بيت جي معنيٰ به سمجهه آئي:

جئن سي هرڻ هُماءِ، سرگردان سنسار ۾
هو پير نه ڏئي پٽئين، هو ڏر سر ڏري نه ساهه.

يعني هرڻ (تيڙو) ۽ هماءِ (خيالي پکي) ٻئي هن سنسار ۾ متي پيا ڦرن: نڪو هرڻ (تيڙو) هيٺ زمين تي لهي ته نڪو هماءِ پکي ڪڏهن ڌرتي تي لهي ۽ مري. ڏند ڪٿا موجب هماءِ ايترو ته متي پيو اڏامي جو جڏهن آنا لاهي ٿو ته اهي زمين تي ڪرڻ کان اڳ وچ تي ڦٽن ٿا ۽ ٻچا وري متي اڏامي وڃن ٿا.

تارن نڪتن جي اڀرڻ، متي چڙهن ۽ لهڻ جي ڄاڻ سان اسانکي شاهه صاحب جا اهي بيت سمجهه ۾ آيا. ان کانسواءِ اسان جي ڄاڻ ۾ پيا هيٺيان اضافا ٿيا:

- صبوح وارو تارو هڪ ناهي پر هڪ کان وڌيڪ آهن.
- سانجهي تارو به هڪ ناهي پر هڪ کان وڌيڪ آهن.
- هڪڙا تارا هڪ جاءِ قائم آهن ۽ ٻيا هلندڙ آهن ۽ قائم تارن کان اڳتي وڌي وڃن ٿا.
- ساڳيا تارا هر سال ساڳئي وقت ساڳي جاءِ تي نظر نٿا اچن.
- ڇهه مهينا ڪن هڪڙا تارا ۽ نکٽ آسمان ۾ نظر ايندا ۽ ٻيا ڇهه مهينا ٻيا تارا ۽ نکٽ نظر ايندا.

پر اهي اهڃاڻ به وڌيڪ غور طلب آهن. ايئن هڪ ڳالهه ٻي ته اهي تارا ۽ نکٽ جيڪي اوڀر طرفان اڀرن ٿا ۽ آسمان لتاڙي اولهه طرف لهن ٿا تن کي جي تون هر هفتي هڪ سال تائين جانچيندين ته توکي اهي ٻه پيرا سولائي سان نظر ايندا، هڪ سانجهيءَ جو ٻيو صبوح جو: جنهن مان معلوم ٿيندو ته اهي سال ۾ ٻه پيرا تنهنجي متان لنگهن ٿا: هڪ پيرو ڏينهن جو متان لنگهيا ۽ سانجهي وقت نظر آيا، ۽ ٻيو پيرو رات جو لنگهيا ۽ فجر جو نظر آيا.

چنڊر: زمين ۽ آسمان جو سينگار

سج زمين ۽ آسمان جو سردار آهي ۽ چنڊر ٻنهي جو سينگار آهي. عيد جو چنڊر ۽ چوڏهين جو چنڊر، سک ۽ سونهن جا اصطلاح آهن. چوڏهين جو چنڊر انسان جي بي انتها سونهن ۽ جمال جو مثال آهي، پر شاهه عبداللطيف چيو ته محبوب جو حسن بي مثال آهي. چنڊر جي صورت کان وڌيڪ سهڻو آهي، چنڊر کي چيائين ته:

ٻه اکيون تيون نک، تو ۾ ناهه پيشاني پرينءَ جي

سج جي ايرڻ لهڻ سان، ڏينهن جي پهر، ٻن پهرن، ٽن پهرن گذرڻ واري وقت جي خبر پوي ٿي. چنڊر جي ايرڻ لهڻ سان، هر رات جي وقت گذرڻ توڙي مهيني جي راتين جي گذرڻ جي خبر پوي ٿي. اهو بيان هيٺ ايندو. ان کان اڳ چنڊر بابت ڪي انوکيون ڳالهيون:

— سج توڙي چنڊر، الهندي طرف (ٿورو اتر تي، وچ تي، يا ٿورو ڏکڻ تي)، ٿوري ٿوري فرق سان، جدا جدا جاين تي لهن ٿا. سيائن جو چوڻ ته: چنڊر ۽ سج جڏهن اولهه طرف ساڳي جاءِ تي لهندا ته جڻ مينهن جي مند آئي. اهو آکاڙ جو مهينو (جون- جولاءِ) هوندو. چوندا: آکاڙ جو چنڊر سج واري جاءِ تي لهندو.

— وڇونءَ جو نکٽ چنڊر ۾ هجي (قمر در عقرب) ته سنڌيءَ ۾ ان کي 'مُوڙ' چئبو، اهي سال جي هر مهيني ۾ اڍائي ڏينهن، پر ساڳيا نه، جدا جدا. وهمي ماڻهو سن وارا موڙ ۾ ڪو نئون ڪم شروع نه ڪندا.

— راقم هڪ پيري ڏٺو ته مهيني جي پهرين تاريخن ۾ شام جو جڏهن چنڊر الهندي هو ته ان جا سڱ اُڀا يا ٿورو اتر تي لڙيل؛ پر ٻئي هڪ مهيني ۾ ڏکڻ-اوڀر تي ڪنڌائتا. مهيني جي پوين تاريخن ۾، صبوح جو سڱ اولهه طرف لڙيل.

— 2- جمادي الاول سنه 1413ع، بلوچستان جي تعلقي اوستہ محمد ۾، ڪيرٿر واهه جي اولهه طرف هٿاسون جو ڏٺم ته سانجهيءَ وقت اولهه طرف چنڊر ۽ چٽو تارو ائين ٿي بيٺل نظر آيا جيئن جهنڊي تي چنڊ تارو ٿاهيل.

— هر قمري مهيني ۾ چوڏهين جو چنڊر فقط هڪ، پر ايڪٽيهن ڏينهن واري

Gul Hayat Institute

ڪنهن انگريزي مهيني ۾ ٻه چوڏهيون ٿينديون، يعني چوڏهين جو چنڊ ٻه ڀيرا ٿيندو. ان کي نيرو چنڊ (Blue Moon) چون. مثلاً ٢ تاريخ آڪٽوبر تي چوڏهين جو چنڊ ٿيو ۽ اهو قمري مهينو جيڪڏهن اوڻٽيهه هوندو ته ٣١ آڪٽوبر تي ٻه چوڏهين جو چنڊ ٿيندو.

چنڊ جو سڀ کان وڏو ڪارج اهو جو چنڊ کي ڏسي رات جو وقت سڃاڻي سگهبو ۽ پڻ اندازو لڳائي سگهبو ته مهيني جي ڪهڙي تاريخ آهي. سنڌ جي سڃاڻن، پهرين تاريخ کان وٺي ٢٨ تاريخ تائين چنڊ جون اٺاويهه منزلون ڳڻيون ۽ چنڊ هر رات منزل ۾ هوندو، آسمان ۾ هوندو. البت جيڪڏهن اٽيهه مهينو هوندو ته چنڊ اٺاويهين رات غائب ٿيندو، ۽ جي مهينو ٽيهه هوندو ته چنڊ اوڻٽيهين رات غائب ٿيندو (يعني آسمان ۾ نظر نه ايندو).

اي سڄڻ! ڄاڻ ته چنڊ سنڌ جي هارين، مالدارن ۽ ڳوٺاڻن لاءِ هڪ وڏو گهڙيال آهي. سنڌ جي سڃاڻن صدين کان وٺي چنڊ جي اڀرڻ لهڻ سان تخميني طور رات جو وقت پئي معلوم ڪيو آهي ۽ پڻ مهيني جي راتين جو اندازو لڳايو آهي ته ڪيتريون گذريون ۽ ڪيتريون باقي رهيون. اهو حساب هن طرح لڳايائون.

ـــ مهيني جا ٻه ڀاڱا ڪيائون:١ کان ١۴ تائين پهريون چوڏهن راتيون ۽ ١۵ کان ٢٨ تائين پويون چوڏهن راتيون. اهي اٺاويهه راتيون چنڊ آسمان ۾ نظر ايندو.

ـــ هر رات کي ٻه چوڏهن ڀاڱن ۾ ورهايائون، يعني رات جون چوڏهن پتيون ڪيائون.

ـــ پهرين چوڏهن راتين جو حساب چنڊ جي لهڻ سان، ۽ پوين چوڏهن راتين جو حساب چنڊ جي اڀرڻ سان ڪيائون.

ـــ چوندا: پهرين تاريخ جو چنڊ لٿو ته رات جي هڪ پتي گذري، ٻي تاريخ جو لٿو ته رات جون ٻه پتيون گذريون، اهڙيءَ طرح ستين جو لٿو ته رات جو ن ست پتيون گذريون، يعني رات جو اڌ گذري ويو، آڌي تي وئي. چوڏهين جو چنڊ سانجهيءَ جو اڀرندو صبح جو لهندو يعني ته رات جون چوڏهين پتيون گذريون

Gul Hayat Institute

ته سڄي رات پوري ٿي.
ـــ چوڏهين تاريخ کان پوء ۱۵ جو چنڊر اڀريو ته چوندا: رات جي هڪ پتي گذري وئي، ١٦ جو اڀريو رات جون ٻه پتيون گذريون، ٢١ جو اُڀريو ته رات جون ست پتيون گذريون. اٺاويهين جو چنڊر صبوح ٽاڻي اڀرندو يعني رات جون ۱۴ پتيون گذريون (سڄي رات گذري وئي). اهي بنيادي تخمينا ڌيان ۾ رکبا ته ڪنهن به رات چنڊر کي ڏسي اندازو لڳائي سگهبو ته ڪيترو وقت گذريو آهي. مثلاً ٣- تاريخ جو چنڊر اڃان ڪونه لٿو آهي ته چوندا: اڃان رات تي پتيون به ڪانه گذري آهي. ستين تاريخ تي چوندا ته: اڄ رات چنڊر آڌيءَ جو لهندو: چوندا: چنڊر لهي پيو، آڌي تي وئي آهي. چوڏهين جو چنڊر اڀريو ته چوندا ته رات جي هڪ پتي گذري وئي: چنڊر مٿي چڙهي ٻن پهرن تي آيو ته چوندا ته: اڌ رات تي وئي. ٢١ تاريخ چوندا: چنڊر اڀريو آهي ۽ اڌ رات گذري وئي! آڌي تي وئي!

Gul Hayat Institute

ويا سي وينجهار

• بنگل فقير پيو

تعلقي ڪشمور جو، ميرپور ماٿيلي جي اترين حد جي سامهون. ڪاپائتي جي سر مان نصيحت جا بيت چيائين جنهن ۾ ڪتڻ جا اصطلاح آندل آهن.

١- تن تُنيو، توبهه ڪري، قوراج نہ قورو
اُمهيل هو اگ جو، ڪيئن تئي ڪورو
پيلي جو پيو چوي پيچي نہ چڏ پورو
رب ڪري تورو، تہ پُراٽا پنهنجا تين.

٢- تن تنيو، توبهہ ڪري، پنجئي ڪتيو پانديون
اِتي اَسُرويل جو، ويهو نہ وانديون
ڪيو برهہ جي بات بنگل چوي رَسائي رانديون
سي ڪيئن مُنهن مانديون، جي وڳا ڪَتينِ وَرَجا.

٣- تن تُنيو، توبهہ ڪري، پانديون ڪَتجِ تيهہ
لاهي لحم لَڳن تان، بنگل چوي بيهہ
پوءِ پاڳي پائي تيءِ، ورساڻ وڳن ۾.

هنن بيتن ۾ لغت آهي.١. قورائج نہ= قولائج نہ، اڪيلي پڌرو نہ ڪج، امهيل= اُمايل، اگ ۾ استعمال ڪيل. ڪورو تان امائبو آهي، پاڻيءَ سان ڌوئي صاف پاڪ ڪبو آهي. پيلو= آويءَ ۾ پوريءَ طرح نہ پڪل. پيچي چڏ پورو= آسرو لاهي ڇڏ.٢. پانديون ڪتڻ= پاندين جي پورائي لاءِ ست ڪتڻ. ڪپڙي جون پانديون= ڇيڙي وارا پاند. رسائي= رَچائي، رچائي مچائي.

• پيروز رَجيرو

تعلقي ميرپور ساڪري جو، رجيرو، ڪملتي، ١٩- صدي جي آخر ۾ تي گذريو.

ڪلمتين مان پيروز نالي تي شاعر ٿيا: پيروز لاڪاڻي، پيروز ٻُبراڻي ۽ پيروز رجيرو جنهن مارئي جا بيت چيا:

١- مارن مونکي سانڍيو، ڪوري مٽي ڪير
ظلم جيئندو ڪينڪي، هاجو ڪيوءِ همير
ڪڍ بندياڻي بند مان، جنهن کي نيهر وڏا ڍِنير
ٿئڙم ساهه سڌير، تہ وڃي وَڙڪان ويڙ ۾.

٢- وڃي وڙڪان ويڙ ۾، گهمي ڏسان گهر
پلئہ لڳان پرينءَ جي، واڳي جنهن جي ور
پسان شال پيروز چئي، تاڏيليون ۽ تر
اُهائي عمر، آهي مصلحت منهنجي مَنَ ۾.

٣- مصلحت منهنجي من ۾ شل پير پڄائي
ڏٿ چونڊينديس ڏيهہ ۾ آءُ جيڏيون جَتائي:
ڪانبا پريو ڪلهن تان للر جا لاهي
اهوئي آهي، ساڳ اسان جو سومرا.

٤- ساڳ اسان جو سومرا ڪرڙ ڪانڊيرا
پهون پهريون پٽن تي گهميو چرن گاهہ
تن ونهين ويڙهچن کي ٿو سڪي منهنجو ساهہ
اهو حرف حسابا، صحي ڏيندين سومرا.

٥- صحي ڏيندين سومرا، توکي آءُ ٿي چوان ايئن:
واءِ لڳا، وَهُندَ وَريا، مارن وَنا مينهن
ات بہ چونديس ايئن، تہ هٿا مون تي هٿ همير جا.

١. ڪوري مٽي= رڱو صاف ڪير تي، ٢. وڙڪان= گهمان ڦران ٣. جيڏيون جتائي= جيڏين کي جتائي، ٻولائي، ٥. مون تي هٿ= ٻاجهہ جا هٿ.

Gul Hayat Institute

• شريف تنيو

ڀاڳ ناڙي جو، ٢٠- صدي جي شروع ۾ ٿي گذريو. مومل- راڻي جو قصو جوڙيائين جنهن ۾ هڪ سئو پنجاهه بيت هئا جيڪي حيري پرڳڙي ڪي ياد هئا جنهن ڪا سگهڙ محمد نواز جوڻيجو (تعلقو ميروخان) سکيو:

اُڻ تُڻ اور عجيب جي، تن اندر منجهه تار
ڏٺي وري ڏينهن ٿيا، دلبر جي ديدار
جن جي اٿم تانگهه تُنيو چوري، مونکي ڏاتر سي ڏيکار
جڏهن ملندم جانب جمعي وار، تڏهن سئو پيرو صدق ٿيان.

• گوهر شاهه

١٧-اپريل١٩٥٥ع تي صابو فقير ملاح وٽ ڏٽي جي مياڻي ۾ ڪيل ڪچهري ۾ سگهڙ محمد بخش چانڊيي (ويٽل پاٽ ضلعي دادو) چيو ته گوهر شاهه ڪاريجن جو، لڳ منياڻي، نندي عمر جو سگهڙ آهي.

ڪرڙ ڪڪوريا، ڪنڊا موريا، ٿهڪن پيا توهه
ڪرڙ ڪڪوريا، ڪنڊا موريا، ٻهڪن پٽين ٻوهه
مارن ساڻ ملير ۾ ات راضي ٿيم روح
بيٺا مُرت ملير ۾، ڦٽي ڪري ڦوهه
ڏسن گوهر شاهه، گلزار ڏي جهانگي وجهي جوهه
ساوَن ڪئي سُونهه، جهَلي گل جهُلي وِٺا.

• ميرو

١٩-صدي ۾ ٿي گذريو. خليفي محمود نظامائي جي سلسلي جي هڪ بياض ۾ ميوي جو سينگار جو هيٺيون بيت لکيل مليو.

ناز منجهارا نگٿو، ڏَر سِر پير ڏري
قمر چنڊر ڪريم ڪي ڪُر مشون ڪري
پَريون پَسڻ آئيون حورون هار ڪري

Gul Hayat Institute

مڙيئي ميوو چوي، منهنجي جانب جي نه جري
پنو پِڙلاءِ پري، مُلڪن تي محبوب جو.

• ڪالو فقير پناڻ

جميس آباد جو رهندڙ هو. ۱۹۳۵ع ڌاري گذاري ويو. 'سچار' تخلص هوس.

پيدا ڪر ڪو پاڻ ۾ ڪاهوڙي خلوص
توحيدي تحليل جا جوڳي ڪڍ جلوس
آهي انهيءَ ڳالهه ۾ نانگا تو ناموس
مدامي مانوس، سچار رهه سَتگرُ سان.

—

نِر تِي ساڻ نهار، سُرتي ڪڻ تون ساڻ
پارس آهين پاڻ، سامينڙا سچار چئي.

—

جڻن ڪورا ڪنير ٽانوَ تڻن سامي سيني صاف
ڪعبو قلب ڪاپڙين تن ڪي ڪن طواف
نفي ءِ اثبات مان ماڻيائون مناف
تن سامين تان سچار چئي، موت ٿيندڙو معاف
غمن جو غلاف، اوڍي آسودا ٿيا.

• محمد براهماڻي

محمد پٽ احمد پاڙو براهماڻي جت بلوچ، ويڻل گولو فقير، تعلقو جوهي ۱۹۳۰ع کان اڳ اسي سالن جي عمر ۾ گذاري ويو.

هاري ڪاڻ هميشه سهجڻون ساوڻ جن
ٻج وجهن ٿا پنيءَ ۾، وُڄيو روز وڻن
هڪ پوکن ماڪ موتي، هڪ ميڙن اکن پن
سڏو سوتڙ ڪجان، آهين ضامن ضعيفن

ڳــورا بار براهمــاڻي چـئي کيــر کــٽندو کن
کلمــونڻ روز پڙهن، جن کي سک ســيـــد جي.

● اسماعيل

دادو ۾ جوهي طرف جو، آڳاتو تي گذريو. ان وقت ٻيو شاعر اسحاق هو جنهن اسماعيل جي بيتن جا جواب ڏنا.

ڪَرڳـل ڪاهـ ڪُنن تي، رنگ لوهيـــــڙي لَس
تُڙڳن تـــيـــون تالور ۾ هيـــــراپايو هَس
ڪــتــوري خــوشــبـوءِ جـــا دُرس اڏاڻا دَس
اصل جـو اسـمــاعـيل چـئي ڏينهن اهوئي ڏُس
اها پَسـنــو وس، تي ڪاهي آئين ڪاڪ تي.

● اسحاق

ڪاهي آئين ڪاڪ تي، جـڏ پـيـلا ڏِنـئي پـاڻَ
عـقـل جـو اسـحــاق چـئي جت وڃـائـي جـاڻ
جــان اَگـهــائين ها اڳين ڪي، جــان مرين ها پاڻ
هاڻ سـور ونـيـو تـوساڻ، مـوتـيـو وڃين مـيندرا.

● مصري

مصري جمالي، ٺاري فقير جمالي جي ڳوٺ جو (تعلقو جوهي)، ۱۹۳۰ع کان اڳ تي گذريو. محبت ۾ مجاز جا بيت چيائين:

گــڏهجـــان گــلابي ســان پلڪ نه تـــيـــان پري
ڀـڳڻ بنا پروڄ چــئي منهنجي سـاعت نٿي سـري
گـــهـــٽــو پَليـــان پاڻ کي پر منهنجي تَڪ نٿي ٽري
دل ســـڙي دونهـــان تـــيـــا، هنيـــون ڳچ ڳـــري
وڃي حـــوالي تـــيــان هوت جي ٻـ تي پيـــر پـــري
اهو قـادر ڏينهن ڪري، من منجهـان مصـري چئي.

• فتح ڪوراڙيو

فتح ڪوراڙيو، شايد ضلعي ٺٽي جو، ويهين صدي جي شروع ۾ ٿي گذريو. هيٺيون بيت سنهڙي جي قصي جي حوالي سان چيائين جو سنهڙي چئن يارن جي بچايل ڪير جي سُرڪي پيتي هئي.

سوني رڳ سونهڙي، سونو ڪيائين سينگار
سونو گهڙو گهيڙ تي، سونو حيرت هار
سونو مَڪنو (علي ڦل) سينڌ تي، سونو تُرهو تار
سونو مير محمد مصطفيٰ، سونا چارئي يار
تيو فضل فتح چئي، پيئي سوني پار
جنهنجو اهڙو محب ميهار، ساوجي اُڪتي ڪَن ڪوراڙيو چئي.

• صديق سهتو

صديق سهتو، ڪاري چاڻ جو، ١٩٢٥ع ڌاري گذاري ويو.

— دل جو دلبر هيڪڙو سالڪ يار سچو
ڏئي دلاسا دل کي اوکيءَ ويل اچو
تنهن پارس جي پريت مان وجي روح رچو
سؤ ورهين سهتو چئي، ان جو تئي نه قول ڪچو
سي لهندا ڪيئن لَچو، جن جو پاڙو پارسن سين.

— لڏي ويا چڏي، ڪري آتڻ اولاٽو
پيڙي دل پرزا ڪري، ويا گهمائي گهاٽو
تن سڄڻن لاءِ صديق چئي، منهنجو ارواح اوڏاٽو
عاشقن اولاٽو، پَل سدا هوءِ سهاڳ جو.

• ڪلوئي

شاعر ڪلوئي (بلوچ) ميرپور ساڪري تعلقي جي شهر ٻهارن کان اولهه طرف

ڪڳاڻ ۾ ويٺل هو. ۱۹ صدي جي آخر ۽ ۲۰ صدي جي شروع ۾ ٿي گذريو.

چنڊ ڏٺو رمضان جو، تا عالم عيدون ڪن
مارُوءَ متي مامرا، ٻه ٿي تول ٻُجهن:
هڪ ناچاقائي نادان ڪري الوڙي عضون
ڪَهوندا هٿن حاڪم جي، ڪَ آين پنڌ پيرن
پيٽ پري پرديس ۾ متان وساري ويهن
ڪَرا ڪنيا، ناڙ پيليا، اچان پرين اچن
واعدا ڪيو وڃن، سي موٽياڪَ مشڪل جهليا!

• ڪنيار

ميرپور ساڪري تعلقي ۾ شايد ويٺل ليٽ جو. ۱۹ صدي جي وچ ڌاري گذاري ريو.

وٺامينهن، وس ٿي، ٿي تازائي ٽلن
مارو چاهه (جهڻ) ملير ۾ جهڳينڊي جهلن
ڪُونٽرين جا ڪنيار چئي، ڇڳا اُت ڇلن
وٺنديس واس ولينِ جو ڦري منجهه ڦُلن
پيرون پاوَر پارَجا تانگن منجهه تلن
ڪَسجي مانَ ڪرنِ، هي جي ڪَڙا ڪَراين ۾.

• لوهار

شاعر لوهار معلوم نه ٿي سگهيو ته ڪٿي جو. ۱۹۳۰ع کان اڳ ٿي گذريو.

عمر اوٺي آئيو مليران ماڻهو
پارڪر پڇي پيو ڏيهه ٻه ڏاڏاڻو
لوئيءَ جو لوهار چئي آهي پَلئه پيراڻو
عمر اُماڻون، ثابت ڏجن سومرا.

(اُماڻون يعني امانتون)

• موسو پَوو

موسو پٽ موٽيو، پوو ٻروچ ڪلمتي، تعلقو ميرپور ساڪرو، ۱۹۲۵ ڌاري سٺ

پنجهٺ سالن جي عمر ۾ گذاري ويو.

پکي ڪَرِ ڪاپَر، چُوٽو چُٽنديـن ڪيترو
ڏيهه تنهنجو. ڏاڏاڻو آهي بيباڻو بَر
متان وسارين موسو چوي، تون دوسا ٽودر
تو سکيو پانئين سر، پر آيئه ڏينهن اڏام جا.

—

اڄ پڻ اتر پار ڏي ڪنوڻ تي ڪيلي
ڏسان جان ٻَڪرال ۾ تہ رائو تي ريلي.
آءِ مُند ميلي، مينهنِ جي موسو چوي.
(ٻڪرال ڪنوڻ اتر-اوڀر جي ڪنڊ تي ٿيندي ۽ مينهن آڻيندي. رائو تي ريلي=سڪن ٻٽن تي پاڻي تي پلٽي)

ڪِلي گذيم خواب ۾ جن جي سدا هُيم سِڪ
ڪَنان عام اُتي ويا لوڪان ڪري لِڪ
پيارينديم پِڪ، محبت جي موسو چوي.

• اسماعيل ٻُڪيرو

شاعر ٻُڪيرو، ميرپور ساڪري تعلقي جي ٻڪيرن مان هو. ۱۹۳۰ع کان اڳ تي گذريو.

مارئي

ساڻيهہ ساعت نہ وسري تي راتو ڏينهن رئان
عرض اباڻي پار ڏي، چيئيو تي چوان
بندياڻي ٻُڪيرو چئي مَرُ ههڙي حال هئان
جيڏين جاد پوان، من ڏٺ چوندبيندي ڏيهہ ۾.

—

آءُ پانڌي ڪر ڳالهڙي، سُوڌي سڌ سُڻاءِ

Gul Hayat Institute

هي حقيقت حال جي نيئي پنهوارن پهچاءِ
تہ: بندياڻي بڪيروچئي تي وِنجهلي وطن لاءِ
جهجي جهانگيئڙن ري، مون جئن شل نہ ڪاءِ
مون مِن مليرُ ماءِ، ساٿيهہ ساعت نہ وسري.

سسئي

اڪيين جي ڏنام، تہ ڪي وجن نڪري
بوتا بڪيروچئي، ميا ماگ جهليام
اٺن ڪي اسماعيل چوءِ، ڳانا ڳل پڌام
توڙا تند هُيام، هينئڙي جي هوتن سان.

• ڳنيير

شاعر ڳنيير ڪيٽي بندر طرف جو ويٺل هو. ۱۹ صدي ۾ تي گذريو. سندس هيٺيان بيت بيان ۾ سلاست جي لحاظ سان معياري آهن ۽ ڪبير شاهہ جي بيتن جون سڪون تا لاهين.

۱- ويندين تي وانڪا، اديون نہ ڪجن ايترا
وِرُوئي واٽ تيا، بوتن تي بانڪا
سُڏ منهنجي ساهہ جي، اديون ڙي آن ڪا
هُيم، ڳالهہ ڳنيير چوءِ، جتن سين جان ڪا
ڪنديس وس وانڪا، پڌڻ ڪم پروچ جو.

۲- ويندين تي وانڪا، هاري نہ ڪجن هيترا
اِنِ يَڌي پُوٽِ پلاٿيا، بُغدي اُٺ بانڪا
تن لڪي ليڙن لڏيو جاڙ ڪري جان ڪا
توڏن سين تان ڪا، هُيم ڳالهہ ڳنيير چوءِ.

• قادر بخش

قادر بخش پٽ چوتا خان سائينداداڻي، پوو پروچ، تعلقو ميرپور ساڪرو. ۱۹۵۶ع ۾ ٽيهن سالن جو جوان شاعر هو. ۽ ان سال۲۵- آگسٽ تي ڪيل ڪچهريءَ ۾ پنهنجا بيت پڌاياڻين جيڪي معياري معلوم ٿيا.

پنهون ڪهڙيءِ پرِ، تي ساجن نياڻون سرتيون

اَئين ڪَـــڙيون هيـــون خيـــال ۾ پـــتين ڏيو پَـــر
مـــونکي نه جـاڳـايوئان جيـــڏيون، نَڪي واريان وَر
تن قـــريبن جي قـــادوچـئي، ســـونهـــان شـــال سـڳر
هي گـهـوريـو پانيان گـهر، پـرمـان ڪين پنيـور ۾.
(اَئين= اوهين: واريان= اوهان ورايو. پرمان= راضي ٿيان، ريجهان)
پنهـون پنهـون ڪندي پـٽن ۾، انهي هاڪ هلندياس
چـــــپــــــر جي چنن ۾ وِنـگـا ور ڪـنـديـاس
چـــڏي پيـــر پنهـــون جــــو ورچي نــه وِهندياس
وَر ڪـــارڻ وَڙولـــون ڏونـــگـــر ۾ ڏيـــنـــديـــاس
تن قـــريـبن ڪي قـــادوچـــوي، پيش وجي پونـدياس
نـيـنهـن نبـــاهـيـنـدياس، ڪـنـدي ســـڏ ســـاتين ڪي.

• پليجو

پليجو ضلعي ٺٽي جي ڪنهن ڳوٺ جو هو، ١٩ صدي ۾ ٿي گذريو.
ڪـامَ اُڏائي ڪـانءَ ڪي مـــتـــان سِـــيـگ ســـجـي
پاٺان پريـــايوس پـليـجـو چـئي، وهاريو تان مَـوجي
مـــتــان منت مـــجي، ڏئي سنيـــهـــا ســـجـڻ جـــا.

• صالح محمد شاهه

صالح محمد شاهه، وجه ديني سيد. رهندڙ شاهه حسن اولياءَ (سندن ڏاڏو) وتيجي ڪان اولهه طرف، ضلعو ٺٽو، ١٩٢٥ع ڌاري سٺر ورهين جي ڄمار ۾ گذاري ويو.

— پـنـي پـنـي پـوريـي، ويـا ســــــاڻ سُنـگـن
وٺـڙا ڪـــن وِلاَيـــتـين،ڏاڍا ڏيـــنـــهـــن لـــڳـن
بيـــٺـُـون بگريون تني جــون تـاهوت منجـهــه تـڳن
اِنهين اهجـــاڻن، وجي لاهـوتـي لال تـــيـــا.
— پـني پـني پوريي، ڪيـائون تُنبي منجـهــه ڪَٽا
وٺڙا ڪنهن ولات تي، ويـئي ڏيـنهـن ڳـــٺـــا

سامين ڪي سفر ۾ لڳا ڏينهن گهڻا
صالح چئي سَٺا، گذجي مانَ گذاريان.

آخري سٽ ۾ 'سٺا' معنيٰ سٺاِ، سائُن.

• هارون بگهياڙ

هارون پٽ موريو خان بگهياڙ، ڳوٺ مريد خان، تعلقو ميرپور ساڪرو، ۱۲-جنوري ۱۹۹۰ع تي حاجي محمد سوڍي بگهياڙ مرحوم جي دعوت تي ڪچهري ۾ پنهنجا هي بيت پڙهيا.

ـ مجازيءَ مان مون، سوين سور پرائيا
ڪَل پيم ڪانه ڪا تہ ڪو پيري هٽندو پون
اڳي هوس اَسونهن، هاڻي سُڌ پيم سور جي.

ـ مجازيءَ جو مَٽُ، عقل آهي ڪو نڪو
ڪنين چاڙهي چوٽ تي، ڪن پڙنسٽ هٽي پٽ
تون ويهه وجي ان وٽ، جن جو ناتوئي نينه سان.

ـ تو ڪني، تو ڪا ن پئي، پر تو ڪي ائين نه ڄڳاءِ
هينئڙو منهنجو هارون چئي مرجوش منجهه جلاءِ
هادي پيو هلاءِ، باقي ناهي حال هلڻ جو.

• محمد خان ٽالپور

محمد خان ٽالپور راجي خاڻائي جو ۱۹۳۰ع کان اڳ واري دور جو شاعر هو ۽ سندس ڪلام وڏي شوق سان ڳايا ويا.

سون ڇڏي ويو سِيمَ، گڏيو ريهُ رواز جو
خريدار ڪتي وئا، تيا سونارا سقيم
جي ڪندڙ ڪم قديم، تن محمد متر ڪا ڇڏيا.

هن بيت ۾ محمد خان سندس پنهنجي وقت جو نقشو چٽيو جڏهن انگريزن : ي سنڌ تي قبضي ڪان پوءِ ولايت مان مال اچڻ سبب مُلڪي پورهيت ۽ ڪاسبي سقيم ٿي ويا. شاعريءَ جي لحاظ سان آخري سٽ فصيح ۽ بليغ آهي. واهه واهه!

Gul Hayat Institute

غازي فقير سيال

ڪي ماڻهو پنهنجن عادتن اطوارن، شوقن ذوقن، ڳالهين ٻڌڻ ۽ خاص خوبين جي ڪري ٻين کان نوع ۾ نرالا ۽ هلت چلت ۾ يگانا هوندا آهن. غازي فقير سيال ڪي به انهن ۾ ڳڻي سگهجي ٿو. سندس سوانح جا انوکا انگ رنگ هي ته:

ــ سنڌي چار درجا پڙهيو، پر علم ۽ ڄاڻ ۾ ڪيئي درجا مٿانهون ٿيو.

ــ پرڻيو ته شادي وارڻي رات به نڪاح ڪيائين.

ــ پٽ جوڙا جوڙا ڪري وڏا ڪيائين.

ــ راڳ جي شوق ۾ گويو ٿي ڳايائين.

ــ حڪمت جي شوق ۾ حڪيم ٿيو.

ــ اوطاق ۾ هڪ طرف دواخانو ۽ اسپتال ته ٻئي طرف چلم ۽ ڪچهري.

ــ مسجد ۾ بانگون ۽ پنجئي وقت نماز.

ــ هڪ طرف راڳائي ته ٻئي طرف پيش امام.

ــ ڪڏهن ڏينهن جو وعظ ۽ مولود. ته رات جو ڪافيون ۽ ذڪر ڌمالون.

ــ وڏي عيال وارو ۽ وڏي خيال وارو.

ــ مسڪيني حال ۾ فقر ۽ استغناء واري بادشاهي ڪيائين.

غازي پٽ حاجي دائم سيال، پنهنجي سيالن جي ڳوٺ ۾ (لڳ رفيق مهيسر، تعلقو ڪنگري ضلعو خيرپور) ١٣- ربيع الاول سنه ١٣٤٠هه يا ١٣٤١هه ۾ ڄائو. سنه ١٩٢٩ع ۾ سڪول ۾ داخل ٿيو ۽ ١٩٣٢ع تائين چار درجا پڙهيو. سنه ١٩٣٨ع ۾ شهيد سورهيه بادشاهه پير پاڳاري صبغت الله شاهه کان ذڪر ورتائين ۽ مريد ٿيو. چيائين ته: ان وقت گمهه جي چوڪي طرفان جملي ٤١ نوئي (نوان) مريد ٿيا. حسين فقير درس گمهه جي چوڪي جو مک هو ۽ دلدار فقير ڪوري، دودو فقير پٺهيار ۽ ٻيا وڏا فقير هئا جن جي صحبت ۾ ذڪر وٺي فقير

Gul Hayat Institute

تيس. چيائين ته: ٽپهري نماز کان پوءِ وارو وقت هو، جو سورهيه بادشاهه اسان کي هن طرح سمجهايو:

ـــ مرشد جي صورت ياد ڪري، ياره‍ن دفعا قل پڙهي حضرت عبدالقادر جيلاني کي ختمو چئي پوءِ ذڪر ڪريو

ـــ ذڪر سانجهي نماز کان پوءِ ۽ فجر جي نماز کان اڳ ۾ ڪريو، چار تسبيحون پڙهو: لااله الا الله، الاالله الاالله، الله الله ۽ هو هو

اٿين سمجهائي پوءِ دعا گهريائون.

۱۹۴۷ع ۾ غازي فقير، درگاهه پير صاحب پاڳاره تي حڪيم فقير الله جتوئي وٽ حڪمت سکڻ ويٺو. مولوي نورالله ۽ حڪيم فقير الله جتوئي ٻئي ڀائر (شاعر گهرام فقير جتوئي جي ڀائيٽي شاعر بخش علي جا پٽ) ويٺل اصل ڪرڙي ڍنڍ خان جتوئي، پوءِ اچي مَهِي مَڪَول ۾ ۲۷ سال رهيا جتي پڙهائيندا هئا ۽ حڪمت به ڪندا هئا. پوءِ اچي خيرپور تعلقي ۾ ڊانڊي ۾ ويٺا جتان لڏي اچي پيرصاحب پاڳاري جي درگاهه تي ويٺا جو اتي جا معتقد مريد هئا. حڪيم فقير الله جا پٽ حڪيم ميان ضياء الدين ۽ حڪيم ميان نظام الدين پوءِ لڏي وڃي لاڙڪاڻي (لاهوري محلہ) ۾ ويٺا.

سگهڙ عبدالرحمان کان غازي فقير سيال جي ڳالهه ٻڌي آ ۲۳ اپريل ۱۹۹۱ع تي وڃي ساڻس مليس ۽ جهڙو ٻڌم تهڙو ڏٺم. داناءُ، فهميدو، وڏ- گردو، ڪلي ڪينڪاريندڙ ۽ آئي جي آدر ڀاءُ ڪندڙ. ان بعد ڏهه سال ساڻس محبتون ۽ ڪچهريون رهيون. سندس ڪي ڳالهيون هيٺ ڏجن ٿيون.

• حڪمت ۽ علاج. چيائين ته 'نبض شناسي' جي باري ۾ استاد سمجهايو ته: نبض جا نو قسم آهن ۽ هر هڪ جا ٽي نمونا: تکي، مُتوسَط (وچولي) ۽ ڍري. سڄي هٿ سان سڄي هٿ واري نبض ڏسبي ۽ کٻي سان کٻي هٿ واري. نبض ڏسڻ جو صحيح وقت صبوح جڏهن مريض نيرانو هجي ۽ حڪيم به نيرانو هجي

Gul Hayat Institute

جو پيٽ تي بار نہ هوندس ۽ خوش هوندو.پهرين خبر ڇهڻ سان پوندي تہ جسم گرم آهي يا سرد. نبض ڏسڻ وقت پهريائين شهد آڱر رکبي، پوءِ ٻي، ٽي ۽ چوٿين. نبض ڏسڻ سان مريض جي جان ۾ بلغم ۽ سوداءِ جي خبر پوندي. حڪيم مريض ڏي نهاري بہ گهڻو حال معلوم ڪري وٺندو. سردي واري جا چپ سڪل ۽ منهن تي خشڪي، جگر جي خرابي واري جو رنگ پيلو، خون جي بگاڙ واري کي ڦرڙيون.
ــ اطريفل يعني تہ- ڦلي جي ترڪيب سمجهايائين تہ:" آنورا، ٻَهيڙا ۽ وڏي هريڙ مکيہ اجزاءِ آهن. انهن کان سواءِ وزن مطابق ٻين شين جي ملاوتن سان جدا قسمن جا اطريفل ٺهندا يعني اطريفل ڪبير، اطريفل صغير، اطريفل زماني ۽ اطريفل مِشمِشي.
ــ پَسارڪن وکرن بابت ٻڌائين تہ: (الف) مِٽي ڪاٺي، افغانستان-ايران کان اچي. استاد فقير الله چوندو هو تہ ان ملڪ ۾ نانگ گهڻا آهن انهيءَ ڪري مٽي ڪاٺي جي ڪل لاهي پوءِ استعمال ڪجي. ڪاري پُراڻي فائدو نہ ڏيندي، زرد رنگ واري فائدي مندآهي. (ب) مِجُٺ جي ڪاٺي سنڌ ۾ ڪانہ ٿئي ٻلهران اچي.
● راڳ راڳڻيون ۽ وڄت. غازي فقير راڳ استاد محمد عمر مگريي کان سکيو جيڪو بہ سال وٽس مهمان تي رهيو. ٻڌايائين تہ ڪيئن'ناڏي ڏنا 'جي وڄت تي پڪي راڳ جي ڳائڪي استاد سيکاري. غازي فقير ڳوٺ رفيق مهيسر ۾ سگهڙ عبدالرحمان وٽ ڪيل ڪچهرين ۾ واهہ جو ڳايو. هڪ ڪچهري ۾ آءٌ ڪيس ڪراچي تي. وي تي وني ويس، جتي ڳايائين ۽ واهہ جو ڳايائين.
ــ تالن بابت، ڏاڏري تار جا ٽِرڪا(ڏن ، ڏنا، تِن، تِنا) ٻڌايائين تہ 'پريي' مان ڪٽبو ۽ خالي تي ڇڏبو. ٽين تال توڙي ڪلواڙو خالي مان ڪٽبو ۽ پريي تي اچبو.
ــ راڳڻين بابت ٻڌائين تہ سنڌي جوڳ ۽ مانجهہ ملن ٽيون ۽ تلنگ وارا سر راڳڻي ۾ بہ اچن ٿا. ٻڌائين تہ'حسيني راڳ' رات جي پوئين پاڳي ۾ ڳائجي.
● ڪافيون ڪلام: وڏن سالڪن جهڙوڪ پير سائين اصغر، عبدالله فقير ڪاتيار، سچل سائين، فقير خير محمد سائين ۽ عثمان فقير سانگي ۽ ٻين جون چوند

ڪافيون ڪيس ياد هيون جيڪي پاڻ ڳايائين. ڪي ڪافيون جيڪي ٽِل يا مصراعن ۾ غلط ڳائبيون هيون تن کي پاڻ درست ڪري ڳايائين. ٻولي توڙي معنيٰ جي ڪيس سمجهه هئي. مثال طور چيائين ته: عام طرح سچل جي ڪلام جو ٽِل ائين پيو پڙهجي ته:

شاهه تيو سيلاني، نه ڄاڻا ڪهڙي ڳالهه ڪؤن

پر هيٺ مصراعن مان ظاهر آهي ته سچل کي اها ڄاڻ آهي. انهيءَ ڪري ٽِل ۽ مصراعون هيئين طرح صحيح ڪري پڙهڻ گهرجن.

ــ ڪلام سچل:

ٽِل:شاهه ٿيو سيلاني، سالڪ سمجهن ڳالهه انهيءَ کي

١. صورت هن کي جوئي سڃاڻي، حائل هي حيراني

٢. سوئي اندر سوئي ٻاهر، تو ڪير ٿئي قرباني

٣. ٻول ڪنهين نه ٻلجو هرگز، عينُ اتوَ انساني

۴. پنهنجي ذات ڪيائين ظاهر جوڙ ڪري جسماني

۵. سچل سِرُ صحيح ڪري ڄاتو، جان جُسو سڀ جاني

ــ ڪلام عبدالله فقير ڪاتيار

عبداللهفقير ڪاتيار جو هيٺيون ڪلام، جيڪو قافيءَ جي هَيئَت، ٻوليءَ جي اهميت توڙي معنيٰ جي وسعت جي لحاظ سان يڪتا آهي ۽ جنهن جهڙو ڪو مثال نٿو ملي، غازي فقير سچو صحيح جهونگاري ٻڌايو. مون سالن کان پڇي پڇا ڪئي پر نه ڪنهن کي اهو سچو ڪلام ياد هو ۽ نه ڪنهن وٽ سيني مصراعن سميت لکيل هو.

ٽِل: الڪَ رمـــز عـــشـــاقن واري

عـشق ٻاجهـون ٻيـو ڪيـر لَکـے کو

١. عِشق اشارت، منجهه ڪتابت

انڌي لکي، گونگي پڙهي فرمايَت

هجي ڪوڪاڻو، سُرت سياڻو
اِن اُبت جو ييـر لڪـي ڪو

۲. دُنوِي عقل ۾ نه ڳالهه اچڻ جي
چوان زبانئون ته ناهه چوڻ جي
پڙهيل هجن، ڇا دفتر ڪولن
اِن ڪُپـيـريءَ پير لَڪـي ڪو

۳. نازڪ نقطو هي نينهن وارو
شوق وارن کي روشن سارو
ڳجهڙي ڳجهارت، بره بشارت
ثابت ڪوئي سير لڪـي ڪو

۴. آهيَ عُشاقن عقل کل
روز ميثا قئون مليو مسلسل
هي سِرُ اونهو، ناهي نمونو
دانهه دُرس دلير لڪي ڪو

۵. روز ميثاقي حق سان باقي
عشق سندن عبدالله ساقي
ڇاجي عالم، علم جا مالم
اهو چند چڳيرُ لڪي ڪو

Gul Hayat Institute

عبدالله فقير ڪاتيار جو ٻيو هيٺيون ڪلام به غازي فقير کان سڄو صحيح مليو ۽ پڻ پاڻ ڳايائين.

ٿل: آهي جوڳين کي ڪل ڪاڄا، آهي سامين کي ڪل ڪاڄا
ڪن تا رمز صحي رام ريجهائڻ جي

۱. مَن لهُ المولي فله الڪل، اي ڏوڙا ورتائون ڏاجـا

۲. وينا پڙهن وفي أنفسكم، طرف ڇڏياڻون طمعاجا
۳. ٻهون سي ٻنهي جهانن ڪئون، آديسي تيا آجا
۴. عبدالله عجيب اهي ٿي مِنهنجا، سامي سليم سباجها

مٿي مصرع-۳ واري خيال ڪون متاثر ٿي سچل چيو ته:

ٻئي جهان ڇڏيو هوتا ٽئين جهان وڃن.

ٽئين جهان جي مراد غازي فقير "طالب المولىٰ مذڪر" ڪئي. ٻيا ٻه "طالب الدنيا مؤنث" ۽ "طالب العقبىٰ مخنث". اصغر سائين، عبدالله فقير واري "آديسي تيا آجا" کان متاثر ٿي پنهنجي ڪلام ۾ چيو ته:

"ڪعبي وڃن ڪئين ڪاپڙي جيڪي عام ڪؤن آجا تيا"

غازي فقير ان رهاڻ ۾ عثمان فقير سانگي ۽ خيرمحمد سائين جا هيٺيان ڪلام جهونگاري ٻڌايا.

ــ ڪلام عثمان فقير سانگي:

ٽل: گم تيوين وچ ذات، تڏاهين صفات سڃاڻين
۱. پهلون موج مجازي والي، پڇين حال حقيقت حالي
تيسئي آپ وچون اثبات، ٻئي ڪنهين طرف نه تاڻين
۲. ذاتي دي وچ تيوين ذاتي، فڪر فنا تين لا دي ڪاتي
هووين هميشه حيات، آپ ڪون هرگز غير نه ڄاڻين
۳. وادي وحدت وچ لُڙهه جاوين، قطره قلزم نال رلاوين
فرق ڳيا فرقات، وچ رلسي وچ پاڻي پاڻي
۴. وحدت دا ڪل ڪارونيار اے، جنهن دا پار نه ڪوئي اورار اے
دن نهين جت رات، ناوت ڪائي پنڌ پڄاڻي
۵. اهو عثمان نفي ڪرنا لا، ظاهر باطن هے حق تعالے
غيب لساني لات، وچون ول آپڻا آپ نه آڻين

Gul Hayat Institute

ٿل: بي رنگ برهه بيان، اونهون بحر عشق جو آهي
۱. جن ملڪ جي جاءِ نه جاتي، تڪيو طالب ڪن تا تاتي
انهيءَ جوءِ جوان، ڪي ڪي ويندا قدم وڌائي
۲. دعواداري مفت ڪئي جن، تُرت تلذا حاصل ڪئي تن
ناقص اهي نادان، سفلا سڙيا سينو ساهي
۳. گهيڙ انهيءَ ۾ گهڙن تا عاشق، توڪل ترهو ساڻ جني سڪ
سر ڏين سلطان، لاڳاپا سڀ لوڪ جا لاهي
۴. بي رنگ جون جي سمجهن باتيون، گم غماز ۾ تن جون گهاتيون
مرد اهي مردان، ساري سد انهن کي آهي
۵. بي رنگ جو آهي انت نه ڪوئي، پاڻ سڃاڻي ڄاڻي سوئي
اِنهيءَ کي عثمان، سالڪ سمجهن، سترو ناهي

— ڪلام خيرمحمد فقير هيسباڻي:

ٿل: آيا عشق اسان وچ لاحد ڪا
ڄاڻون هنر حساب نه ابجد ڪا

۱. ڪنز قدوري منطق معنيٰ، ڪشف ڪرامت ڪوڙ بهانا
عشق پڙهايا الف يگانا، سِر صحيح شه احمد ڪا
۲. هرجا ذات ظهور ويڪو، اي حسن قبح سڀ نور ويڪو
اي بجلي اي ڪوه طور ويڪو، ڪيا خيال خطر نيڪ و بد ڪا
۳. صورت معني سمجهه سڃاڻين، جزما نقطي نينهن دي ڄاڻين
حرف هِجي کو شڪ نه آڻين، الف بيني ابرو مد ڪا
۴. خوش خير محمد حسن وڏيوسي، طالب تي تنهن طرف ٽيوسي
وحدت دا وچ ملڪ مٽيوسي، اين سهٽي صورت دا صدقا

●عقائد غازي فقير: چيائين ته مريد پاڳاري جو آهيان ۽ منهنجو مسلڪ "آله واصحابه". مون پنهنجو هي 'عقائد نامو' جوڙيو آهي، جنهن کي دعا طور

پڙهندو آهيان:

اول آخــــــــر هــڪ آللہ باطـن ظـاهـر حـق اللّٰه
ذات احـــــد قـل هـو اللّٰه صـاحب رب سبحان اللّٰه
اول آخر هڪ اللّٰه

بيحـــــد بالا بي نيــاز قـدرت جنـهـن دي بـي انـداز
هر تون مـخـفي رڪـدا راز باري بيـشڪ بي پـرواهه
اول آخر هڪ اللّٰه

سـوئي سميع سـوئي بصـير سـوئي حليم سـوئي عليم
هادي حـاڪم هردم جهـان دا سائين صـانع مـهـر و مـاه
اول آخر هڪ اللّٰه

دانا بينا دائم قـــائم حــاضـر ناظر هر سُو هر جـا
رازق سـي ڪـون روزي ڏيـنـدا آب و داڻا سنجهه صباح
اول آخر هڪ اللّٰه

زيرو بـالا سـي تون اعـلـيٰ تحت ثريٰ تائين فوق سماءِ
سي وچ وسدا سي تون وڪرا شان جنهين دا شاهنشاهه
اول آخر هڪ اللّٰه

بعـد خـدا دے بهـتـر برتر مـيـر مـحـمـد سيد سرور
عــزو اعــلـيٰ جنهـن دا اڪثـر ويڪـو وچ ڪـلام اللّٰه
اول آخر هڪ اللّٰه

بـعـد نبي دے حيـدر صفدر حسن و حسين ڏونهين گل گـوهر
پاڪ بتـول رسـول دي دخـتـر پنجـتـي مـيـڏي پشت پناهه
اول آخر هڪ اللّٰه

زين العـابد باقـر جـعـفـر مـوسيٰ ڪاظم علي رضـا
تـقي نـقـي وعـسـڪري حـامي تائين مـهـدي شاهه

Gul Hayat Institute

اول آخر هک الله

آل نبي توَن بعد صحابي اخي جنهان نون آکيا عربي
نال نبي دي صادق سچے سي ني سا ڏي مشعل راه
اول آخر هک الله

پير پيرن دا پير جيلاني غوث الاعظم گنج معاني
آل حسن دي نور نوراني هادي هردم هے همراه
اول آخر هک الله

مرشد ميڏا پير پڳارا عرشان تائين جنهن دا نارا
ڏونهين جهانين سِر سهارا سورهيه سائين صبغت الله
اول آخر هک الله

غازي بندا جے تون حق دا قلبُ زبان هووَئي هميشا
لااله الاالله محمد رسول الله
اول آخر هک الله

غازي فقير جي هن منظوم عقائد-نامه مان ظاهر آهي ته هو فهم ۽ فکر جو صاحب ۽ اعليٰ اديب هو. غازي فقير اسان کان سال کن اڳ جدا ٿي ويو.

Gul Hayat Institute

ظرافت ۽ خوش طبعي

• محمد فقير ڪتياڻ جي ترغيب سان، نوجوان صاحبزادي مخدوم محمد زمان پنهنجو تخلص 'طالب المولىٰ' ڪيو. ان ۾ اها نُدرت جو دنيا جي شاعرن جي اختيار ڪيل تخلصن مان هي هڪ ڏگهو تخلص هو. ان کان متاثر ٿي ڏنڙي جي نوجوان پير شاهنواز پنهنجو تخلص 'عارف المولىٰ' ڪيو. رئيس ڪريم بخش نظاماڻي پنهنجي "ڪيئي ڪتاب" ۾ لکيو ته اهي لقب ڏسي مون ڊاڪٽر نبي بخش کي 'عالم المولىٰ' ۽ پاڻهي پاڻ کي 'جاب المولىٰ' جو تخلص ڏئي ڇڏيو آهي.

• سوراهه طرف (ضلعو خيرپور) ۹ سيپٽمبر ۱۹۹۹ع تي جاڙڪيءَ ۾ ڪچهري ڪندي ابن شاهه، باقر شاهه ۽ ٻين جو ذڪر آيو جن جون اتي تربيتون ۽ درگاهون آهن. پيرمرد احمد خان نظاماڻي مون کي چيو ته: 'سائين، سيدن پٽي تڪرن ۾ ٽپيون هنيون'.

• حضرت موسيٰ کان وٺي، الله سائين جي پيارن الله سان به حجتون پٽي ڪيون آهن. سنڌ ۾ واتائي فقير جون ڪيل حجتون مشهور آهن، ڪن ٻين به حجتون ڪيون ۽ ڪن پيا. جنوجي جي وڏيري علي مراد پنيري مون سان ملڪ جي بگڙيل حالت بيان ڪندي تڪڙو چئي ويو ته: "جڻ الله سائين جا به ڦرڪا ڦري ويا آهن!"

• ڳوٺ سجاول مهر ۾ ڪيل ڪچهري ۾ ڪنهن ٻڌايو ته: اتي ڪنهن گڏهه کي پٽي تاڻيو ۽ ڪُتيو ته واهه تي رکيل ڪاٺيءَ تان لنگهي. ماڻهن ڏٺو ته گڏهه تي اڳ ئي لڏ آهي جيڪا ڳري آهي، ڪاٺيءَ تان ڪيئن لنگهندي! سو همراهه کي سمجهاڻ لڳا ۽ چيائون ته: ٿورو اڳتي موري آهي اتان وڃي ٽپاءِ، گڏهه ڪاٺيءَ تان ڪيئن لنگهندي، چو پيو اجايو تاڻينس ۽ ڪٽينس! تڏهن چيائين ته:

اوهان جهڙن ماڻهن ته هن جو دماغ خراب ڪيو آهي:

نه ته ٿتي گڏهه ۽ ڪاٺي نه ٽپي!

● پاڪستان کان اڳ انگريزن جي دور ۾ ماڻهن کي هيسائڻ لاءِ صوبدار وڏي طاقت وارا هئا: ڪن پاڻي تي خوفناڪ نالا رکايا. هيئيان نالا (۱۹۲۵-۱۹۳۵ واري دور ۾) مشهور هئا: ڦهار، گهاڻو ۽ ميچ پٽ

● ۱ فبروري ۱۹۹۴ع تي ڳوٺ سجاول مهر ۾ ڪچهري تي. چيائون ته عبيدالله مهر مختيارڪار چوندو هو ته: ”صبوح جو آءِ زهر آهيان، منجهند جو قهر آهيان، شام جو مهر آهيان.“

● محمد فقير مسخرو هن ويجهي آخر دور ۾، مسخري ۾ پڇاڻي ڪري ويو. سندس وقت ۾ توڙي پوءِ بيو ڪو اهڙو ڪونه ٿيو جو سنجيده اکر ڳالهائي ۽ کلائي. سندس چرچن مان هڪ ڪافي جيڪا اصل ۾ هئي ته:

قبر تائين ڪندي وٺي اباڻا اباڻا

فقير ان کي ڦيرائي ڳايو ته:

قبر تائين ڪندي وٺي هنداڻا هنداڻا
ميها گهڻا ملڪ ۾ ونگا ڪين وڪاڻا

چيائين ته: سائين مارئي کي تر جا هنداڻا ضرور ياد پيا هوندا.

● هڪ لائق ماڻهو مونکي ٻڌايو ته فلاڻي مائي جو مڙس گذاري ويو جنهن کي دفن ڪري آيا ۽ اچي فاتحه پڙهيائون ۽ مائي سان همدردي ڪيائون. تڏهن چيائين ته: ’الله سائين پنهنجا ويسوها وچايا، باقي مونکي مڙس ته ڪاڏين مان ئي ملي ويندو‘!

● گهوٽڪي اباوڙي طرف جي ڳالهه آهي جو هڪ شاهوڪار واڻيو وڏي عمر جو ٿيو پر شادي نه پيو ڪري. هڪ مسلمان وڏيري کي چيائون ته پنهنجو دوست آهي، تون سمجهائينس. سو هن چيس ۽ گهڻو زور پريس، ۽ پڇيائين ته: ’سيٺ، آخر شادي ڪرين ڇو نٿو ڪرين؟ تڏهن چيائين ته:

ياڻي! پر ڦُرست ڪانهي!

● علي دُر ميتلو (ڳوٺ قادن ميتلو، تعلقو خيرپور) جوان ملهه سلماڻو، سو ملهه ملهه پيو ڪري. ميلي تي ڪنهن سان وڙهيو ته پهرين ملهه ۾ ٻوڙي ڇڏيانس.

Gul Hayat Institute

پوءِ ہي ملھہ ڪيائين ڪانہ، ۽ ان ڏينھن کان پوءِ وچي يڪتارو ڪنيائين. پڇيائونس تہ: علي در! هاڻي ملاکڙي ۾ ڪونہ اچين ۽ سندرو ئي ڪونہ ٿو ڪرين! چيائين تہ: هاڻي وينڙ جو راڳ ٿا ڪريون.

• ڪچهري ۾ چيائون تہ هيٺيان سوال جواب، بالڪل ائين، فلاڻي ڳوٺ جي پروچ جج سان ڪيا هئا. انگريزن جو اوائل هو. بيگناهہ جهلبو هئائونس. ڪورٽ ۾ اندر ويو تہ چيائونس: جتي لاهي اندر اچ: جتي سان جو اندر ڇو گهڙيو آهين؟

چيائين: آهي بہ مسيت؟

جج چيس تہ: الله رسول سچائين؟ سچ ٻڌجان!

چيائين تہ: ڏنا ڪونہ اٿم پر مڙسن جو نالو وڏو آهي.

جج چيس تہ: پر ڪلمون!

چيائين: ڏني پيي بانگ اٿئي؟

جج چيو: جٽ ڪي باهر ڪيو.

چيائين: مان جٽ آهيان، نوٽڻ ڪيڏ تہ خبر پوي!

• خيرپور رياست ۾ عباس علي خان شر ميرن جو ڪاردار هو جنهن پڙتال ڪري ڪيترائي ٽڙ وڏيري فقير پير بخش ڳاهي جي مالڪيءَ ۾ داخل ڪيا. بہ ٽڙ، جن مان هڪ جو نالو 'موڪرو'ءِ ٻئي جو 'پڌريو، عباس علي خان اهي بہ فقير پير بخش جي نالي ڪيا ۽ خوش طبعي ڪندي چيائين تہ:

وڏيرا! پڌريو بہ تنهنجو تہ موڪرو بہ تنهنجو!

ان بعد عباس علي خان صوبيداري جي عهدي تي هو ۽ ٽري ميرواهہ (وڏي ٽري) ۽ ہي ننڍي ٽري ٻئي سندس ذميداري ۾ هيون. ان وقت جڏهن فقير پير بخش ساڻس مليو تہ (جواب ۾) خوش طبعي ڪري ڪيس چيائين تہ:

عباس علي خان! ننڍي بہ تنهنجي ٽري، وڏي بہ تنهنجي ٽري!

سنڌ جا شهر: نصرپور

[سڄي سنڌ کي صحيح نموني ۾ سمجهڻ لاءِ سنڌ جي ڳوٺنءِ شهرن جي تاريخ لکڻ ضروري آهي. ڪجھ وقت کان وٺي ڳوٺن جي تاريخ لکڻ ڏانهن قدم وڌايو ويو آهي. ان سلسلي ۾، مثال خاطر، مون پاڻ پنهنجي ڳوٺ جعفر خان لغاري جي تاريخ لکي ۽ ڪن ٻين سڄڻن به پنهنجن ڳوٺن جا احوال لکيا. انهيءَ سلسلي ۾ مختصر پر چڱي شروعات اڏيري لال جي ناظم ڪئي آهي جنهن اڏيري لال يونين جي ڳوٺن بابت هڪ مختصر ڪتاب شايع ڪيو آهي. سنڌ جي شهرن جي تاريخ، سواءِ ڪراچي جي، نه لکي وئي آهي. ضروري آهي ته اهي شهر جيڪي سنڌ جي تمدن ۽ تاريخ جا مرڪز رهيا آهن ۽ جن جي تاريخ جا آثار ميٽجي رهيا آهن انهن ڏانهن توجه ڏنو وڃي. ٺٽو، نصرپور، حيدرآباد، هالا، سيوهڻ، روهڙي اهڙن تاريخي شهرن ۾ شامل آهن. راقم هن ضرورت پوري ڪرڻ لاءِ ١٩٥٨ع ۾ شهر نصرپور بابت ڪي حالات جمع ڪيا پر پوءِ ٻين مشغولين گهيري ورتو. نصرپور بابت جيڪي قلمبند ڪيو ويو تنهن کي سنواري پيش ڪجي ٿو. هي اڻپورو مواد آهي، جيڪو وڌيڪ تفصيلي مطالعي لاءِ ڪارگر ٿيندو-نبي بخش]

اولياء

١. شاهه احمد غوري، حافظ عالم شهيد، ستين سن جو، شهر کان هڪ ميل اتر مدفون.

٢. شيخ بابيد بن شيخ آچر شهيد، پيالا زهر جا پيتائين، روايت موجب ستون سن، شهر کان سوا ميل اتر مدفون.

٣. شاهه محمود بادشاهه جيلاني، يارهين سن جو شاهبندر جي شهر (ضلعو ٺٽو) ۾ سندس اولاد مان پير فتح علي شاهه جي مزار ۽ قبو آهي. ١٩٦٤ع ۾ پير سيد علي شاهه چيو ته اسان شاهه محمود جيلاني نصرپوري جي اولاد مان آهيون.

٤. شاهه مُراداڻي شاهه شمس الدين جيلاني، چون ٿا ته اورنگزيب جي وقت جو شهر جي وچ ۾.

٥. شاهه عنايت جيلاني، يمن مان آيو، مقبره قاضين جي پاڙي ۾.

٦. بيبي نوريري، شهر جي وچ ۾، بازار جي ڏکڻ اولهه ڪنڊ جي چيڙي تي.

٧. شاهه نور نوري، مصري شاهه وارن جو پڙڏاڏو، شهر کان اوبر سڌ پنڌ تي،

انهن مان بزرگ شاهه جنهن جي وقت ۾ شاهه عنايت آيو، آخر ۾ مصري شاهه.
۸. مصري شاهه متياري وفات تقريباً ۱۳۲۲هه، شاهه احمد غوري جو مقام
۹. سيد ابراهيم شاهه، ڪريم پوٽن سيدن منجهان، ٻارهين سن جو.
۱۰. سيد اسماعيل شاهه، سيد فاضل شاهه حيدرآبادي جو ڏاڏو، شهر جي اتر ڪنڌ تي، شاهه واهه جي اتر ڪپ تي.
۱۱. پٿونر فقير سيلاني، آڳاٽو ۷ سن جو، شهر ۾ اتر-الهندين ڪنڌ تي شاهه واهه جي ڪناري تي.
۱۲. جمن شاهه
۱۳. ميان عبدالحميد سيد، شاهه احمد غوري ۽ شيخ بايد جي وچ تي.
۱۴. نور محمد سيد، عالم حافظ شهيد، ۱۱ سن جو، شهر کان اوپر هڪ فرلانگ
۱۵. شاه نٿو، ٻاٽو ذات جو، شاهه نور نوري جي مقام ۾.
۱۶. درس مُبو ٻاٽو، شهر کان ڏکڻ (اسٽيشن واري رستي جي اوڀر) هڪ ميل.
۱۷. احمد شاهه، قمرالدين ۽ بدرالدين ٻاٽر، جيلاني پير، پير جڙيل شاهه وارن جو ڏاڏو، شهر جي اترئين ڇيڙي تي.
۱۸. سيد اميد علي شاه بخاري، بخاري محلو، شهر جي اتر ۾.
۱۹. شاهه محمود سِيستاني. هو سيستان (ايران) مان هت آيو جو اهڙا حوالا مجاورن جي ڪاغذن ۾ موجود آهن جن جو ذڪر هن مضمون جي آخر ۾ ايندو. روضه اندر ٻه تُربتون، الهندين شاه محمود جي ۽ اوڀر طرف سندس خليفي حاجي حضوري جي. دروازي مٿان ڪاٺ جي تختي تي نقش ۽ ڪتبو:

تعمير بنا روضه پرازنور ولايت ملکوت مشرف زنظر نور عنايت
....آمده قبول بدر بارگاهه شاهه دايم زبخش شاهه عطانور فتاحت
تاريخ بنا روضه که ناگاه زدرگاه آمد بگوش همچو پر از نور کرامت
۱۰۱۱.

هن ڪتبي موجب روضو ٻارهين صدي جي شروع ۾ سنه ۱۰۱۱ ۾ ٺهيو، جنهن جي

معنيٰ ته شاهه محمود ڏهين صدي هجري جو بزرگ هو. پر ۾ مسجد جي محراب جي سڄي طرف، چوتيءَ سامهون، پٿر تي هيٺيون ڪتبو:

شيخ عبدالرحيم کرد بنا   مسجد فيض بخش روح افزا
کرد او ز ايران قدوسي   در طواف اندبر زمين بوسي
بي کدورات بي ريا باشد   اينچنين خانهٔ خدا باشد
بهر تاريخ هاتف اين درسفت   آيت رحمتِ اله بگفت
١٠٩٥

١٨ تاريخ جولاءِ ١٩٥٨ع ۾ جڏهن مون درگاهه ۽ مسجد کي ڏٺو تڏهن مسجد جي مرمت پئي هلي.

حڪيم طبيب

پهريون دور

ــ قاضي محمد ڪامل، ٽالپورن جي دور جو وڏي ۾ وڏو حڪيم.

ــ ديوان ٽارومل نصرپوري، شاگرد هو قاضي محمد ڪامل جو.

ٻيو دور

ــ سيد اسد الله شاهه، ٻڙائي سيدن مان.

ــ سيد قادر شاهه، رضوي سادات مان.

۵. قاضي عبدالرحمن (مولانا تاج محمد جو والد) ١٩٢٠ کان اڳ وفات، سندس نامور وڏو نالو، شهر جو استاد، وڏي وقار ۽ ڪردار جو صاحب، لنگهندو هو ته سڀ ماڻهو اٿي بيهندا هئا.

٨. ديوان عالمچند، طب ۽ ڊاڪٽري کان واقف هو. تعليم جي ڪوشش ڪيائين، هندو مسلمان سندس عزت ڪندا هئا.

٩. گوپالداس ڪتي

١٠. ڇيتانند لوهاڻو

Gul Hayat Institute

ٽيون دور

۱۱. قاضي محمد بخش بن غلام حسين بن قمرالدين بن محمد بچل. ٽئين دور جو هن وقت (۱۹۵۸ع)عمر ۴۸ سال، طبيہ ڪاليج لاهور ۾ پڙهيو. منهنجي ساڻس محبت ۽ ڪچهري هئي.

۱۲. حڪيم آخوند عبدالله

راقم بياض طب ڏٺو جنهن ۾ حڪيم ٿارومل جي دستخط هيٺيون مواد:

ـ بعون عنايت الاهي جلشانه اين ڪتاب طب مسميٰ بنافع الخلق ازدست حقيرپر تقصير بنده ٿهارومل واقع تاريخ هفتم ماه ذي حجہ ۱۲۷۲ هجري مطابق تاريخ هفتم ماه سانون ۱۹۱۷ برابر تاريخ نهم ماه آگست ۱۸۵۶ع عيسوي واقعہ حيدرآباد.

ـ اين نسخہ (اورق ۳۱۳- ۳۳۳) تشريح اعضاء البدن ازدست حقير پر تقصير بنده ٿهارومل ولد چندن مل تاريخ هفدهم ماه ذي حجہ ۱۲۷۲ واقع قلعہ حيدرآباد صورت تحرير يافت وزينت تسطير پزيرفت. اعضاءِ البدن تصنيف عبدالرحيم بن ڪمال ڪشميري.

ان بعد مختلف نسخا: روغن نوشادر از سيد قلندر بخش جامپور ديره غازي خان؛ قائم ڪردن نوشادر از حاجي الياس؛ از پياره خان مري بداني؛ از جان محمد لغاري؛ از آخوند نورمحمد؛ از ميان عبدالحڪيم هالاڻي؛ از احمد خان بهورگري؛ نقل از ڪتاب غلام محمد خان لغاري قاسماڻي.

ـ تمام شد مرقوم تاريخ هفدهم ماه جمادي الثاني ۱۲۶۶ از ڪتاب مجموعہ مملوڪہ قاضي نصرالله ولد قاضي مير محمد ساڪن شهر ننده ٽالپور، واقعہ حيدرآباد (جنهن جي آخر مان طب جي مواد جو نقل).

فارسي جا شاعر

ـ شاهہ احمد غوري. محمد باقر درس فقير ٻڌايو تہ ماتلي ۾ سعيد پور جي پير رُفاعيءِ جي ڪتبخاني جا ڪتاب انهن ۾ شاه احمد غوري جو هيٺيان شعر لکيل

هٿا:

کلمهء آذان ما ديگر است- سجده بر آستان ما ديگر است
عـــشـــاق راکـــون و مکان ديگر است..................

—

عاشقان در قصر درياء مي روند- اهل دنيا بهر دنيا مي روند

ـــ نورشاهه، رضوي خاندان مان، صاحب ديوان، سندس 'ديوان نوري'
ـــ قائم شاهه بخاري، تخلص 'شاهنشاه'، صاحب ديوان

تاريخ وفات:

"وفات مرحوم مغفور مقبول سيد حضرت قائم الدين شاهه حسيني بخاري بتاريخ: ۱۱- ماه ربيع الثاني بروز ڇنڇر ۱۳۱۹". وفات وقت عمر سئو کان مٿي قريباً ۱۰۴ يا ۱۰۵. سنڌن هڪ مهر تي سال ۱۲۵۷ لڳل. هڪ سر جنهن تي پاڻ پنهنجي هٿ اکرين فارسي ۾ اشعار لکيا آهن ۱۳۱

ميان محمد صديق گراٽي چيو: آءُ سائين قائم الدين شاهه وٽ پڙهيو هوس، منهنجي پيءُ جو نالو عِيرس فقير جيکو سائين قائم شاهه جو فقير هو. انهي کري سائين وٽ خانگي طرح پڙهيس: دوايه ڌ-وايه قران شريف، کريما وٽس پڙهيس. ان وقت سنڌس سونهاري سفيد، پرون سفيد، وار سفيد. سونهاري ننيڙي چاپئين، قد پورو پنو، بت ۾ هلڪو. مون تي نالو محمد صديق به پاڻ رکيائين. وٽس هيٺيان عالم ايندا هئا، ۱. ميون محمد ميمڻ ڪماري وارو عالم ۽ حڪيم. ۲. ميون عبدالرحمن کرناڻين وارو عالم ۽ حڪيم (شاهپور درپور کان ميل ڏکڻ) ۳. مولوي عبدالڪريم ميمڻ شاعر فارسي جو، سنڌي جو ۴. ميون فقير محمد ٽيپو، مولوي ۽ حڪيم ڀاسوڙي جو ۵. مصري شاهه نصرپوري شاعر ۶. آخوند صاحب ڏنو ميمڻ نصرپوري (سائين قائم شاهه پڙهيو هو آخوند صاحب ڏني جي ڏاڏي آخوند محمد حسن وٽ)

شهر نصرپور بابت، سندس هيٺين رباعي هڪ درويش ٻڌائي (جنهن ۾ درستي

جي ضرورت).

دل پرز تماشا از گلزار نصرپور- به آب وهواست شکر بار نصرپور
مزاري واشجاري ابرار نصرپور- همه مقبره ومرقد ابرار نصرپور

ديوان شاهنشاه (قلمي) جي مطالعي مان معلوم ٿيو ته ان ۾ جملہ ۷۱۷ صفحا متوسط، جملہ ۶۹۳ غزل ۽ مداحون. شاهنشاه جي اولاد مان غلام قادر شاهہ بن قائم شاهہ عرف علي گل شاهہ بن پيل شاهہ عرف علي بخش شاهہ بن قائم الدين شاہ عرف قائم شاہ بن اميد علي شاهہ بن جان محمد شاهہ بن قائم شاهہ، سنہ ۶۰- ۱۹۵۸ع ۾ نصرپور هاءِ اسڪول جو استاد، راقم جو ميزبان جنهن جي مهرباني سان 'ديوان شاهنشاهہ' جو مطالعو ڪيو ويو.

شهر جا خاندان

۱. رضوي سادات: نور شاهہ نوري، بزرگ شاهہ، مصري شاہ رهندڙ پاڙو "امير پٽي"

۲. بخاري سادات: اميد علي شاہ، بدرالدين شاهہ، قائم شاهہ تخلص شاهنشاهہ بخاري محلہ.

۳. احمد شاهہ، قمرالدين، بدرالدين جيلاني، رهندڙ "پيرن جو پاڙو"

۴. بَڙائي سيد: بڙ جي هيٺيان ويٺل حاجي جيئندل شاهہ، حاجي محمد علي شاهہ، امام بخش شاهہ، بقادار شاهہ (هن وقت حسن شاهہ زنده) "پيرن جو پاڙو"

۵. مالهياڻي سيد: سپ مست، منجهاڻن علي گوهر شاهہ، پاڙو "امير پٽي"

۶. ملان پٽي (عالماڻي): ميون عبدالحق (وڏو) عالم بزرگ شهر جو قاضي، دهليءَ ۾ بادشاهہ گهرايو هوس ۽ مولوي محمد عالم عالماڻي، مُلن جو پاڙو.

۷. قاضي، سما: قاضي مقبول، محمد حسن، قاضي محمد باقر ۽ ٻيا. "قاضين جو پاڙو"

۸. آخوند (ميمڻ): آخوند محمد حسن، محمد يوسف، صاحبڏنو، بخاري محلو.

۹. دريس (ڪراڙا): سومار، مولوي عبدالحق ۽ ٻيا، "بخاري محلہ"

۱۰. ٻاڻو: شاهہ نٿو، ميون دوست محمد، درس مبو، "ٻاڻن جو پاڙو"

۱۱. مغل: مرزا جان بابا ترخان جو اولاد .مرزا مريد علي، مرزا دوست علي، فقير

عبد علي درويش ،"مغلن جو پاڙو" يا "مرزائن جو پاڙو"

١٢. چنا: يونس، ابراهيم ۽ ٻيا، جيلاني پيرن جا خادم، "چنن جو پاڙو"

١٣. ابڙا: محمد اسماعيل وڏو، هن وقت (١٩٥٨) حاجي محمد مٺن، حاجي سعدالله ماستر، ۽ ماستر محمد يوسف (نهنجو مهربان) "ابڙن جو پاڙو"

١۴. پانڌياڻي (گراڻا): محمد فاضل، محمد ڪامل وڏو، حاجي عبدالله ۽ ٻيا "پانڌياڻين جو پاڙو"

١٥. ڪٽي (سومرا): محمد بچل ۽ ٻيا، "ڪٽين جو پاڙو"

١٦. ڪنهنباٽي (ٻٽي): نورمحمد، واليڏنو، عثمان ۽ ٻيا "ڪنهنباٽين جو پاڙو"

١٧. ڪاشيگر: اوستہ خيرمحمد، اوستہ سائنل، اوستہ خميسو، اوستو علو ۽ ٻيا وڏا ڪاريگر هئا. هن وقت محمد حسن ۽ محمد هارون.

١٨. ڪاغذ ڪُٽا: ڪَرڙ جي مسجد جي ڏکڻ ۾ ويٺل، ميرن جي ڏينهن ۾ ڪاغذ ٺاهيندا هئا. ان وقت هتي جي ڪاريگرن جو وڏو قدر هو. "پيرن جو پاڙو"

١٩. دبگر: چم جون دٻيون ٺاهيندڙ، شهر جي اترئين پاسي ۾.

٢٠. ڏوڙ ڌوا: مسلمان- شهر جي اتر ۾.

٢١. سوناراً: سما، امير پٽي پاڙو (سندن جايون واري لٽي ڇڏيون آهن هينئر لڏي وڃي ٽنڊوالهيار ويٺا آهن).

علماء

Gul Hayat Institute

١. محمد عابد السندي: مولوي عبدالحق صاحب جن ٻڌايو تہ ڪتاب طوالع الانوار ۾ خود پاڻکي، نصرپور جو ڪري لکيائين. اجان ٺائين اهو نالو قاضين ۾ هليو اچي ،(هي ڳالهہ اڃان وڌيڪ تحقيق طلب).

٢. مخدوم محمد اڪرم: قاضين مان جنهن صحيح بخاري جو شرح لکيو. ميان ولهاري هتان اهو نسخو ڪڻائي ويا. ميون ولهاري نصرپور مان گهڻا قلمي ڪتاب ڪڻائي ويو.

۴. سيد محمد صديق رضوي.

۵. قاضي روح الله وڏو عالم ۽ درويش، قاضين مان.

٦. مولانا تاج محمد بن قاضي عبدالرحمن بن قاضي محمد حسن، قاضين مان، وفات ۱۳۴۷هه.

۷. مولانا عبدالحق (وڏو) ملان عالماڻي، تالپورن جي دور جو.

۸. مولانا عبدالحق (زنده) جنهن جو استاد مولانا تاج محمد هو.

۹. مولوي عبدالرحمن (زنده) مولانا عبدالحق جو شاگرد.

مساجد

۱. موجوده جامع مسجد، ڪاشي جو بهترين ڪم، تعمير ۱۳۳۸هه.

۲. مسجد پير جيلاني، ڪاشي جو بهترين ڪم، ڪاريگر اوستہ حاجي محمد بن اوستہ خميسو.

۳. مسجد فقير ميان موسي، ڪنهباتين جو پاڙو، مسجد جو، ڪتبو: "اول بنا ميان موسي ولد ميان سومار سفيد باف تيار ڪرد" بتاريخ ۱- رمضان ۱۱٦٦هه، دويم بار سيني مسلمانن مومنن مرمت ڪرائي. ۱- ماه محرم ۱۳۱۳هه. سويم بار پاڙي وارن سيني مومنن مسلمانن مرمت ڪرائي بتاريخ ۱- ماه رجب ۱۳۲۱هه بروز اربعه.

۴. پاڻن جي مسجد، نهرايل غازي خان پاڻو، سندس قبر صحن ۾. پراڻين سنهين سرن جي ٺهيل، غازي خان مير صاحب کي شينهن کان بچايو هو ۽ ڪيس پڳهار ۽ پينشن.

۵. مسجد مائي خيري "شاهه واه" جي الهندين ڪناري تي، سنهيون سرون، آڳاٽي پرسادي.

٦. قديم جامع مسجد جيڪا سلطان فيروز شاهه جي امير نصر ٺهرائي، قديم درياه جي اپرندين ڪپ تي، حاطي جي سامهون ست پٿر جا ٿنيا هئا جن تي ڪاٺ جون ڪامون ست سال اڳ (۱۹۰۰ع) ماڻهن ڏنيون.

۷. ڪَرڙ واري مسجد، قديم زماني جي، "خونياڻي ڪڏ" جي اتر ڪپ تي.

• شاهه محمود جي درگاهه جا مجاور

نصرپور ۾ شاهه محمود جي درگاهه جي مجاورن جون به ڏريون جن مان شيخ محمد ولد يوسف (ڪتنب ڏيتا) ۽ شيخ رمضان ولد طيب (ڪتنب مگريا) سان ١٨ جولاءِ ١٩٥٨ع تي ملڻ ٿيو. انهن وٽ وڏن جا ١٢- ١٣ صدي هجري جا فارسيءَ ۾ لکيل ڪي ڪاغذات رکيل هئا جيڪي ڏيکاريائون ۽ مون ڪوشش ڪري پڙهيا. انهي رڪارڊ مان معلوم ٿيو ته:

ـــ شاهه محمود آڳاٽو سيستان(ايران) مان آيو. هڪ شجره مان معلوم ٿيو ته شاهه محمود قادري طريقي جو بزرگ هو. مجاورن ۾ نذر نياز جي تقسيم بابت هڪ آڳاٽو فيصلو جنهن تي مهر(١١٢٨هه) غياث الدين رضوي جي، ٻي مهر (١١٣٥هه) شمس الدين رضوي جي ۽ ٽئين مهر نجم الدين جي ۽ پڻ ٻيون مهرون. انهيءَ فيصلي مٿان لکيل عنوان "شاهه شيخ محمود سيستاني نورالله مرقده". ٻيو فيصلو جنهن تي وڏي عالم محمد اڪرم (١٢٨٠)، وڏي عالم عبدالڪريم ۽ محمد صديق جون مهرون صحيون ۽ پڻ چاڙهايل ته "مخدوم معظم مرحوم عثمان المتعلوي" جو فيصلو به ائين هو. هن فيصلي جي هيٺين شروعاتي عبارت جنهن ۾ شيخ شاهه محمود سيستاني جو نالو:

"درصورتي ڪه مجاوري و خاڪروئي درگاهه حضرت پير شيخ شاهه محمود سيستاني نورالله تعاليٰ مرقده حواله بعضي مرد مان بودو آنچه پيدايش وجه نذرانه آن درگاهه عاليه مي شد فيما بين خود هاي قسمت نموده قوت گذران مي كردند- الخ."

ـــ شيخ رمضان وارن ڪاغذن ۾ هيٺين اڳين عالمن ۽ قاضين جون صحيون: هڪ تي آڳاٽي صحيح "خادم شرع محمد مير ١١٢١هه" جي. قاضي حسن جي صحيح ١١٦٢هه. ١١٦٨هه ۾ ميان محمد مراد عباسي طرفان حڪم نامي جنهن تي (گهٽو پوءِ لڳل) مهر قاضي حسن ۽ مهر عبدالرحمان (١١٩٧). ٻين ڪاغذن تي صحيون عبدالولي بن وحيد الدين (١١٨١)، قاضي نورمحمد (١١٨٤)،

Gul Hayat Institute

عبدالحليم بن عبدالمقيم (۱۱۹۷ه) شير يزدان رضوي (۱۱۹۷).

ــ شيخ محمد ولد يوسف وارن جي ڪاغذن تي شيخن مجاورن جا نالا هيٺئين طرح:

مشيخت پناهه شيخ طيب (۱۱٦۲). (۱۱٦۸) ۾ شيخ سائينڏنو (مهر "نواب غلام شاهه عباسي ۱۱۷۱)." شيخ سائينڏني ڪي ٻي سند (۱۱۸۱). شيخ ابو طالب ولد شيخ سائينڏنو مرحوم ڪي ميان غلام شاهه طرفان معافي جي سند، ۱۱۹۷ه تائين شيخ ابوطالب. شيخ صالح ولد شيخ ابو طالب ڪي (۱۲۱۹ه) ۽ (۱۲۲۴) ۾ مير غلام علي جي مهر سان سند ۽ (۱۲۲٦) ۾ مير مراد علي ۽ مير ڪرم علي جي مهرن سان سندون. انگريزن جي دور ۾ "فتح محمد پٽ شيخ محمد مجاور درگاهه شاهه محمود سيستاني" جي ترَوَٽ ڪي ڪيل درخواست.

ــ شعبان ۱۱۷۴ه ۾ عامل سيد ميرل شاهه (يعني نصرپور جو حاڪم).

Gul Hayat Institute

سنڌ جا شهر: اگهمر ڪوٽ يا اگهاماڻو

اگهمر نالي ماڳ يا شهر جو ذڪر تيرهن سئو سال اڳ محمد بن قاسم جي فتوحات ۾ اچي ٿو. اهو بعد جي تاريخي دور ۾ ويندي ١٣ صدي هجري تائين اگهمر ڪوٽ جي نالي سان مشهور رهيو. پوئين ويجهي دور ۾، 'اگهاماڻو' پڻ سڏيو ويو. ١٠- صدي هجري کان وٺي هن شهر جا عالم عارف مشهور ٿيا. شاهه لطف الله قادري پنهنجي وقت جو وڏو صوفي سالڪ هو ۽ مخدوم حامد اگهمر ڪوٽي وقت جو وڏو عالم هو جنهن کان فقهي مسئلن ۾ مخدوم جعفر بوبڪائي سان اختلاف ڪيو. ڏهين صدي هجري ۾ وڏو عالم عارف عابد مخدوم محمد اسمعيل سومري ڪڇ مان لڏي اچي اگهمر ڪوٽ کي وسايو ۽ سندس سڪونت سان هن شهر جي رونق وڌي.

تاريخ ٢٢ مارچ ١٩٥٩ع تي، هن تاريخي شهر جي موجوده آبادي توڙي اڳين آثارن جو معائنو ڪيو ويو جنهن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو.

• **شهر لاڳو اڳيون درياء:** قديم اگهمر شهر، ان وقت جي درياءَ جي ڪنڌيءَ تي آباد ٿيو، جنهن جو پورو شهر لڳ موجود آهي. مخدوم صاحب جي درگاهه جي مجاور ميان غلام نبي ٻڌايو ته درياءَ جي هن پوري مان پلن مارڻ جون ماتيون ۽ پيڙين جان ڪاٺ قلعا مليا. تحقيق ڪندي معلوم ٿيو ته ڪنهن وقت وڏو درياءِ ڦٽو اتر طرفان ايندو هو ۽ نصيرواهه جي ڪيساني واري ريگيوليٽر کان ڏکڻ طرف تي شاخون ٿيندو هو.١. اپرنديُن شاخ ٽنڊه الهيار کان ڏکڻان، گولي هالي پوتي جي ڳوٺ کان، شفيع محمد اوٺي جي ڳوٺ کان، ماڻڪ لنجواڻي کان، گجرڪوٽ کان اچي وچين شاخ سِڪٽي سان ملي.٢. وچين شاخ سڪٽي: اتران آبري، ڪوڪر، داد جروار ۽ زئونرن کان، اگهاماڻي جي اوپر کان، ۽ پوءِ گلاب لغاري ۽ پير حسين شاهه کان، ڳوٺ صابن دَستي وٽ اپرندي شاخ سان ملي.٣. الهندين شاخ سُتياري: ٽنڊي قيصر کان، حسين خان ٽالپر (ڇُڪي) کان، ڏئونرا هگورا، ٽنڊي فضل، راڄي جو ڳوٺ، باقي جو ڳوٺ، ستياري، ڪچر،

ماناباڻ ۽ پوءِ هيٺ دَرڙي ڪان هي ستياري شاخ وجي سِڪٽي سان ملي. اتان هيٺ تيئي شاخون گڏ يڪو درياءَ تي ڳوٺ آرائين، ڳوٺ چِتو مادلاڻي ۽ پوءِ هاشماڻين ڪان وجي تو پُراڻ ۾ پوي. اتي تي ڳنڍا هئا ته جئن پراڻ جو پاڻي وري پوئتي ڦتي درياءَ ۾ نه چڙهي.

• **اگهمر ڪوٽ:** قديم شهر ۽ ڪوٽ هين سيني آثارن جي ڏکڻ طرف آهي. مخدوم صاحب جي درگاهه کان ڏکڻ ۽ پراڻي پيرواهه کان ڏکڻ، ڪوٽ جا چار برج جن جا بنياد ظاهر، ڊيگهه ۾ اولهه- اوڀر ۽ ويڪر ۾ اتر- ڏکڻ. قلعي سان لاڳو اوڀر طرف آثار گهٽا پر سپ زبون؛ اولهه طرف چار آثار هڪ قديم جامع مسجد ، ٻي ڪلهوڙن جي دور جي مسجد، ٽيو شيخ بايزيد جو قبو ۽ چوٿون پراڻو قديم ٽُل. شيخ بايزيد، روايت موجب، شيخ فريد شڪر گنج پاڪ پٽڻ واري جو ٽڙ پوٽو هو. جامع مسجد، پٿر جي پيڙهه ۽ ديوارن سان آهي جيڪا دائود نالي ديندار شخص جي پٽن، سنه ۱۱۶۷ھ ۾ جوڙائي ۽ ٺٽي جي سنگتراش ابو طالب ماڪرپيي ٺاهي. مسجد جي وڏي محراب تي پٿر ۾ هيٺيون ڪُتبو:

يڪي مسجد داشت بس حرمتي — که دائم درو عظمت و فرحتي
شده ڪهنه بعد از مرور زمان — بنا ڪرد ابناء دائود آن
ڪريمدنه اسحق هم محمد ست — سمعيل وطيب دگر احمد ست
عمل ڪرد استاد ماڪرپيه — ابو طالب سنگتراش تهته
خرد گفت تاريخ بي دقتي — که جامع چها ثاني جنتي

• **مخدوم صاحب جي درگاهه:** مخدوم محمد اسمعيل سومرو، ڏهين صدي هجري جي وچ ڌاري ڪڇ مان آيو. هتي سندس مدرسو هو، مخدوم ساهڙ لنجار انڙپور وارو سندس شاگرد هو. سيد شاهه عبدالڪريم بلڙي وارو ڪانئس عمر ۾ ننڍو هو ۽ سندس وڏي عزت ڪندو هو. مخدوم صاحب ۹۹۶ هجري ۾ وفات ڪئي. سندس شهر جي درگاهه اترئين پاڳي ۾ آهي. اتر طرف قبو ۽ ڏکڻ

Gul Hayat Institute

طرف آڏو مسجد اولهہ طرف ۾ مجاورن جي جاءِ اوپر طرف آهي. ڏکڻ طرف ٻاهرئين دروازي مٿان لڳل فارسي ۾ هيئين ڪتبو آهي:

"چراغ مسجد و محراب و منبر ابوبکر و عمر عثمان حيدر

چراغ مسجد و محراب منبر علي و فاطمہ شبير و شبر

طلب از درگہ مخدوم اسمعيل مراد- بھر مراد کہ آئي بہ مطلب برسي

اين درگاهہ آسمانجاه هست کہ ظاهر و باطن چہ قبر اينست کہ تابہ

قيامت زنور حق آباد، وسال وفاتش ز فاضلي پرسيدم جواب داد

کہ "ظل الله" است. دارم ياد تاريخ چهار دهم ماه ذوالحج سنہ ۹۹۶."

● درگاهہ ڪان اتر- اوڀر آثار:

ـــ مقام ميواڻي ۾ باقياڻي لغارين جو، خليفا پير صاحب پاڳاري جا.

ـــ ڊٺل قبو آڳاٽو، وڏو پيرپوٽو زين العابدين شاه ۾ پيا (ٺٽي ۾ جانعلي شاهہ وارن جا وڏا).

ـــ شاهہ اسمعيل قريشي جو قبو.

ـــ قبو سعيد خان مدواڻي لغاري، ڪلهوڙن جو سپہ سالار

ـــ درس حمزه پڙهيار. درويش هو. شاهہ عبدالڪريم کي نينڍڙو ڪري نپايائين، حويلي لاءِ ڪانيون ڪري ايندو هو. گڏهہ جهنگ ۾ رُلي وئي سو پاڻ تورين ڪانيون ڪٽي آيو. شاهہ ڪريم چيو تہ: چڱو وئي تہ ڇٽي، پي وينداسون. تڏهن چيائين تہ: بس! اها وئي ۽ ڇٽي؟ شاهہ ڪريم چيس تہ: چڱو وڃي ڳول. جهنگ ۾ وڃي گڏهہ کي سڏ ڪيائين تہ گڏهہ آئي ۽ ڪاهي آيو. تڏهن شاهہ ڪريم چيس تہ: ڪرامتون ٿو ڪرين، هاڻي وڃ ۽ وڃي مخدوم اسمعيل ڪان هدايتون وٺ. مخدوم صاحب وٽ آيو ۽ هتي رهيو تہ ترهڏي جي ديهہ ۾ ترهڏي ڍنڍ تي اوڏڻ تي عاشق ٿيو. مينهن ڪونہ پيو ۽ اوسر ٿيو تہ اوڏ لڏڻ لڳا. تڏهن دعا گهريائين تہ مينهن وٺو. مخدوم صاحب جڏهن گهڻو سمجهايس، تڏهن چيائين تہ: سائين، مائي منهنجي ماءُ ٿئي، پر منهنجي محبت آهي ۽ ڪيس ٿو ڏسان تہ

خدا تو ڏسان. تڏهن مخدوم صاحب چيو ته: ابا تون ڄاڻ ته تنهنجو خدا ڄاڻي!

— بچل شاهه بخاري جي چؤڪنڊي، درويش، بخارين جو وڏو، مخدوم صاحب کان پوءِ جو.

— مدواڻين لغارين جو مقام

— ڏاتر ڏنو قريشي

— مائي خيري ۽ شايد ذات جي پلي، مخدوم صاحب جي وقت جي.

• درگاهه کان اتر طرف آثار

— اچي ٻني، هڪ ڏگهه وانگر (درگاهه کي ويجهو، اوپر تي)

— حسين شاهه ۽ مرتضيٰ شاهه، وڏي پير پوتا جيلاني، پوري وارا تن جا وڏا (ويجهو وچ تي)

— درس پوڙا (ست پائر) مقام، (ويجهو، اولهه تي)

— مخدوم صاحب جي نياڻي بيبي آئسان، ذرا پري اتر طرف.

• درگاهه کان اوپر- ڏکڻ طرف آثار

— مِيَن جو مقام (قبو بهي ويل) ميون فقير محمد، علي محمد ۽ پيا.

— نواب عبدالرحمان دَل، تالپورن جي دروجو، پاڙو اگهم دل.

— مقام حيات ڪالرو (ڪالرو قبيلي جو= ڪارلوخ ترڪ)

— درگاهه وارو پتڻ (درياءَ جو) ۽ پتڻ واري مسجد، ان جي اولهه مسافر خانو، پتڻ واري مسجد، هالن جي مخدوم نصير محمد يَتي ٺهرائي.

• درگاهه کان اولهه آثار

— مقام، ڪي پٿر پوريل، هڪ تي ڪَتبو:

"تاريخ وفات بيبي ماهم غره شعبان روز دوشنبه بوقت نماز ظهر ١١٧٠هه"

— گراڻو فقير اولياءَ

— قبو ڏکڻان دروازو: اولهه کان اوپر قبرن: مخدوم يحييٰ (پياءُ)، مخدوم اسمعيل، مخدوم حامد (پٽ)، مخدوم ابوالقاسم پوٽو.

Gul Hayat Institute

● درگاهه کان ڏکڻ ۽ ڏکڻ- اولهه

ــ درگاهه کي ويجهو ڏکڻ- اولهه، مقام سيد ڏِتو (مخدوم اسمعيل کان اڳ جو) وڏو عالم، ڪتنب ۽ سندس هڪ سو چاليهه شاگرد.

ــ مين جو ٻيو مقام مسجد کان اوڀر، ميون دوست محمد ۽ پيا.

ــ ڪوتائي سيدن جو مقام، يعني اگهم ڪوٽ وارن سيدن جو، وڏو عابد زاهد لال ڏنو شاهه "جڙاءَ وارو" (سندس اولاد پوءِ شيعا ٿيو، ميران خوري ۾ رهن)

ــ مقام سريوالن لغارين جو (نجم الدين وارا سندن ڳوٺ ٻه ميل اولهه)

ــ مقام مصري شاهه ۽ ڪريم شاهه بخاري

ــ سيد محمود شاهه سهروردي

● پاتولين جو شهر (مٿين مزارن کان ڏکڻ)

ماڻڪ ۽ ويڌو ٻئي پاتولي، مخدوم صاحب سان گڏ ڪڇ مان آيا، سندن اولاد ماڻڪائي ۽ ويڌاڻي.

● مخدوم اسمعيل کان اڳ واري قديم مسجد (پاتولين جي شهر جي اولهه واري پاسي کان ڏکڻ طرف، پيرواهه جي اتر طرف.

● پيرواهه جو پڌو، جيڪو اوڀر طرفان درياءَ مان پاڻي آڻيندو هو. پيرواهه پاتولين جي شهر جي اوڀر طرفان ڏکڻ ڏي وري ٿو. ان ور جي اولهه طرف "راهُوڪڙن جو پڊ"

وتائي جو گهر

پيرواهه جي منهن سان لاڳو ڏکڻ طرف، مهاڻن جي پاڙي لڳ، واتائي جي پيءُ جو گهر هو. اتي ان وقت ڪنبو بيٺل هو جيڪو پوءِ واتائي وارو ڪنبو سڏبو هو. اها پيٽي ايجان تائين "واتائي وارا پڊ" سڏجي.

● **مخدوم صاحب جي درگاهه جا مجاور**

ــ اهي مجاور ميان عباسي، حضرت عباس جو اولاد، پراڻي دهلي مان هت آيا.

خواجه نظام الدين اولياءَ جي درگاهه وارا ۽ هي ميان ساڳئي خاندان مان، پاڪستان کان اڳ هڪ ٻئي وٽ ايندا ويندا هئا. حيدرآباد ۾ شاهه محمد مڪي جي درگاهه وارا مجاور ۽ مخدوم صاحب جي درگاهه وارا پاڻ ۾ عزيز ۽ ساڳئي خاندان مان. حيدرآباد ۾ موجود سربراهه ميين دين محمد جو ڏاڏو دين محمد ۽ مخدوم صاحب جي درگاهه وارن مان ميون علي احمد ٻئي ڀاءُ هئا. هي حقيقت هت اڄ (۱۹۵۹-۳-۲۲) اسان سان ميين غلام نبي ڪئي. ميون غلام نبي ولد ميون يارمحمد عرف ميون الله ڏنو ولد ميون علي احمد ولد مخدومي محمد بچل ولد جمال الدين ولد محمد شجاع ولد مخدوم ابراهيم جيڪو مغلن جي طرفان جوڻ ۾ سفيرتي آيو هو.

ــ مخدوم ابراهيم، مخدوم اسمعيل سومرو ۽ اجمير جو ميران ڏاتار شهيد تيئي پاڻ ۾ سنڌو هئا. اهي بيبيون پيٽيون ويراول (جهوناڳڙهه رياست جي حد ۾) جون هيون.

ــ مخدوم ابراهيم کي پنج فرزند هئا: وڏو فقير محمد جيڪو عالم هو سو هت مخدوم محمد اسمعيل وٽ مدرسي ۾ آيو. ان هالن جي مخدوم نصير محمد پٽني جي گهران شادي ڪئي. ٻيو محمد شجاع جيڪو جوڻ ۾ رهيو. ٽيو جمال الدين جيڪو جيئي شاهه تي رهيو. چوٿون محمد بچل جنهن جو پٽ فتح محمد جوڻ ۾ رهيو. فتح محمد جي گهر ۾ ڄام جوڻي جي نياڻي هئي. ڄام جوڻو، ٺري لڳ، شاهه ديواني جي مقام ۾ مدفون آهي. ڄام جوڻي جي ٻي نياڻي، جوڻ ۾ پير دين شاهه جي گهر ۾ هئي. [هن حقيقت مان معلوم ٿيو ته اهو ڄام جوڻو پوءِ ٿيو، اڳ گمان هو ته هو ٺٽي جي حڪمران ڄامن مان هو- نبي بخش]

مست وتايو

اگهامانڙو شهر وَتائي مست جي خود خيال ڳالهين ڪري مشهور ٿيو. وتايو ڪو خيالي ڪردار ڪونه هو (جئن ڪن ڀانيو آهي) پر جيئري جاڳندي صورت هو. اگهامانڙي ۾ مخدوم محمد اسمعيل سومري رح جي وقت کان وٺي مخدوم صاحب جي خادمن توڙي ٻين ڪي وتائي بابت سڄي خبر هئي جيڪا پوءِ درگاهه جي مجاورن خادمن وٽ سندن وڏن کان هلندي آئي. ٢٢ مارچ ١٩٥٩ع تي اسان کي درگاهه جي خادم ميين غلام نبي هيٺيون احوال ڏنو.

ڇيل طرف مُهراڻي جو ڪتي مولراج ۽ سندس ڀاءُ پنهنجن ڪٽنبن سميت مخدوم صاحب جي هٿ تي سنه ٩٧١ھ يا ٩٧٣ھ ۾ مسلمان ٿيا. مولراج کي پوءِ ٻه پٽ ٿيا: الياس ۽ وطايو (وطايو= پيرين پنڌ هلندڙ، لتاڙيندڙ؛ عام ٻولي ۾ وتايو يا واتايو). سندس ڀاءُ کي هڪ پٽ ٿيو جنهن جو نالو لُهندڙو. اهي ٻار هتي اگهامانڙي ۾ ڄاوا ۽ وڏا ٿيا. سندن گهر، درياءَ مان نڪرندڙ پيرواهه جي مُنهن کان ڏکڻ طرف مهاڻن جي پاڙي لڳ هئا. اتي ان وقت ڪنبو بيٺل هو جيڪو پوءِ 'وتائي وارو ڪنبو' سڏبو هو. اهي جايون اڃان تائين 'وتائي وارا پِڊ' سڏجن. (اسان ميين غلام نبي سان گڏجي وڃي اهي پِڊ ڏٺا).

اهي ٽيئي ٻار مخدوم صاحب جي مدرسي ۾ پڙهيا. شيخ لهندڙو پڙهي عالم ٿيو ۽ پوءِ نصرپور ۾ حڪومت طرفان قاضي مقرر ٿيو. امام بخش ڪيريي جي گهران شادي ڪيائين.* وتايو ٿورو پڙهيو پر عالم ڪونه ٿيو. سندس ڀاءُ شيخ الياس پڙهي حافظ ٿيو.

وتايو جيئن وڏو ٿيو ته خود خيالي ۽ مستي واري موج ۾ اچي ويو. مخدوم صاحب وٽ ڪونه ايندو هو. ڪجهه وقت پيرواهه جي پتڻ وٽ ٻاڻٽي تي پتڻ

---

* شادي ڪيائين ۽ ان طرف رهيو ۽ وفات ڪيائين. سندس مقام ٽنڊي الهيار کان اولهه وڏي رستي جي اتر طرف آهي.

Gul Hayat Institute

اڪاريائين ۽ پوءِ پيرواهه جي ڪپ تي هرلو چاڙهيائين پر اڌ ورائي پيرواهه ۾ وڌائين. لابارن وقت هيٺ جيڪي هرلن وارا هئا تن وٽ ويو ۽ چيائين ته: منهنجي پٽي ڏيو، نه ته قسم ڪڻو ته منهنجي هرلي جي پاڻي جو ڦڙو به اوهان وٽ ڪونه آيو. هٽ هن شهر ۾ پيون ڳالهيون به ڪيائين جيڪي پوءِ مشهور ٿي ويون.

● وڏي قديم جامع مسجد ۾ منائي ورهايائين ته هڪڙن کي منيون پري ڏنائين ته ٻين کي توري تريءَ تي رکيائين. پڇيائونس ته چيائين: خدا واري ورڇ ڪئي اٿم جو ڪي پوَن ۾ ڪي ٻُڪن ۾. اوهان ڪان پڇيم ته راڄ واري يا خدا واري ورڇ ڪريان؟ اوهان چيو ته: خدائي ورڇ ڪجان.

● پنهنجي گهر واري ڪنديءَ جي وڻ تي چڙهي، قران شريف ڪولي توڪل بابت آيت پڙهيائين ۽ چيائين ته: رب سائين، توڪل ڪيم پر آهي ڪجهه ڪونه ڪو ۽ امان تي ماري. تو چيو ته توڪل ڪريو ته رزق ڏيندس، اڃي قران تي هٿ رک ته واتائي جو رزق تو وٽ ڪونهي.

وَتايو تن جاين تي بيمار ٿيو يا مٺو: پهريائين اڳهاڻي ڪان سيل الهندي، شيخ پرڪيي واري گس تي، سيندي دڙي وٽ غش ٿيو پيو هو جو چوڪرن ڏٺو ۽ چيائون ته ڏڳا لتاڙيندس سو تنگ مان چڪي پري تي ڪيائونس ته تپ ڏيئي اٿيو ۽ چيائين ته: "سَڏ پٺي منالسون، تنگ پٺي گهليلسون، سو هتي ڪين تا مرون"، ٻئي پيري ڦتي درياءَ جي ٽ ۾ "واڳون ڏر" (آبڙي ڪان ڏکڻ) وٽ مٺو. ماڻين ڏٺو ۽ پانيائون ته درياءَ ۾ ٻڏو آهي پر اڃان ناتڪو اٿس (نبض هلي پئي) سو ڳنڍهه جي لڏ جو ڍونهون ڏنائونس ته اٿي ڪڙو ٿيو. چيائين ته: "مٺو آهيان ڪالهه وري اڄ ٿي تا اٿارين؛ هتي ڪونه مربو!" پوءِ وڃي پنهنجي سوٽ لهنڊڙي جي مقبري تي رهيو. پريان ڪو ڪڙيو هو ۽ ڪنهن ڏينهن اتي مٺو: شيخ لهنڊڙي تي رهندڙ هو سو سڃاتائونس ۽ ڪڻي اچي ان مقام ۾ پوريائونس.

سنڌ جون جڙيون ٻوٽيون

پهريون ڀيرو 'سنڌي لغات' جي سلسلي ۾ بيروني جي 'ڪتاب الصيدنه' جي مطالعي جي ضرورت محسوس ٿي. هي ڪتاب عربي متن ۽ انگريزي ترجمي سان، همدرد فائونڊيشن، ڪراچي مان سنه ١٩٧٣ع ۾ شايع ٿيو، ۽ لاهور جي عالم ڊاڪٽر رانا احسان الاهي جي ڪيل محنت ۽ تحقيق جو ثمر آهي. ليٿو ۾ ڇپيو آهي ۽ باوجود احتياط جي ان ۾ ڪي غلطيون رهجي ويون آهن. بيروني گهڻن دوائن ۽ جڙين ٻوٽين جا سنڌي نالا به ڏنا آهن، جن کي صحيح طور تي سمجهڻ خاطر مون ترڪي جو سفر ڪيو ۽ بُرصا شهر جي ڪتبخاني ۾ 'ڪتاب الصيدنه' جي قديم ترين قلمي نسخي جو مطالعو ڪيو: ان نسخي سان ڀيٽ ڪري ٥٩ ڪن سنڌي جڙين ٻوٽين جا نالا صحيح صورت ۾ لکيا جن جو تفصيل "سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ" ۾ موجود آهي.

'ڪتاب الصيدنه' جي مطالعي مان ڪي ٻيون ڳالهيون به ذهن نشين ٿيون. انهن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو. ان ۾ جيڪي انگ ڏنا ويا آهن سي همدرد فائونڊيشن جي ڇپايل ڪتاب الصيدنه جي عربي متن جي صفحن جا آهن.. جيڪي معلومات مون قلمبند ڪيا آهن سي جدا جدا موضوعن متعلق آهن جن بابت ڪنهن وقت آءٌ سوچي رهيو هوس.

'صَيدَنَه' يعني پَسار

بيروني جي تحقيق موجب صحيح لفظ 'صيدنه' آهي جيڪو اصل ۾ 'چندن' آهي. چندن جي ڪاٺي جي ۽ چندن جي وڻ جي اهميت سببان پسارڪي وکر کي مجموعي طور سان انهيءَ نالي سان سڏيو ويو پر عربي ۾ 'صَيدَله' جي صورت ۾ وڌيڪ رائج رهيو ،۽ انهيءَ ڪري پَساري کي 'صيدلاني' سڏيو ويو. سنڌ ۾ پسارڪي وکر جي ڄاڻ ۽ تجارت بيروني واري وقت ۾ ۽ ڪجهه اڳ (٣ ۽ ۴

صدي هجري) اوچ تي هئي. بِشر الفَزاري (يعني 'فزاره قبيلي جو) جيڪو پاڻ ماهر پساري هو تنهن سنڌ ۾ اچي تحقيق ڪئي ۽ پسارڪي وکر جا سنڌي نالا نوٽ ڪيا. 'صيدنه' يا 'صَيدلَه'(Materia medica) جي موضوع جو هڪ آڳاٽو ڪتاب جنهن جو بيروني حوالو ڏنو آهي، سو هو ديسقوردَس جو صيدنه (۳۰۷) ۽ صُهار بخت جو صيدنه (۱۸۹). بيروني کان اڳ طب جي جن مسلمان عالمن تحقيق ڪئي تن مان حڪيم رازي جو صَيدنه (۲۶۱) وڌيڪ مشهور ٿيو (جيڪو مون ڪي سال اڳ ڪٿي پڙهيو ته رازي جي مشهور ڪتاب 'الحاوي' جي پويان ضميمي طور ڇپيو آهي.)

ٻولين جي ڄاڻ

بيروني وڏو محقق هو. ڪيس گهڻين ٻولين ۾ مهارت حاصل هئي. هو دوائن ۽ جڙين ٻوٽين جا نالا يوناني، سُرياني، عربي، فارسي، سنڌي ۽ هندي کان سواءِ ٻين علاقائي ٻولين جهڙوڪ 'سِجزي' (سيستان علائقي جي ٻولي) وغيره جا ڏئي ٿو. ڪيس انهن ٻولين جي قديم ڪلاسيڪي صورت توڙي ان وقت جي رائج روزمره واري صورت جي خبر هئي. مثلاً عموما هو 'هندي' نالا ڏئي ٿو پر ڪن جاين تي وضاحت ڪري ٿو ته اهو نالو قديم هندي (الهندية القديمة) جو آهي. (۴۲۴) ائين ڀانئجي ٿو ته ان مان سندس مراد سنسڪرت آهي. اهڙي طرح هو سيستان جي قديم ٻولي کي 'السجزية القديمة' چوي ٿو (۳۵۱). بيروني کي ٻولين جي ڄاڻ ۽ ان بابت سندس حوالا هڪ نهايت اهم موضوع آهي جنهن تي تحقيق جي ضرورت آهي.

ڪتابن کان سواءِ، جن جا نالا 'ڪتاب الصيدنه' ۾ ڏنل آهن، بيروني پاڻ ان وقت جي همعصر عالمن جا نالا ڏئي ٿو جن کان ڪيس جڙين ٻوٽين بابت ڪي خاص معلومات حاصل ٿيا: جيئن ته ابراهيم السنداني (۱۷۴) ۽ 'سندان' شهر جا ڪي ٻيا (۳۳۱)؛ ملتاني ملتان وارا ۽ 'صيادله مولتان' (۳۱۴) يعني ملتان جا پَساري؛ سنڌ جي شهرمنصوره وارا 'اهل منصوره'. بِشرالفزاري جنهن

جو ڪتاب بيروني جي آڏو هو سو سنڌ ۾ آيو ۽ جڙين پوتين بابت تحقيقات ڪيائين ۽ سنڌي نالا لکيائين. بشر ملتان ۾ به ويو هو' (۲۵٦). هڪ صفحي (۲۳۷) تي "بشرالسجزي" ڇپيل آهي ۽ جيڪڏهن اهو صحيح آهي ته پوءِ بشر سِجستان جو يعني سيستان جو هو سيستان ۾ افغانستان جو الهنديون پاسو، بلوچستان جو بالڪل اترين پاسو ۽ ايران جو بالڪل ڏکڻ-اوڀرنديون بلوچستان وارو پاسو شامل هوا.

سيستان جا بلوچ

.بيروني ان وقت جي سجستاني ٻولي جا ڪي الفاظ ڏنا آهن. تي سگهي ٿو ته انهيءَ ٻولي جو 'تاريخي' رشتو اوائلي بلوچي ٻولي سان هجي. بيروني چوي ٿو ته 'سُلحفاۃ' کي سجزي ٻولي توڙي هندي ٻولي ۾ 'ڪَڇه' چئجي ٿو، سنڌي ۽ بلوچي ۾ 'ڪَڇُو'. سيستان جي بلوچن جي بيروني کي ڄاڻ هئي. جَت ۽ گَبچ قبيلن جا نالا آيا آهن. بيروني ٻاهرين لفظن جي 'چ' جو متجي 'ص' تيڻ جا مثال ڏئي ٿو ته جئن 'بلوص' (=بلوچ) يا 'قُفص' (= ڪُفچ، گُبچ، ڪوچ) ۾ صاد. (صفحو نمبر ۳). ٻيءَ جاءِ تي هو سجستان جي جتن بلوچن جي ٻولي جو لفظ ڏئي ٿو: چوي ٿو ته هو طراثيث کي هيور ۽ خيور چون (۳۵۴).

سنڌي سمندر

"بحرالسند" (۳۱۷) يعني سنڌ جو سمندر. بيروني پهريون عالم آهي جنهن عربي سمندر بدران سنڌي سمندر لکيو آهي. بيروني ڪيتري ئي سنڌي ٻوٽن ۽ دوائن جا نالا آندا آهن، جن مان ڪي ساڳيا نالا آهن جيڪي هن وقت به استعمال ٿين ٿا. جئن ته:

- سَعتر (۲۴٦) يعني ساٿَر
- چندل ۽ چندن (۲۴۸)
- سِرڪنڊ (متن ۾ "سه سوڪند" ڇپيل آهي جيڪو صحيح ناهي: البت معنيٰ 'قطاع جيده' لکيل آهي يعني ڳچي يا سر جو تڪر جنهن مان ظاهر آهي ته

Gul Hayat Institute

صحيح لفظ 'سرڪنڊ' آهي). سنڌي ۾ چندن جو ٻيو مشهور نالو سرڪنڊ آهي. رسالي جي وائي ۾ آهي تہ: 'سيٽين سرڪنڊ سَپجي، عطر پرينِ اُتورا'.

• مَجِٺ (۲۹۵) مجٺ توڙي "ماجوٺو رنگ" سنڌ ۾ مشهور رهيا آهن.

• ڪروان (۳۱٦) پکي جو نالو، جيڪو عربن وٽ مشهور آهي. اهو ساڳيو نالو آڳاٽو عربي مان سنڌيءَ ۾ آيو ۽ ڪَروان پکي جنهن جو شڪار ڪجي سو موجود ۽ مشهور آهي.

• قصدار (خزدار) جو ليمو (۳۳۱)

• خَردل جنهن کي هندي ۾ 'رائي' ۽ ملتاني ٻولي ۾ 'آهري' چون (۱۷۵). هن وقت سنڌي ۾ 'آهُر' تا چئون.

• فَتَق (۲۲٦) يعني 'ڦوٽا'. ان مان ظاهر آهي تہ سنڌي لفظ 'ڦوٽا' عربي لفظ 'فتق' مان نڪتل آهي.

• ڪور (۳۲٦) جنهن جي معنيٰ مقل يعني گگر ڄاڻايل آهي سو 'ڪونٽر' آهي. اٿين بہ ٿي سگهي ٿو تہ ڪونٽر اصل ۾ عربي لفظ 'ڪور' آهي.

گلن بابت بيروني جون وضاحتون هيٺئين ريت آهن.

• نرگس ۽ نرجس. رازي جي راءِ ۾ 'نرجس' ساڳيو عَبَهر آهي. اٿين پڻ چيو وڃي ٿو تہ 'عبهر' ساڳيو سوسن آهي. شيراز ۾ هڪ گل 'سوسن نَرجس' سڏجي. نَسرين ساڳيو نَسترن گل آهي: سنڌيءَ ۾ ساڳيو نالو 'نرگس' آهي جلال ڪتي سسئي جي سر مَان گلن بابت هُنر جو بيت چيو جنهن جي هڪ سٽ:

'هو سج سورج ڪان نڪِيا، نڪري ٿيا نرگس'

• 'نيلوفر' (۳٦٦) مشهور نالو آهي، يعني پٻڻ جو گل.

Gul Hayat Institute

نواب غيبي خان چانڊيي جي ڪچهري

نواب غيبي خان چانڊيو وڏو سخي ۽ گهڻ سَهُو هو. ڪنهن سان ڪڙو ڪونه ڳالهائيائين. سندس حياتيءَ ۾ شهر غيبي ديري ۾ ڪنهن جي گهر تنو ڪونه چڙهيو: سيني کي ماني بنيءَ تان ملندي هئي. سندس باري ۾ گهڻيون ڳالهيون هلندڙ آهن جن مان نواب صاحب جي سادگيءَ سان گڏ سندس فهم ۽ فضيلت جي خبر پوي ٿي. روزانو ڪچهري لڳندي هئي. نواب صاحب، وچ ۾ ڪرسي تي ويهندو هو ۽ سندس مشير، صلاحڪار ۽ ٻيا سڀ چوڌاري هيٺ وهندا هئا: فيصلن هلندي هو پنهنجي راءِ ڏيندا هئا ۽ آخر ۾ وڏيڪ ڪارگر راءِ بحال ٿيندي هئي.

مونکي عزيز مرحوم غلام الله خان لغاري (سپرنٽنڊنگ انجنيئر، اريگيشن جي عهدي تان رٽائر ٿيو) نواب صاحب جي هڪ ڪچهري جي ڳالهه ٻڌائي جيڪا سائنس مرحوم محمد علي خان کهاوڙ پاڻ پنهنجي زباني ڪئي. محمد علي خان کهاوڙ جون مينهيون چوراڻجي ويون ۽ غيبي ديري ۾ ڪنهن وٽ پهتيون ۽ هو پاڻ غيبي ديري نواب صاحب وٽ ويو. نواب صاحب آيو ۽ ڪچهري ۾ اچي ويٺو. محمد علي خان چيو ته: مون احوال ڏنو ته مينهيون فلاڻي جي گهر بيٺيون آهن سي وٺي ڏيو. تڏهن ويٺلن مان ڪنهن چيو ته: هي اجايو بهتان آهي، ڪهڙيون مينهون ته ڪهڙي ڳالهه! نواب صاحب چيو ته: 'ادو بحالو' (يعني، هائو بحال). اتي وري ڪنهن ٻئي چيو ته: جي هي مڙس ڪوڙ ٻڌي آيو آهي ته سڀ ٽڪ ٽڪ هٽو. نواب صاحب وري به چيو ته: 'ادو بحالو!'. اتي يڪدم ڪچهري مان ڪنهن ٽئين ماڻهو ڳالهايو ۽ چيائين ته: آءٌ سڃاڻان ٿو هي محمد علي خان کهاوڙ آهي، عزت وارو آهي، ۽ راڄ جو چڱو مڙس آهي. هي جيڪا ڳالهه ڪندو سا ڪوڙي نه هوندي. پلا جيڪڏهن مينهيون فلاڻي جي

گهر ۾ آهن تہ موٽائي ڏئي. تڏهن نواب صاحب هٿ مٿي ڪري چيو تہ: ”ادو بحالو!“. اهو آخري فيصلو ٿيو ۽ مينهيون محمد علي خان کي موٽي مليون.

نواب غيبي خان پاڻ هميشہ ڪچهري جي وچ ۾ ڪرسي تي ويهندو هو ۽ چوڌاري ماڻهو ويٺل هوندا هئا. لاڙ جي ڪنهن جت اهو لقاءُ ڏٺو، سو اچي خبر ڪيائين تہ: نواب صاحب ڪچهري جو مور آهي، رڳي هڪ اوڻائي آهي جو مڙس وٽ نڙ ڪونهي جو ويهي وڄائي.

نواب غيبي خان چانڊيو، هلت چلت ۾ سادو پر بردبار داناءِ خوددار ۽ بلوچي روايات جو محافظ هو. غلام الله خان لغاري (سپريٽنڊنگ انجنير) ٻڌايو تہ: جيڪب آباد جي ساليانہ جشن 'هارس- شو' جي موقعي تي منهنجي ۽ ٻين عملدارن جي اتي ڊيوٽي هئي جو گورنر بہ آيو. شيخ عبدالقادر ڪليڪٽر هو. انگريزن ۽ سندن مهمن جي ويهڻ جي جاءِ جدا ڪيائون ۽ ٻين کي جدا تي ويهاريائون. نواب غيبي خان آيو تہ انگريزن واري طرف چاڙهي تي چڙهڻ لڳو. پهريائين ڪنهن آفيسر وڏي چيس: نواب صاحب اوهان جي جاءِ هن پاسي آهي، پر هن کي ٻڌائين بہ ڪونہ. ان بعد ڪليڪٽر پاڻ تڪڙو تڪڙو آيو ۽ چيائين: نواب صاحب اوهان جي جاءِ هن طرف آهي. تڏهن چيائين تہ: ادو، اِتي بہ ڪا جاءِ هوندي ۽ اسين ويهي رهنداسون. پوءِ هليو آيو ۽ هڪ ڪرسي تي پاڻ ويٺو، ٻيءَ تي پنهنجو پٽڪو لاهي رکيائين، ٽئين تي سندس رفيق ڏاتو خان ويٺو ۽ چوٿين ڪرسي تي سندس ننڍڙو پوٽو سلطان احمد ويٺو. پوءِ ٻيون ڪرسيون آنڊائون ۽ انگريز ۽ مهمون بہ پاسي سان ويٺا رهيا، پر نواب صاحب بنا ڪنهن هٻڪ جي لاغرضائي سان ويٺو رهيو. ائين آخر ۾ انگريزن کي پنهنجي خودداري ۽ عظمت وارو شان بہ ڏيکاري ڇڏيائين.

Gul Hayat Institute

سنڌ ۾ پاڻي جي پياس ۽ آس

• ٿر ۾ ساوڻ جي مينهن جي موسم

عبدالعلي فقير سمو ٿر جو (تعلقو مٺي) ويٺل هو. سنڌس کي محبت وارا ٿر ڇڏي سنڌ ڏانهن وڃڻ وارا ٿيا جو برسات کانه ٿي پئي. عبدالعلي فقير دعا جو بيت چيو ۽ وڏو مينهن آيو، جيڪي لڏي ويا سي خوش ٿي ورهي رهيا.

اترئون ٿي آئيو ڪڪر ڪاري ڪار
جَهڪ گڏي، جهڙ وَهي، آوڻ ڪي آڌار
ڪر رنگ راڻاسِر ٿي، ٿون واحد وڃون وار
خوشيون ڪري 'ڪوڙ ٻهن' ٿي، چمڪيون ٿي چيلهار
ڏتين پتين پار ڪرين، هونگون ڏئي هالار
سوين سورٺ سامهيون گجيون مٿي گرنار
هادي تون هارين جي خاوند اوڙ ۾ ڪار
اوهيرا عبدالعلي چئي، آئي ٻوري ٻار
جي ڏولائي ڏورِنيا، والي سي ٺيِ وار
اج مينهن جي مند ٿي، پرين وڃ ۾ پار
سرهايون سنگهار، اج وُٺي جون آئيون.

• نئين گاج جو پاڻي

Gul Hayat Institute

نئين گاج جي پاڻي تان تڪرار ٿيو. هڪڙي طرف رُستماڻي ۽ لغاري ته ٻئي طرف جمالي. محمد فقير براهماڻي گاج نئن لاءِ دعا جو بيت چيو ته گهڻو پاڻي آئي جيئن سيئي راڄ خوش رهن. محمد فقير ١٩٣٠ع کان اڳ اسي ورهين جي عمر ۾ وفات ڪئي.

گاج ٿي گوهيون ڪري، تنهن کي سائين تون سمجهاءِ
ليتون ڪري لغارين، ڏي تنهن کي سڏي وات سونهاءِ

سـرسي لـپ سـول مـان نـگـه سـاڻ نـواءِ
سترهن راڄ سِراين جا، سڀ جي تو ۾ اميد آ
ٻَبر ٻُجهڙي ٻيا، سڀ وسي خوشي وساءِ
لاهه غم ڳُڙن گوپانگن جا، چانديا سرس سواءِ
لائق ڪر لُنڊن سان، اتني جمالي ٻي جاءِ
ياڳو ڏين ياڻرن سنئون، سڀ ڪي نيت پنهنجي آ
مند وسين ، مند نه وسين، بي پرواهه بادشاهه!
وڏيون وَڏاٺون وهائي، رُدراٺين سان رَهاءِ
آباديون انهن جون تين جاءِ بجاءِ
پٽ پچي راس تين، ولڙين ويڙ وڏاءِ
ڪاٺن خوب خوشيءَ مان، دوست تو کي ڪن دعا
براهماڻي بلوچ جي تون جوڙ جنت ۾ جاءِ
سيد سانگ رساءِ، مڙني جو محمد چئي.

سُول نندي نئن آهي جيڪا گاج مان نڪري ٿي. ٻُجهڙي پنهور آهن انهن جي پاڙي جو اهو نالو . ’ڳڙ‘ لغارين جو پاڙو جيڪي ڳڙلغاري سڏجن.

Gul Hayat Institute

جاوا- سوماطرا جو سفر

[١٣ ڪان ٢٧ مارچ ١٩٧٧ع]

(هي سفرنامو جاوا جي شهرسُرابايا ۾ ٢٢ مارچ ١٩٧٧ع تي لکيو ويو)

"اکين سوئي اوڙکيو، جو ڪَتين سُئو مِ ڪَرَنُ"

جاوا جون ڳالهيون ٻڌندا هئاسون سو اچي اکين سان ڏٺوسون. سرسبز سهڻو ملڪ جنهن جي قدرتي سونهن جي ڇڻ تعريف نٿي ڪري سگهجي. سياسي طاقت جو مرڪز هن وقت "جاوا" آهي. صدر 'سوهارتو' به جاوا جو آهي. جنگ آزادي وقت ڊاڪٽر حتي ۽ ٻيا ليڊر سوماطرا جا هئا. سوماطرا ۽ جاوا ٻئي انڊونيشيا جي تاريخ ۾ سياسي، توڙي اقتصادي لحاظ سان اهم جزيرا پئي رهيا آهن. هن وقت به آدمشماري جو وڏو انگ انهن ٻن ٻيٽن ۾ آهي. جاوا ۾ ٨ ڪروڙ ۽ سوماطرا ۾ ٻه ڪروڙ ۽ باقي ٻين ۾ تي چار ڪروڙ. جملي جزيرا ٽن هزارن ڪان به شايد وڌيڪ هجن.

هي ملڪ عجائبات مان آهي. هڪ ته جدا جدا جزيرن جا ماحول نرالا ۽ ٻيو ته جزيرا سمنڊ ۾ ڄڻ گج تي ٽِڪُن مثل جڙيل. سڄي ملڪ جو نقشو ڄڻ ائين آهي جيئن ڪنهن نيري زمين تي ساوا ۽ ڳاڙها، اڇا ۽ ڦڪا رنگدار هٽي، ماڊرن آرٽ جي مصوري ڪئي هجي. زمين زرخيز ۽ مٿان مينهن! سڄي زمين آباد! چانورن ۽ مڪائي جي فصلن سان گڏ ٻيا فصل، هڪ فصل ڪٽڻ ته ٻيو وجهن. ساڍن ڇئن مهينن ڪن ۾ چانورن جو فصل ڪٽڻ ۽ اهڙيءَ طرح ساڳي زمين مان ٻن سالن ۾ پنج فصل چانورن جا ڪٽڻ.

قسمين قسمين جا وڻ! ساڳ هتي سپجي، آبنوس (ebony) هتي اپڙي، ته بانس هتي اُسري! چندن جو خوشبوءِدار وڻ مَلوڪا ۽ سوماطرا جزيرن ۾ پيدا ٿئي. ان جي سنهڙن ورقن جا وڇڻا هن وقت هتي هڪ سئو روپين (١٥

Gul Hayat Institute

روپيه پاڪستان) ۾ ملن ٿا. وچٿو هٽجي ٿـو ته عطر واري خوشبوءِ دار هير لڳي ٿي. ڪافـور هتي سـومـاطرا جـزيري جي 'آچيـه' عـلائقي جي سنگـڪـيل (Singkel) واري علائقي ۾ ٿئي. ڪارا مرچ، لونگ ۽ ڦوتا، مَلوُڪا جزيري يا سوماطرا جي اترئين پـاڱي ۾ ٿين. ناريل جتي ڪٿي آهي، ناريل جا وڻ پري پري کان آسمان تي چٽ گل ٺاهي ٿا ڇڏين. ٻيا ننڍا ٻوٽا ،'ڪافي' (coffee) جا ۽ چاءِ (Tea) جا. جاوي چاءِ خوشبوءِ ۾ مشهور آهي. ٻيا عجيب قسم جا ميوي دار وڻ جن ۾ ڪيترن ئي قسمن جا ميوا ٿين جيڪي نه ڪنهن ڏٺا نه ٻڌا! انب ۽ پپيـهو مشهور آهن. هتان جي ٻولي ۾ انب کي 'مَنگا' چـون جيـڪـو ساڳيو لفظ انگريزي ۽ ٻين يورپي زبانن ۾ 'مينگو' ٿيو. 'پپـايا' لفظ به هن ملڪ جو آهي جنهن کي اسان 'پپيـهو' چئون. هتان جو پپيـهو اندران ڳـپ ۾ گلابي رنگ تي مائل آهي ۽ نهايت مٺو آهي.

جانور قـسمين قـسمين! واگـهه ٻيلائي، هاٿي، رڇ، پـولڙا، باندر، عـجيب قـسم جا رنگين ۽ ٻولينڊڙ (ڳـائينڊڙ) پکي، جهنگ جـا ٻانگا، مـور، رنگين ڪبوتر، رنگين طوطا وغيره. ڪي جانور عجيب ۽ انوکا جي ٻئي ڪنهن هنڌ ورلي ٿين. مـثلاً اورنـگهُتَن (اورنگ= مـاڻهـو+ هتن= ٻيلو) يعني جهنگلي مـاڻهـو (Man of the Forest) جيـڪـو نڪي مـاڻهـو نه نڪي باندر: وڏو شاهي، بنا پـڇ جي، چئن ڄنگهن توڙي پـوئين ٻن ڄنگهن تي هلي. اکيـون ڄڻ مـاڻهو وارين، نڪ صفا ڪونه ۽ رڳو ٻه سوراخ. بوگ يا ڪارتا شهر جي حيوان خاني ۾ هڪ اورنگ هتُن جنهن کي آءِ وچي ڏسندو آهيان. وڏي عمر جو، ڳاڙهي ڏاڙهي اٿس، پاسن کان پيشاني وٽان وڏا نـڪتل وَنگ (مينديـن مثل) وري آيا اٿس. ويـٺو آهي ته وڏي صبر وارو ۽ خاموش ڄڻ ڪنهن غور فڪر ۾ ۽ زندگي تي گهري نگاهه رکندڙ آهي. ٻيو جانور ڪمـوبور ٻيٽ جو، جنهن جو نالو ئي "ڪـموبو"، ڄڻ وڏي ازگر ڳوهه. هلي ته ڪنڌ ۽ ڪر مـٿي ڪٽي هلي. ڪنهن اڳـئين 'ڄُڳ جي جـانور' جو يـادگار. سُرابايا جي حـيوان خـاني ۾ 'River

Dolphin' تي ننگ، پيچ مڇي وارو، منهن لُڏڙي جي منهن مثل، ۽ اڪيون سنهيون، مٿي چوٽي تي سوراخ جنهن مان شايد ساهه کڻي ۽ پڻ پاڻي جو فوهارو پچڪاري وانگر هڻي. انهن لاءِ خاص حوض ٺاهي صاف وهندڙ پاڻي جو، ان ۾ هڪ پلاسٽڪ جو وڏو گول بال پيل جنهن سان هڪ 'ڊالفن' راند ڪري، ۽ پيچ هڻيس ته بال بُل کائي وڃي مٿي ڇت کي لڳي.

ملڪ سڄو ڪڪرن سان ڇانيل، نديون ۽ واديون، ٽڪريون وڻن سان ڇانيل، ڀيا ڀرندڙ جبل جن مان باهه جا اُلا ۽ دونهان ڀيا نڪرن. بعضي ڦاٽي لاوا (گرم گارو) وهائي هيٺان ڳوٺ ۽ آباديون ساڙي ڇڏي. 'يوگ يا ڪرتا' جي ڀرسان مشهور ڀرندڙ جبل "ڪُنُم رابي" آهي. اسان هڪ دفعي ان جي دامن واري تفريح گاهه وٽ ويٺاسون پر اهو ڏينهن ڪڪرن سان ڇانيل ۽ مينهن وسندڙ هو ۽ مٿي جبل کي ڏسي ڪونه سگهياسون. هڪ ڏينهن جڏهن سمنڊ جي هڪ تفريح گاهه "بارون پنتائي" کي مغربي جاوا ڪناري تي ڏسڻ وياسون ۽ پريان موٽياسون ته "ڪُنُم رابي" جي چوٽي صاف نظر آئي ۽ دونهين جون لاٽون پئي نڪتيون. ٽي مهينا ڪن اڳ گرم گارو (lava) وهائي اڍائي سو گهر تباه ڪيائين ۽ ٽيهه چاليهه ماڻهو ماريائين.

علم الانسان جي مطالعي ۽ تحقيق مطابق، قبل از تاريخي انسان هتي هڪ مِلين سال اڳ پيدا ٿيو. ان جا آثار جاوا جي Solo ندي واري علائقي مان ٩١-١٨٩٠ع ڌاري دستياب ٿيا. انساني نسل جا ٻه ڪيئي نمونا، جڻ ايشيا جا سڀ نسل اچي هتي نمودار ٿيا آهن. مَيلي نسل جا ماڻهو گهڻا آهن پر عرب، سنڌ ۽ هند جا ماڻهو، چيني، ۽ مقامي جهنگلي باشندا جن ۾ آئرين جا رهواسي ڪارا جن جا وار شيدين مثل آسٽريليا جي جهنگلي ماڻهن سان ملندڙ.

ٻوليون ٻه ڪئين آهن. هن وقت سرڪاري ۽ عام فهم زبان کي "انڊونيشي" چيو وڃي ٿو جيڪا 'مَيلي' تي مبني آهي. اها مليشيا، سينگاپور ۽ انڊونيشيا وارا ساڳي عام فهم ٻولي آهي جنهن کي وسيع ڪري

رهيا آهن. اڳ جاوي ٻولي ۽ مادوري (مادورا جزيرن جي) ٻولي عربي خط ۾ لکبيون هيون. جڏهن اڳين لڙائي ۾ جپانين هن ملڪ تي قبضو ڪيو ته ميلي- انڊونيشي ٻولي 'رومن خط' ۾ لکڻ شروع ٿي ۽ هاڻي اخبارون توڙي علمي درسگاهون ۽ سرڪاري آفيسون انهيءَ خط ۾ انڊونيشي زبان لکي رهيون آهن. اها مُلڪي سهولت آهي. البت تاريخ ۽ ثقافت جي لحاظ سان، عربي خط جو هِت صدها سالن کان هجڻ هڪ مُنفرد مَظهر هو. مليشيا ۾ اڃا تائين عربي خط رائج آهي پر انڊونيشي رومن خط جي اثر هيٺ شايد مليشيا وارا به رومن خط اختيار ڪندا. انهيءَ هوندي به جاوا جي مدرسن ۽ خانقاهن ۾ اڃان تائين جاوي ۽ مدوري زبانون عربي خط ۾ لکجن ٿيون ۽ پڻ اڃان تائين ڪتاب عربي خط ۾ ڇپجن ٿا. ڪالهه (۱۹۷۷-۳-۲۲) آءٌ وَلي سُونن امفيل جي ديني درسگاهه تي ويس. درسگاهه واري گهٽي ۾ ڪتابن جا دُڪان جتان هيٺيان ٿي ڪتاب خريد ڪيم جن ۾ جاوي ۽ مدوري ٻوليون عربي خط ۾ لکيل:

۱- برهان الدين زرنوجي جو مشهور ڪتاب "تعليم المتعلم طريق التعلم" ترجمه الي لغة المندورة الحاج محمد نورمُنيري اسماعيلي، قَمڪا سان، مَدُورا، طُبع علي نفقة توڪو مخلص، سورا بايا.

۲- الڪتاب المسمي بسلم التوفيق، ترجمه الي اللغه الجاوية المدوريه الفقيرالي رحمه ربه البصير الخبير محمد عثمان الاسحاقي (سور بايا)

۳- تاريخ الاوليا: تاريخ والي سفا، دَينيغ بشري مصطفي رمباغ

سنڌي وانگر ، جاوي- مدوري لاءِ الف- بي پڻ- عالمن عربي حرفن تي نقطا وڌائي استعمال ڪئي آهي.

سنڌ وانگر هتي اسلام آڳاٽو آيو. عرب مسلم تاجر غالباً ۳ صدي هجري ۾ هتي پهتا.۵ صدي هجري (۱۲- صدي ع) تائين عرب مسلم تاجرن سوماطرا جزيره جي آچيه واري خطي، توڙي جاوا جي ڪناري سان بندرن ۾ بستيون قائم ڪيون. ٽيرهين ڪان سورهين صدي تائين صوفين، ولين

Gul Hayat Institute

(سونان)، عالمن (ڪِيائِن) ۽ حڪمران سلطانن جي ڪوشش اسلام کي سيني پيتن تائين پهچايو ۽ سڄو ملڪ مسلمان ٿي ويو. هن وقت هتي تاريخ دانن ۽ بين جي وچ ۾ اختلاف رهيا آهن. ڪن جي راءِ ته اسلام هتي سڌوسنئون عربستان، عمان، حضرموت ۽ بصري کان آيو. ڪن جي راءِ ۾ ته اسلام هِتي گجرات جي مسلمانن آندو. مون پنهنجن مقالن ۽ تقريرن ۾ (پهريون پيرو) وضاحت ڪئي ته دين اسلام هتي سڌو سنئون عرب اسلامي ملڪن مان آيو، مگر اسلام جي تبليغ ۽ توسيع جيڪا ۱۲ صدي عيسوي بعد شروع ٿي تنهن ۾ نه فقط هِند جا مگر سنڌ جا مسلمان پڻ شامل هئا. گجرات مان مسلم مبلغن جي آمد جا ٻه دليل آهن: هڪ ته گجرات يعني رانديرَ ۽ سورت جا مسلمان شافعي مذهب رکندڙ آهن ۽ انڊونيشيا جا مسلمان پڻ شافعي آهن. ٻيو ته جيڪي صوفي ۽ عالم هتي آيا تن مان نورالدين رانيري يا رانيلي آهي (يعني رانديرَ جو) جنهن جو مزار، سوماطرا جزيري جي آچيه (Achieh) واري علائقي جي گادي جي شهر باندا (بندر) آچيه (Harbour of Achieh) ۾ آهي. (مون وٽ ڪتبخاني ۾ هڪ قلمي ڪتاب، ايمان جي پختگي ۽ قلب جي صفائي بابت صوفيانه انداز ۾ لکيل موجود آهي جنهن ۾ مصنف پاڻ کي 'فقير نورالدين' لکي ٿو. شايد اهو ڪتاب هن ساڳئي صوفي مبلغ نورالدين رح جو هجي)

سنڌ مان جو مسلمان آيا ان جي وضاحت مون هن سفر دوران پنهنجن مقالن ۾ ڪئي.* شاهه لطف الله قادري، ميين شاهه عنات ۽ شاهه عبداللطيف جي رسالن ۾ سرسامونڊري ۾ خاص ذڪر آهي ته ڪيئن سنڌ مان وڻجارا سمنڊ رستي لنڪا، جاوا، ماچين ۽ چين تائين اچن ٿا. ٻيو ته جيڪي جاوا وڃن ٿا سي

---

* پنهنجي ٻئي سفر ۾ وڌيڪ مطالعي بعد انگريزي ۾ ڪتاب لکيم:
Advent of Islam in Indonesia (1980)

اتي ٿي رهي تا پون ۾ پوئتي ڪين تا موٽن. انهيءَ ڪري دعائون ته ڏٺي ڪين واري آٿي. جاوا جي واپار ۾ وڏو نفعو هو جو سنڌي ۾ پهاڪا پيدا ٿيا ته:

جيڪي ويا جاوا- سي ٿيا ساوا

جيڪو وڃي جاوي- سو ول نه آوي

جيءَ آوي ته پُريان تائين کاوي

سنڌ وارا نه فقط جاوا ۾ وڃي گهر ڪري ويٺا، پر ڪي تاجر جاوا- سوماطرا کان به اڳتي (ڪمبوڊيا، ڪوريا، چين طرف) هليا ويا. ميين شاهه عنات جي بيت ۾ آهي ته:

پَرلڪان پري هئا جني جا پتار"

پرلڪان يعني پَرلڪَ کان. 'پرلڪ'، سوماطرا جزيري جو بالڪل ٿي اتريون چوٽي وارو علائقو آهي جتي غالباً مسلمانن جي پهرئين حڪومت ۱۳ صدي ع ۾ قائم ٿي. سنڌ جي ڪن پڙهيلن 'سُر سامونڊي' مان هندن واپارين جو گمان ڪيو آهي ڇاڪاڻ جو "ڏني ڏياري، سامونڊين سڙهه سنباهيا" ۾ پانيائون ته ڏياري جو ذڪر آهي انهي ڪري وڻجارا پڻ هندو هئا. پر ڏياري صرف 'موسم جو اهڃاڻ' آهي. اجا تائين ساڪري- ڪيتي طرف ٻيڙيا تا سمندر ۾ ميچي لاءِ ڏياري، يعني ته سانوڻ جي ختم ٿيڻ ۽ سياري جي شروع وقت ويندا ڇاڪاڻ ته سمندر ان وقت ماٺو هوندو آهي. سامونڊرين جو سلسلو شاهه لطف الله کان اڳ ۱۵- ۱۷ صدي دوران هو جڏهن انڊونيشيا ۾ اسلامي سلطنتون قائم ٿيون. ان وقت هندو واپارين جي وڃڻ جو ايترو گمان نٿو پيدا ٿئي. سنڌ جا ٻيڙيا تا اڄان تائين سڀ مسلمان آهن. ان وقت انهن جا اهي اهڃاڻ آهن ته 'الله جي آسري' ٻيڙيون هاڪاريائون "نذر نبيءَ ڇام جو ڇڙهندي ڇيائون."

مون ٻن هفتن جي ٿوري سفر ۾ هن مسئلي کي وڌيڪ سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته هتي ڪي اهڙا اهڃاڻ هجن جيڪي سنڌ جي اعليٰ

شاعري ۾ ملن ٿا. غالباً سنڌ جي بزرگن تائين اهي روايتون پهتيون هيون ته ڪيئن ڪي مسلمان درويش الله جي راه ۾ هن ملڪ تائين پهتا. سوماطرا ۾ هڪ وڏو علائقو ۽ شهر 'ساموندرا' آهي. سوماطرا جي ٻولي ۾ سمنڊ رکي 'سلمنڊر' چون، يعني 'ڊر' جي اچار سان ساڳيو سنڌي اچار آهي. ان وقت جي ساموندرا رياست تي سگهي ٿو ته سنڌ جي سلمونڊين، جي سعين ۽ ڪوشش سان قائم ٿي هجي. مون هت ڪي هڪ ٻه شخص 'آچيه' (سوماطرا) طرف جا ڏٺا جن جا مهانڊا اسان جي ماڻهن جهڙا آهن خصوصاً منهنجو ميزبان نورالزمان صديقي جنهن 'جاڪ جڪرتا' (يوگ ياڪرتا) شهر ۾ منهنجي رهنمائي ڪئي ۽ پوءِ سُرابيا تائين مون سان گڏ جي آيو.

گجرات ۽ سنڌ مان مسلمانن جي اچڻ هتي اسلامي معاشري کي تقويت ڏني. اسلام جي تبليغ ۽ تشهير صوفين ولين، عالمن، معلمن ۽ سلطانن جي ڪوشش سان ٿي. صوفين ولين، درويشن جي هن وقت تائين هتي وڏي عزت ۽ عظمت آهي. هر جزيري ۾ سندن مقام ۽ مزار آهن. عوام سندن نالن کان واقف آهن ۽ عالم سندن ديني خدمت کان باخبر آهن. خاص طرح آزادي واري دور (۱۹۴۰ع- ۱۹۷۷ع) ۾ انهن بزرگن جي نالن کي اُجارڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. هن پوئين ويجهي دور ۾، اعليٰ اسلامي تعليمي درسگاهون ۽ يونيورسٽيون سندن نالن سان قائم ڪيون ويون آهن. جاوا جي جزيري ۾ وڏي عالم مخدوم مَلڪ ابراهيم آڳاٽو اسلام جي تعليم ۽ تبليغ ڪئي. سندس مزار سُرابايا شهر کان اوپر Gresik ۾ آهي. پڻ اتي ٻيو ولي سونن گِرِيءِ مدفون آهي. اسان انهن بزرگن جي درگاهن جي زيارت لاءِ ۲۱ مارچ تي ويلسون. مخدوم ابراهيم جي متولي وٽ شجرو ڏٺم جنهن ۾ "الشيخ، مولانا ملڪ ابراهيم قريشي بن برڪات زيب العالم" (امام باقر جي اولاد مان ڄاڻايل). سندس تاريخ وفات ۱۲ ربيع الاول ۸۲۲ هجري. جاوا جي جزيره ۾ نَوَ ولي مشهور جن کي جاوي ٻولي ۾ "سوگو سُونَن" (نوَ ولي) سڏيو ويجي ٿو.

’سونان‘ يا ’سونن‘ (ڪٿي ڪٿي مون ’سُنن‘ پڻ لکيل ڏٺو) جاوي ٻولي جو لفظ آهي، جيڪو چون ٿا تہ ’سُو سُو هُون‘ مان نڪتل، معنيٰ ’جنهن کان گهرجي‘ (يعني جيڪو سوال سٺي ۽ ڏئي). مخدوم ملڪ ابراهيم پهريون سُونان جاوا ۾ ٿي گذريو جنهن جو ذڪر ڪري آيا آهيون.

سُرابايا شهر ۾ ’سونان رادين احمد‘ ٿي گذريو، جنهن جي درسگاهہ تي اسان ۷۷-۵-۲۲ تي ويا سون. ’رادين احمد‘ کي ’سونان اَمپَل‘ سڏيو وڃي ٿو. ’امپل‘ پرڳڻي يا اراضي جو نالو آهي. سُرابايا شهر سونان رادين احمد کان پوءِ آباد ٿيو. سونان امپَل ساڳئي وقت عالم ۽ مبلغ هو جنهن هت ٻيا عالم پيدا ڪيا. هن اسلام جي تبليغ ڪئي. سندس مسجد، اسلامي تبليغ جو مرڪز ۽ پڻ اسلامي درسگاهہ هئي. اڄ اها مسجد تمام وڏي آهي. اڏيل مسجد، غالباً لاهور واري جامع مسجد جي اڏيل اراضي کان بہ گهٽ وڏي آهي. ٻاهران حضرموت جا عرب آباد آهن. غالباً سونان اَمپَل جو عرب ممالڪ اسلام سان رابطو رهيو. سندس نياڻو ”رادين پاڪُو“ هو جيڪو هن وقت ”سونان گِري“ (جبل يا پهاڙي جو سونان) جي نالي سان مشهور آهي ۽ ’گرِسڪ‘ شهر جي شاهي پهاڙي تي مدفون آهي. سُرابايا شهر ۾ اعليٰ اسلامي تعليمي درسگاهہ I.A.I.N(Institute Agama Islam Negeri) ولي سونان امپَل (IAIN Sunan Ampel) جي نالي سان گورنمينٽ طرفان قائم ڪيل آهي. ان کان سواءِ يونيورسٽي ’سونان گِري‘ جي نالي سان قائم ڪئي وئي آهي. جنهن ۾ آرٽس ۽ سائنس پڙهايا وڃن ٿا. اها سٽيٽ يونيورسٽي ناهي پر مسلمانن جي طرفان پنهنجي قائم ڪيل آهي.

جاوا کان سواءِ جزيري سوماطرا ۽ ٻين تي پڻ سونان (ولي) ٿي گذريا. انهن کان سواءِ ٻيا دين جا عالم ۽ مبلغ ۽ مصنف هئا. مثلا سوماطرا ۾ صوفي عالم ۽ درويش نورالدين رانيري يا رانديلي ٿيو جيڪو اصل ۾ رانديرَ شهر (گجرات) جو هو. ٻيو عالم ۽ شاعر الحمزه الفنصوري هو جيڪو Melaboh

شهر ۾ مدفون آهي. اهو شهر ”بند آچيه“ کان ٣٠٠ ڪلوميٽر اولهه طرف آهي. اهڙي طرح شمس الدين السمطراني ٿيو جيڪو آچيه جي Singkel علائقي ۾ مدفون آهي جتي ڪافور پيدا ٿئي ٿو. انهن ۽ ٻين بزرگن جا شاگرد وڏا عالم هئا جن مڪتب ۽ مدرسا قائم ڪيا جن کي پُونڊوڪ Pondok سڏيو وڃي ٿو. اهي ثانوي ۽ اعلي تعليمي مدرسا آهن جن ۾ شاگرد (santry) رهن ۽ انهي لحاظ سان نالو ’Pansantren‘. انهن مدرسن جا باني مباني عالم مقامي ٻولي ۾ ”ڪِيائي“ سڏجن. بهرحال عالمن، صوفين دوريشن ۽ سلطانن جي سعيي سان هن ملڪ جي مختلف جزيرن ۽ ٻيٽن ۾ اسلام پکڙيو. عالمن ڪتاب لکيا، درسگاهون قائم ڪيون ۽ دين جا عالم ۽ مبلغ پيدا ڪيا. سلطانن پنهنجن سرحدن کي وسيع ڪيو. ولين، درويشن عوام سان محبت ۽ دلي رشتي سان کين اسلام ڏي متوجه ڪيو. جيڪڏهن ماڻهو موسيقي سان متوجه ٿي ٿيا ته هنن بزرگن ان کي اختيار ڪرڻ ۾ ڪوتاهي ڪانه ڪئي. جنگ آزادي ۾ سڀ ’ڪيائي‘ (مدرسن جا باني ۽ عالم) پيش پيش رهيا ۽ جهاد ڪيائون. ائين چوڻ صحيح ٿيندو ته جيڪڏهن ’ڪيائي‘ ۽ ’پونڊوڪ‘ (مدرسا) نه هجن ها ته ڊچن خلاف جهاد لاءِ ميدان تيار نه ٿي سگهي ها.

موسيقي کي هتان جي رهڻي ڪهڻي ۽ ثقافتي زندگي ۾ وڏو اثر رهيو. جدا جدا ٻيٽن جا باشندا آڳاٽي زماني کان وٺي پنهنجن سادن سازن سرودن ۽ رقصن ۾ مست ۽ مسرور هئا. هندن جي اچڻ کان پوءِ واڃي قسم جا ساز مروج ٿيا. اڳ اڪثر ساز، ’بانس‘ ۽ ٻئي ڪاٺ جا هئا. تنبن ۽ تارن وارا ساز مسلمانن رائج ڪيا. ايان تائين انهي سلسلي جو مشهور ساز ’رباب‘ سڏجي. دهلن جو سادو قسم ڪو اڳ موجود هو، پر فوجي دٻدٻي ۽ نوبت واري روايت هيٺ وڏا ننڍا قسمين قسمين جا دهل مسلمانن رائج ڪيا. پر راڳ جي رسم جي سلسلي جو وڏو ڪردار درويش ولي ”سونان ڪالي جاڳا“ ادا ڪيو. هن ڏٺو ته عوام ساز سان ريجهن ٿا. انهيءَ ڪري واڄن وارا پتل ۽ چنگ مان ٺهيل ساز سڀ يڪجا

ڪيائين. انهن مان ڪن سازن مان سازينو بنايائين ۽ اهڙي طرح هڪ خاص قسم جو سازينو (آرڪيسٽرا) مرتب ڪيائين جيڪو 'گيميلان' سڏجي ٿو. ان قسم جي ٻين سازينن کي نبي صلعم جي مولود (ربيع الاول) ملهائڻ لاءِ مروج ڪيائين. مسلمان سلطانن گيميلانن جا جدانوع مرتب ڪرايا جن مان هڪڙا شاهي مهمانن جي مرحبا لاءِ ۽ پيا فوج جي همت افزائي ۽ تربيت لاءِ استعمال ڪيا ويا. اڄ سازن جي مجمعي طور اهڙا سازينا مرتب ٿيل ڪونه ها. ڪي ٿورا ساز مندرن ۾ ٻين جاين تي وڄايا ويندا هئا. ولي "سونان ڪالي جاڳا" پڻ "پُتلين جي پاڇي واري تماشي" (Shadow Play) ۾ اسلامي روايتن، جذبن ۽ خيالن کي رائج ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيو. پتلي کي هتان جي زبان ۾ "وي يَنگ" ۽ تماشي ڪندڙ کي "دالنگ" سڏيو وڃي ٿو.

راقم ۱۹ مارچ ۱۹۷۷ع تي "پاڇيدار پتلين جي تماشي" جو مطالعو ڪيو جنهن مان پتليون پيش ڪندڙ ۽ ڳالهه ڪٿندڙ اڳواڻ وڏو ڪردار ادا ڪري ٿو. سڄو دارومدار ڳالهه ۽ ان جي ڪٿڻي تي آهي. ٻئي طرف مون پنهنجي فراغت واري ٿوري وقت ۾ 'گيميلان' سازيني ۾ مرتب ٿيل سازن جو مطالعو ڪيو. گادي جي شهر جوڪ جاڪرتا ۾، سلطان پووانو- IX جي محلات ۾ 'گيميلان' جا هيٺيان پنج جدا جدا سازينا مرتب ٿيل آهن:

۱- ڪيائي گُنتر مادو (Kyai Guntur Madu)

۲- ڪِيائي ناگو وِلاگو (Kyai Nago Vilago) جاوي زبان ۾ 'ناگو ولاگو'، انڊونيشي 'ناگا ولاگا'

۳- ڪِيائي ڪبوَ گنگنگ (Kyai Kebogangang)

۴- ڪِيائي گُنتر لائوت (Kyai Guntur Laut)

۵- ڪيائي گُنتر سارِي (Kyai Guntursari)

پهريان ٻه گيميلانِ "سِڪاتَين" سڏجن جيڪو اصل ۾ "شهادتين" آهي. اهي ٻئي سونان ڪالي جاڳا ترتيب ڏنا ۽ اهي ٻئي مولود النبي (٦ کان ١٢ ربيع

Gul Hayat Institute

الاول) لاءِ مخصوص آهن. فقط سال ۾ انهي هڪ هفتي ۾ وڄندا، هرهڪ ۾ هيٺيان نَوَ ساز شامل آهن.

- هڪ ڪَنانگ (Kenong) جيڪو سورهن دهلن جو آهي (اٺن دهلن جون ٻه قطارون) دهلو جنهن جي چوٽي تي ضرب ايندي.
- چار سارون (Saron)
- هڪ ڪَتُڪِ (Ketuk)
- هڪ ڪمُپل (Kempul)
- هڪ گانگ (Gong) جيڪو ڪمپل مثل وڏو شاهي
- هڪ گندنگ (Gedang) وڏو دهل مثل

ٽيو نمبر "ڪيائي ڪبوگنگنگ" شادي جي موسيقي لاءِ سلطانن جي سهاري هيٺ مسلمانن موسيقارن جي ايجاد آهي.

چوٿون نمبر "ڪيائي گنتر لاؤت" ٻاهران ايندڙ معزز مهمانن، سفيرن ۽ ٻين کي سلامي لاءِ سلطاني سلسلي جو آهي.

پنجون نمبر "ڪيائي گنتر ساري" فوجي پريڊ ۽ فوجي رقص لاءِ، سلطاني سلسلي جو. "ساري" جي لفظ مان گمان نڪري ٿو ته شايد عثماني ترڪن جي "جانساري" فوجي رقص جي زير اثر بنيو هجي. ڪيائي گنتر ساري وڏو ترتيب ڏنل گيميلان آهي جنهن ۾ ڪم از ڪم هيٺيان اٺاويهه ساز شامل آهن.

- ٽي بونانگ Bonang
- چوڏهن سارون Saron
- ٻه گندر Gender
- ٻه گندنگ Gendang
- هڪ گانگ Gong
- ٻه ڪَنانگ Kemong
- هڪ ڪَتُڪ Ketuk
- هڪ گمبانگ Gambang

Gul Hayat Institute

ـ ۾ ڪنمپل Kempul

مٿين پنجن قسمن ڪان سواءِ ڇهون 'گيميلان' غالباً خاص سلطاني سلسلي جو آهي جيڪو جدا هڪ شاهي شاميانِي واري عمارت ۾ جيڪا سلطاني محل (Kraton) اندر آهي رکيل آهي. ان ۾ به گهڻا ساز آهن ۽ گهڻا سپ لطيف آوازن وارا. اهو 'گميلان' اندر محلات ۾ رقص جي سکيا لاءِ آهي. هن وقت محلات کليل آهي ۽ ڪري ماڻهو اتي اچي رقص سکي سگهي ٿو.

جوڪ جڪرتا جو اهو سلطاني محل هن وقت ٻاهران ايندڙ گهمندڙن ۽ ٻين لاءِ مقرر وقتن تي کليل آهي. ان جو موجد موجود آهي. سلطان گهراڻي جو باني Sultan Hemengku Buwono -I (۹۲-۱۷۵۵ع) هو. هن وقت آخري سلطان HBP-IX هن وقت انڊونيشيا جو وائس پريزيڊنٽ آهي.

گيميلان جي انهن مختلف ترتيبن کي مسلمان موسيقارن ۽ سُونان ڪالي جاڳا ايجاد ڪيو. انهن کي محض لهولعب لاءِ نه پر اعليٰ مقصد لاءِ ايجاد ۽ استعمال ڪيائون. انهي ڪري هر گيميلان جو ابتدائي مانائتو خطاب ''ڪِيائي'' آهي. اهو خطاب هتي اسلامي معاشري ۾ محض انهي مُنتظم لاءِ آهي جيڪو تعليمي درسگاهه قائم ڪري ۽ ان کي هلائي ۽ اڳواڻي ڪري. گيميلان پڻ جڻ مهذب معاشري جو عزت مند اڳواڻ آهي. مسجدن ۾ هڪ نئين نوع جو وڏو دهل يا دهلن جو جوڙ تنگيل آهي، جنهن تي اذان کان اڳ نوبت وارو ڏونڪو لڳي ٿو. اهي دهل ڇت مان لڙڪندڙ واڄهن ۾ ٻڌل ۽ لٽڪيل آهن. انهن مان هڪ کي بيڊُڪ Beduk چون. سُرابايا جي هڪ مسجد ۾ بانس مان ٺهيل وڏي شاهي گهنڊ مثل ڊگهو پورو ساز لٽڪيل ڏٺم جنهن کي ڪاٺ جي مطرقي هڻڻ سان وڏو آواز نڪري، اهڙو گهنڊ مون 'ميدان' کان 'بالاوان' بندر ڏانهن ويندي واٽ تي هڪ آڳاٽي سلطاني مسجد ۾ پڻ ڏٺو.

سوماطرا ۾ خاص طرح ۽ پڻ جاوا ۾ اسلامي دنيا جي سازن جو آڳاٽو

سلسلو جنهن ۾ خاص طرح تارن وارا ساز شامل آهن ۽ سڀ عام مقبول آهن، انهن مان هڪ ساز ڪي 'رباب' چون. سوماطرا ۾ هڪ ساز 'ڪَياچي' جيڪو تارن وارو سو غالباً 'ڪَماچي' (ڪمانچہ) جو بگڙيل نالو آهي. هن وقت جوڪ جاڪرتا (يوگيَڪرتا) ۾ سلطانن جي محل ۾ گيميلان جا مٿيان قسم رڳو نمائش طور رکيل آهن. رقص وارو گيميلان هن وقت هر آچر تي وڄائين ٿا ۽ رقص سکڻ جي رسم نمائشي طور ڏيکاري وڃي ٿي. وڏن وڏن هوٽلن ۾ گيميلان رکيل آهن ۽ ٻاهرين مسافرن جي دلچسپي لاءِ وڄايا وڃن ٿا. پتلين جي ناچي واري تماشي تي بہ گيميلان جي تورن گهٽن سازن جي شموليت رهي ٿي. گيميلان جا Cassets بنايا ويا آهن. في الحال موسيقي جي اها روايت ڪنهن حد تائين زنده آهي. ٻئي طرف آمريڪي 'پاپولر' ۽ 'پاپ موسيقي' جو جتي ڪٿي هُل لڳو پيو آهي. رڪاردن جي ڏُم پئي پوي. اهڙي طرح هن ملڪ جي قومي روايات، ڪلچر ۽ زندگي جي شعبن تي مغرب اثر انداز ٿي رهيو آهي. ٻين اُسرندڙ ملڪن وانگر، انڊونيشيا ۾ بہ 'مغرب جي تمدني تهذيب' جو جادو ۽ طلسم جاري آهي. قومي روايات ۽ قومي زندگي جي برتري جو شعور آهي تہ بہ سَهميل آهي.

هن وقت هت بہ ''اليڪشن'' جو دور دورو آهي. پارٽين جا جلسا جلوس شروع آهن. هاڻي هتي جا نوجوان جيڪي قومي روايات مطابق سنجيدگي ۽ تحمل سان سينگاريل آهن سي جلسن جلوسن جي نعري بازي ۽ هاءِ هو ءِ واري ماحول ۾ پلجي رهيا آهن. اڳتي قومي زندگي ڪهڙو رخ ٿي وٺي، اهو مسئلو انڊونيشيا توڙي ٻين مشرقي ملڪن ۾ پيچيده آهي ۽ ان جو جواب مستقبل ۾ مضمر آهي.

هن وقت ٽي سياسي جماعتون آهن، هڪ 'گولڪر' جيڪا حڪمران پارٽي واري جماعت آهي ۽ زور آهي. ان جو نشان انڊونيشيا/ جاوا جو مشهور وڻ ''بيَرِيگَن'' يا ''بنرِينَين'' آهي، يعني سائو ۽ ڇانو ۽ آسائش وارو . ٻي

جماعت جيڪا اڳئين صدر سوڪارنو جي سلسلي جي آهي، ان جو نشان 'ڍڳو' آهي جيڪو هتان جي زندگي مطابق بهادري' همت ۽ طاقت جو نشان آهي. مُدورا جزيري ۾ ڍڳن جي جوڙن ڀڄائڻ جون شرطون مشهور آهن. هتان جو بگو ڪڪڙو ڏاند نهايت سهڻو آهي. ٽي جماعت جيڪا ٽن اسلامي جماعتن جي پارٽي آهي سا اسلامي جذبي سان سرشار آهي مگر وسيلن ۾ گهٽ. هتي هڪ سئو 'ملين ' مسلمان آهن جن مان وڏي اڪثريت ۾ اسلام جو جذبو آهي، مگر اڄ ڪلهه مسلمانن جي ملڪ جي سياست 'اسلام' جي نالي کان ڇرڪندڙ آهي ڇاڪاڻ جو مغربي ۽ ٻيا ملڪ اتي پنهنجن مذهبن جو نالو ڪونه ٿا ڪڻن. هن پارٽي جو نشان 'ڪعبو' آهي. هنن کي سمجهڻ گهرجي ته اهو نشان مناسب ناهي. 'ڪعبي' يا 'اسلام' واري پارٽي کي شڪست آئي ته نفسياتي طور تي جڻ ڪعبي ۽ اسلام کي شڪست. جنهن صورت ۾ سڀ مسلمان آهن ته پوءِ 'اسلامي' سلسلن کي وچ ۾ آڻڻ مان ڪهڙو فائدو!

عربي ۽ سنسڪرت الفاظ

انڊونيشي (مَلايو) توڙي جاوي، مَدوري ۽ آچيه (سوماطرا) جي ٻولين ۾ سنسڪرت ۽ عربي الفاظ ۽ پڻ ڪي فارسي ۽ ترڪي الفاظ موجود آهن. سنڌ ۽ پاڪستان مان ڪو انڊونيشيا ويندو ۽ پنهنجي محدود ڄاڻ ۽ ٿوري عقل سان سنڌن نالن ۽ لفظن تي سوچيندو ته سواءِ حيراني ۽ پريشاني جي ٻيو ڪجهه پلئه ڪونه پوندس. مثلاً

- ديوان مَها سِسوا= ڪاليج يا يونيورسٽي جي وڏن شاگردن جي ڪائونسل يا تنظيم. سسوا= شِش= چيلو= شاگرد؛ مَها= وڏو Advanced Student. ديوان لفظ اَصل فارسي ۽ پوءِ عربي ۾ پڻ استعمال ٿيو، معني ڪائونسل. سو هن ترتيب ۾ پڻ فارسي ۽ سنسڪرت يڪجاءِ ڪيل.
- بِناءِ تاتا سامونڊرا (Ocean Establishment System) هڪ ڪمپني جو نالو جنهن ۾، بِناءِ= عربي (بنياد)؛ تاتا= انڊونيشي (تنظيم)؛

سامونڊرا= سمنڊر.

- هَستا ڪَرَيا (Hasta Karaya)= اٺ ڪم
- هڪ اعليٰ عربي مدرسي جو نالو جتي شاگرد رهن "آشرم". سامهون بورڊ تي هن طرح لکيل

A.P.I

ASRAMA PERGUUAN ISLAM

PONDOK PASANTREN

Pintu Ashram= آشرم جو در

ڪنهن چيو ته Pondok لفظ عربي 'فُندق' مان نڪتل آهي پر ائين ناهي. فندق خود عربي لفظ ناهي، پيو ته Pondok بلڪل مقامي لفظ آهي معني اسلامي مدرسو. اهو غالباً جاوي يا مدوري ٻولي جو لفظ. سماطرا ۾ 'آچيه' واري علائقي رنگ ڪنگ (Rang Kang) ۾ مڪتب کي دايه (Dayah) سڏين.جيڪو تي سگهي ٿو ته 'ضيا' مان هجي.

- مغربي سوماطرا جي پادانگ (Padang) واري پاسي مڪتب کي سُورَئو (Surau) سڏين. يعني اها جڳهه جتي ٻارڙا پڙهن ۽ پڻ نماز پڙهجي، پر جمعي نماز نه پڙهجي.
- هڪ دڪان جي مٿان نالو "Jayama'mur"= جَيَہ معمور (سنسڪرت+ عربي)
- شريڪت دگنگ تِمور= تمور (پيٽ) واپار ڪمپني
- شاستري= عالم

Gul Hayat Institute

سنڌ جا قبيلا ۽ نسب ناما

سنڌ جي قبيلن ۽ سنڌن نسب نامن جي مطالعي سان سنڌ جي تاريخ ۽ سماجي زندگيءَ جا نوان باب روشن ٿين ٿا. راقم ڪافي عرصي کان اهڙي مطالعي جي ضرورت محسوس ڪئي، ۽ مختلف قبيلن جي سياڻن سڄاڻن کان پڇائون ڪيون ۽ حالات جمع ڪيا، ۽ ١٩٩٢ع ۾ رسالي مهراڻ (جون- جنوري) ۾ هن موضوع تي لکندي هيٺئين طور ڏيان ڇڪايو.

”سنڌ جي ذاتين، قبيلن ۽ نسب نامن بابت پوري تحقيق نه ٿي آهي. وڏ ۾ وڏ ته نالا معلوم آهن پر نالن بابت به ڀي وڌيڪ خبر ڪانه آهي. قبيلن بابت معلومات حاصل ڪرڻ، علم تاريخ توڙي علم انساب جو هڪ خاص باب آهي. اها معلومات انهيءَ لاءِ به ڪارگر آهي ته جئن صحيح نموني ۾ سيني جي سڃاڻپ ٿي سگهي.

اهي ملڪ جن ۾ ايان ذاتيون ۽ قبيلا قائم آهن، اتي فطري طور هر قبيلو پاڻ کي وڏو سمجهي ٿو ۽ ٻئي کي گهٽ. سنڌ جي قبيلن جي نسب نامن بابت تحقيق ڪندي اهو معلوم ٿيو ته خود ساڳئي قبيلي جي جدا جدا ڦرين ۽ پاڙن ۾ پنهنجي فوقيت ۽ ٻين جي گهٽتائي واريون روايتون هلندڙ آهن جيڪي ماضيءَ ۾ هڪ ٻئي سان اختلافن جون يادگار آهن. وڏي دل گهرجي جو اهڙين روايتن کي ماضي جو باب ڪري سمجهجي ۽ وڌيڪ ڇڪتاڻ نه ڪجي.

قبيلن جي تاريخ ۽ نسب نامن جو موضوع ايترو ته دلچسپ آهي جو هر سمجهدار ان کي وڌيڪ سمجهڻ چاهي ٿو. انهيءَ سلسلي ۾ ڪيترن ئي سڄڻن خط لکي توڙي روبرو اچي پڇائون ڪيون آهن. آءُ ڪين چوندو آهيان ته اسان جي معلومات محدود آهي. ڪنهن وقت سنڌ ۾ نسبنامن محفوظ ڪرڻ جي رسم روايت هئي جيڪا افسوس جو قبيلن جي پنهنجي بي رُخي توڙي سياڻن ۽ سگهڙن جي بي قدري سببان آهستي آهستي ختم ٿي وئي. ڇهه سؤ سال کن اڳ، ساداتن جي نسب

Gul Hayat Institute

نامن تي تحقيق ڪندڙ هڪ مصنف لکيو ته: سنڌ ۾ سادات پنهنجا نسب ناما محفوظ نٿا ڪن. بلوچ قبيلن ۾ پاڻ پنهجن نسب نامن ياد ڪرڻ ۽ ڳائڻ جو رواج هو جنهن جي ڪري ڪافي مواد محفوظ رهيو، پر اُن ۾ وقت گذرڻ سان واڌارو ڪونه ٿيو. سنڌ جي سمن قبيلن مان گهڻن جا موروثي پِٽ ۽ پيان هوندا هئا جن کي ”چوپڙا“ هوندا هئا جن ۾ نون چاول پُٽن جا نالا لکندا هئا. اهڙن لکندڙن مان جيڪي هندو هئا سي پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ سرحد پار رهجي ويا، ۽ نسبنامن لکجڻ جو هيءُ سلسلو ڪٽجي ويو: ترائي جي اربابن مان سڃاڻ سربراهه مرحوم ارباب الله جوڙيي اهڙي خبر ڏني. اُتر ۾ پنيرن ۽ چاچڙن جا نسب ناما به ڪنهن وقت لکت ۾ موجود هئا.

ڪنهن وقت سنڌ ۾ ڪي ڪٽنب پنهنجا نسب ناما ٽامي جي پٽڙين تي اُڪرائي محفوظ ڪندا هئا ۽ پيا ڪي ڪٽنب لکائي رکندا هئا. گذريل چاليهن سالن ۾ مون سنڌ جي جدا جدا ڀاڱن ۾ جڏهن پڇائون ڪيون ته ٽامي جي پٽڙين ۽ ڪاغذ جي بندين ۾ لکيل نسبنامن جون ڳالهيون ٻڌايون ويون، پر ان سان گڏ عام طرح اهو عذر ڏنو ويو ته فلاڻي وقت باهه لڳي ۽ اهي پٽڙيون ۽ ڪاغذ سڙي ويا.

سمن کان سواءِ، سنڌ جي سهتن وٽ پنهنجا شجرا هئا جن جا ڪي زبون ٽُڪرا نظر مان گذريا. اهڙيءَ طرح اُيرندي طرف جي وڏن قبيلن مان خاص طرح مگرين، مهرن ۽ راجڙن پنهنجن پِٽن ۽ مڱڻهارن ذريعي پنهنجا نسب ناما سنڀاليا. وڏي ڄاڻو حسين مگريي، مرحوم عليم فقير، مٺو فقير ۽ ٻين کان مگرين جي نسب نامي بابت، ۽ مرحوم عبدالڪريم راجڙ کان راجڙن جي نسبنامي بابت، مفيد معلومات ملي.

سنڌ جي قبيلن جي نسب نامن بابت ڪنهن وقت ڪي نهايت ضروري سوال سامهون ايندا آهن جن جي پڪن جوابن لاءِ وڏي تحقيق جي ضرورت آهي. هڪ اهم سوال اهو ڪيو ويندو آهي ته سنڌ جا قديم ۾ قديم باشندا ڪهڙا هئا. هڪ تاريخي حوالي موجب، سنڌ جون قديم قومون ٽي هيون: موميد، تاڪيا ۽ پانيا. موميد ته ميد يا ميهه مهاڻا

آهن. تاڪيا غالباً ٦-٧ صدي عيسوي کان اڳ سنڌ ڇڏي پنجاب طرف هليا ويا جتي اڳ ۾ سندن گهٽائي هئي. پانيا بابت پوري پڪ نه آهي ته اهو نالو کهڙي قوم جو آهي. نتيجي طور چونداسون ته صحيح معنيٰ ۾ سنڌ جا قديم باشندا مهاڻا آهن جن کي اسلامي دور ۾ "ميربحر" واري مانائتي نالي سان سڏيو ويو.

ڪي موجوده قبيلا ڪن اڳين وڏن قبيلن جون شاخون آهن، پر نالن متجڻ سببان انهن جي نسب نامي بابت پوري ڄاڻ نه رهي آهي. مثلاً پهنور، پالاري، ٿهيم، ٽُنيا ۽ ڪي ٻيا اصل ۾ عرب قبيلا آهن. پالاري ٿهيمن جي شاخ آهن، ۽ ٿهيم اصل ۾ "تميم" آهن، يعني عرب قبيلو بنو تميم آهن، جن عربن جي آخري دور ۽ سومرن جي اوائلي دور ۾ لاڙ ۾ حڪمراني ڪئي.

اهڙيءَ طرح سنڌ ۾ ڪي قبيلا اصل ۾ تُرڪ نسل جا آهن. ڪي اڄان تائين پاڻ کي "ترڪ" سڏائين ٿا، جيتوڻيڪ ڪي ترڪ ڪتنب آڳاٽو مقامي سنڌي ڪتنبن سان ملي ويا. "مغل" ترڪ نسل مان آهن. ڪالرو ۽ قزاق به ترڪ نسل جا قبيلا آهن. وَسندو قزاق اڳين حرن فقيرن جي ٽولن مان وڏي همت وارو فقير ٿي گذريو.

جت قبيلا بلوچ نسل جا آهن، ۽ گهڻا جت قبيلا اسلام کان اڳ واري دور ۾ سنڌ ۽ ڪڇ ۾ آباد ٿيا. چانگ ۽ پڙجانگ بلوچ قبيلا آهن جيتوڻيڪ اهي پنهنجن انوکن نالن سان مشهور آهن.

سنڌ ۾ ڪي قبيلا اهڙا به آهن جن جي نسبنامن بابت غلط فهميون پيدا ٿيل آهن ۽ جن بابت وڌيڪ تحقيق جي ضرورت آهي.

محض سنڌ بابت تاريخي معلومات محفوظ ڪرڻ لاءِ، ۽ نه رڳو پنهنجي وڏائي ۽ ٻين جي گهٽتائي لاءِ، ضروري آهي ته هر قبيلي جا سڄاڻ نوجوان سڀ کان اول پنهنجي وڏڙن ۽ سياڻن کان جيتري قدر ٿي سگهي، قبيلي جي اصل ماڳن، قبيلي جي جدا جدا پاڙن ۽ پڳن، ۽ قبيلي جي نيڪ مردن ۽ سڄاڻ ماڻهن بابت حالات گڏ ڪن: ٻئي مرحلي تي، ڪتابن مان معلومات حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪن.

٭

Gul Hayat Institute

آخر ۾ هت اهو ڄاڻائڻ ضروري آهي ته باوجود ڪوتاهينِ جي، ماضيءَ ۾ سنڌ اندر نسب نامن بابت معلومات محفوظ ڪرڻ جي ڀرپور رسم رهي آهي جنهن جا ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا.

(١) سنڌ جي سمن جي نسب نامن جون ڪي اڳاتيون روايتون لکت ۾ موجود آهن جن جو راقم گهڻي وقت کان وٺي مطالعو پئي ڪيو آهي. مگر جيئن ته اهي زباني روايتون هيون ۽ گهڻو پوءِ لکت ۾ آيون انهيءَ ڪري انهن ۾ گهڻو مونجهارو ۽ اختلاف آهي. ٺٽي جي سمن سلطانن جي پيڙهي ۽ پڳداري بابت جڏهن تحقيق ڪئي وئي ته لکيل روايتن مان ڪو پتو پئجي نه سگهيو ۽ فقط مڪلي جي تاريخي آثارن وارن ڪتبن جي آڌار تي سمن حاڪمن جا سندن ذاتي ۽ سلطاني نالا توڙي سندن هڪ ٻئي پٺيان حڪمراني جا مُدا ۽ سال متعين ڪيا ويا.*
عام طرح سان ''سماٽ'' جي صحيح معني کي به پوري طرح نه سمجهيو ويو آهي. اصل ۾ سمن جي سَنهن راڄن کي ''سماٽ'' جو نالو ڏنو ويو ۽ نه ٻين کي جيڪي سمن جي نسب نامي ۾ شامل ناهن. پيو ته 'سماٽ' جي معني جتي سمن جي گهڻائي هجي؛ اهڙي طرح 'لاڪات' معني جتي لاکن جي گهڻائي هجي. سڀ سنڌي ڳالهائيندڙ قبيلا سمات ناهن، يعني سمي جو اولاد ناهن؛ هرهڪ جو پنهنجو شجرو ۽ پنهنجا سلسلا آهن.

(٢) بلوچن قبيلن مان ڪن جا نسب ناما ڪنهن حد تائين موجود آهن پر بلوچن مان سڀ کان وڌيڪ تفصيلي نسب ناما ڪڇ جي راڌن جتن جا آهن جيڪي گذريل صدي جي لکتن ۾ بيان ٿيل آهن.

(٣) سنڌ جي ساداتن مان لڪياري، مٽياري ۽ بخاري سلسلن جي ڪتبن مان ڪن جا نسب ناما موجود آهن، پر وڌيڪ تفصيل سان روهڙي ۽ نصرپور جي رضوي ساداتن جا نسب ناما لکيا ويا. مير علي شير قانع خاص طرح ٺٽي ۾ آباد ٿيل ساداتن جا نسب ناما لکت ۾ آندا.

* ڏسو راقم جو انگريزي ۾ لکيل تحقيقي مقالو (سنڌ جي سمن حاڪمن جي پيڙهي وار بادشاهن جو سلسلو) جيڪو ''پاڪستان رڪارڊس ۽ آرڪائي وز ڪميشن'' جي پهرئين اجلاس آڏو پشاور ۾ سنه ١٩٥١ع ۾ پيش ڪيو ويو، ۽ جيڪو پوءِ اجلاس جي ڪاروائي طور سنه ١٩٥٣ع ۾ ڇپيو.

Gul Hayat Institute

پوئين ويجهي دور ۾ لکياري ساداتن مان جناب سيد محمد راشد رحه (روضي ڌڻي) جي اولاد جو شجرو تفصيل سان موجود آهي.

(۴) سنڌ ۾ ملتان جي غوث بهاء الدين زڪريا رحه جي اولاد جا شجرا (جيڪي قريشي سڏجن) آڳاٽو سنڌ ۾ گهڻن جاين تي تفصيل سان موجود هئا، پر هن وقت اهو تفصيل جيتري قدر بکيرن جي درگاهن جي قبن وارين ديوارن تي لکت ۾ آندل آهي اوترو ٻئي هنڌ موجود ناهي.

(۵) جناب مخدوم نوح رحه ۽ سندس اولاد جو شجرو آڳاٽو فارسي ڪتاب "فرع الاصول" ۾ تفصيل سان لکايو ويو جنهن جو سنڌي ترجمو درگاهه جي مجاور محمد صالح "انيس العشاق" جي نالي سان تاريخ ۵- ماه ذوالقعده ۱۳۰۶هه ۾ پورو ڪيو. شجرن جي لحاظ سان، هيءُ تفصيلي ڪتاب ڇپائڻ جهڙو آهي."

مٿئين مهاڳ لکڻ بعد اٽ- نو سال گذري ويا ته مون محسوس ڪيو ته هن وقت تائين ڪيل تحقيق مان جيڪو مواد حاصل ٿيو آهي سو قسطن وار شايع ڪيو وڃي. 'رهاڻ هيرن ڪاڻ' جي پوئين جلد-۳ ۾ شروعات ڪئي وئي ۽ سهتن، جتن- بلوچن، جاڪرن، سميجن ۽ ڪن ٻين قبيلن بابت ڪيل تحقيق کي قلمبند ڪيو ويو. هن چوٿين جلد ۾ انهيءَ سلسلي کي ڪجهه اڳتي وڌائجي ٿو ۽ هيٺ لاشاري، ڏَل، چانگ مگرين ۽ سنڌ جي ايرنديين پاڳي وارن ٻين قبيلن بابت تحقيقي مواد ڏجي ٿو.

• لاشاري

Gul Hayat Institute

بلوچن جي قبيلن مان لاشاري هڪ وڏو قبيلو آهي ۽ تاريخ جي لحاظ سان پڻ اهم آهي. ۱۴- ۱۵ صدي ۾ سنڌ سان لاڳو سنڌن رياست هئي جنهن جو مرڪزي شهر گاجان هو. رند ۽ لاشار واري وڏي ٽيهه- ساله لڙائي ۾ سنڌ جي حڪومت لاشارين جي مدد ڪئي. سنڌن قبيلي مان خان دريا خان، سلطان جام نظام الدين جو وڏي اعتماد وارو وزير ۽ سپه سالار هو جنهن کي سلطان، پنهنجو پٽيلو ڪيو ۽ خان الاعظم جو خطاب ڏنو.

سلطان ڄام نظام الدين جي دور ۾ لاشاري قبيلي جو ماڳ ۽ مرڪز 'ڪاهان' (ضلعو دادو) هو ۽ ٻي سنڌن گهٽائي ٺٽي ضلعي جي ڪوهستاني ڀاڱي ۾، ۽ هيٺ سامونڊي ڪناري لڳ گهوڙاٻاري ۽ شاهبندر علائقن ۾ رهئي. لاشارين جو سونڊن وارو مقام ان دور جو تاريخي يادگار آهي. ڪوهستاني علائقي ۾ مَلڪ اسحق ۽ پوءِ بنگي خان سنڌن مشهور سردار ٿيا. * سلطان ڄام نظام الدين جي دور ۾، سومرن سربراهن کي 'همير' جو خطاب، سمن سربراهن کي 'ڄامائي' جو خطاب ۽ بلوچن سربراهن کي 'ملڪي' يا 'ميري' جا خطاب مليا. ان دور جو بيت آهي ته:

'همير' چايو سومري، سمي چايو 'ڄام'
'مِيري مَلڪي' لقب بلوچڪو اڳيان نيڪ نِدام

چايو يعني چوايو، نيڪ ندام يعني نيڪ نظام، يعني سلطان ڄام نظام الدين. موجوده دور ۾، ساڪري، گهوڙا ٻاري، شاهبندر ۽ ڀڻ ٻتوري ۾ لاشارين جا ٻه وڏا قبيلا "مُنڌير" ۽ "مُجر" آهن جيڪي انهن نالن سان سڏجن، ۽ باقي ٻيا لاشاري سڏائين.

— مُنڌير قبيلي مان ٻه رئيس پاڙا، هڪڙا سلطاڻاڻي (جن جي نسبت سلطان ڄام نظام الدين جي فوج جي حوالي سان) جن مان پوئين ويجهي دور (١٩٦٢ع) ۾ شير محمد خان ۽ حاجي عمر خان وارا، ٻيا علياڻي جن مان عالي خان، بنگي خان، احمد خان ۽ ٻيا. انهن ٻن پاڙن کان سواءِ ٻيا منڌير پاڙا موريڻاڻي، گُلاڻي، موساڻي، شنباڻي، ٻَناياڻي، ڪَڪاڻي، هالاڻي (ڪاري جا، جتي ٻيا به ٻه پاڙا)

* مير اسحاق جو مقام ۽ قبر(ديهه) ڪنڊ جهنگ، موئيدان تپي ۾) مهير جبل کان اتر طرف واري وسيع وادي ۾ واقع آهي. اهو مقام ڪَنڊ جهنگ مڪان کان ڏيڍ ميل اوڀر طرف (ڳوٺ محمد ڇتي کان ٻه اوڀر ۽ ڳوٺ پير بخش ڇتي کان ڏکڻ) آهي جيڪو راقم ٢-نومبر ١٩٨٥ع تي ڳولي لڌو. قبر جي پيراندي تي مير اسحاق جو نالو لکيل ۽ قبر جي سيراندي مٿا سرداري وارو مولهيو ۽ هيٺ سواري وارو گهوڙو ڪَنڊ ٿيل آهي. بنگي خان جي قبر جنگ شاهي کان اولهه طرف واري ڪوهستان ۾ آهي.

ــ مُجر قبيلي مان قلسماڻي، حَسْواڻي، مِهراڻي، ريدار ۽ تاجواڻي.

ــ حمراڻي، سائيناڻي ۽ وَلاساڻي به مُنڌير.

ــ ٻيا لاشاري راڄ شهر ٻني لڳ جن مان وڏي سگهڙ الله بخش سان راقم جون ڪچهريون ٿيون: ٻيا "وَر" جي شهر وٽ ڪانٽي واهه تي.

لاڙ جي انهن سيني لاشارين وٽ اها روايت مشهور ته لاشاري قبيلي وارا سلطان ڄام نظام الدين جي وقت ۾ ۽ پڻ ان کان اڳ گجرات طرف ويا ۽ اتي وڏي طاقت وارا ٿيا. انهن کي جنگين وقت سما ڄام سڏيندا هئا.

گهوڙاٻاري تعلقي جي لاشارين وٽ اڳاڻي وقت جي روايت جنهن موجب ڄام نظام الدين لاشارين کي جنگ وقت سڏيو جيڪي ان وقت گجرات ۾ هئا. سنه ۱۹۶۲ع ۾، مرحوم الله بچائي خان جلباڻي جي ڳوٺ ڪيل ڪچهري ۾ وڏي سگهڙ طاهر محمد پٽ محسن موورياڻي مُنڌير لاشاري (ڳوٺ ٻن، تپو ٻيلي، تعلقو گهوڙا ٻاري) هيٺين تاريخي روايت بيان ڪئي ته مَهميد خان لاشاري، گجرات مان راڌڻ پور آيو ۽ اتان اولهه طرف مڪران جو رخ ڪيائين ۽ سنڌ پهتو.

گـــجـــرات گُـــڙا آئـيـــا، رائـي راڌڻ پـور
ڪـيــائـون منـهن مــڪـــران تي، ڏيـئـي پـــائـرن پـــر:
ڪـابل ڪـنبـــائـيـــو آهـيٰـــان، دهـليءَ سندي در
ڪوپـا اَئـين ڪـوهـســتـــان جــا، سُرها ســرو ســر
پــري پــيــرو ڪـر، اڇي سگهــو رس ســامــوئـي ڪي.

اهو وقت هو جڏهن ڪـابل قنڌار طرفـان ارغـونن پٺي حـملا ڪـيـا. سلطان ڄـام نظام الدين جي حـڪـم موجب دريا خان گجرات مَان به لاشاري سڏايا. بلوچ شاعر مُلا عيسي لٽينگ به پوءِ هن واقعي کي بلوچي شعر ۾ بيان ڪيو جيڪو (ان وقت مون جٺن ٻڌو ۽ سمجهيو تيئن) هيٺ ڏجي ٿو.

مــهـمـيــد شي ڪـيـچ مــڪـــرانا

سـمي ٻراڻ وَڙي رَڪغـان
عيسي اي مشڪاڻي سَئين
ميرين مُنڊير مَسترين
هر دَه بَرش هڪ وِسرا
هر ڪي ٻـ دهلي نامورا
حڪومت پٺاڻ ٻرسَرين
جامه ندو برزاين مسترين
ترڪ نماچي تيج گرين
پوري نامي دازغئين.

● ڏَل ۽ سندن پاڙا

ڏَل سنڌ جو هڪ وڏو قبيلو آهي جنهن بابت راقم آڳاتو پڇا ڪئي پر خاطرخواه خبر ٻن سُڃاڻن ڪان ملي: هڪ حاجي احمد علي مجذوب ڪان جنهن سان ٢١- مئي ١٩٥٨ع ۾ رهاڻ ٿي. حاجي صاحب علم وارو هو ۽ شاعر پاهڙ فقير ڏل جو پٽ هو. ٻي اعتبار جوڳي جهوني سگهڙ شهداد (ڏيتو ڏل) ڪان ملي جنهن سان ٽر ۾ ٣٠- آگسٽ ١٩٨١ع تي هيراڙ ۾ سندس جاءِ تي ڪچهري ٿي. ٻيا احوال ٻين ڪان مليا.

حاجي احمد علي چيو تہ: ڏل اصل ۾ ابڙا آهن ۽ اهي سمن جي بادشاهي کان اڳ موجود هئا. ستين سن ۾ هن قبيلي مان هڪ عبادت گذار مائي پهريائين غوث بهاؤ الدين زڪريا جي مريدياڻي ٿي؛ پنڙو ڪيچ تي هوس جنهن کي ڏسي غوث صاحب چيو تہ: ”اين وچون ڏل تيسن“، يعني هن مان ٻيا گهڻا ٿيندا. مائي پوءِ پاڙي جو نالو ٻہ ڏل رکيو جنهن جو اولاد وڌيو ۽ طاقت وارو ٿيو. پوءِ ٻئي پڳدار غوث صاحب دعا ڪئي تہ: ”دلن جي دوڙي، ڏينهن قيامت توڙي.“ دوڙي معنيٰ ڪنهن تڪليف يا جنگ وقت يَڪ مشت گڏجاڻي، ٻڌي ۽ مضبوطي.

هي قبيلو جڏهن طاقت وارو ٿيو تڏهن وڏا پاڙا ۽ ”راڄ چوويهہ هئا جن ڏي

ضرورت وقت جاڻ لاءِ چئيون نڪرنديون هيون.“ سگهڙ شهداد جي زباني موجب دل قبيلي جا پاڙا هيٺين نسب نامي موجب ٿيا.

ــ محمود ۽ اگهامِ ٻئي سڳا ڀاءُ، جن جو اولاد انهن نالن وارا پاڙا.
ــ ساهِمر، حُسُن، ورَسو ۽ ڏيسر: چارئي ڀاءُ جن جو اولاد چار پاڙا انهن نالن وارا.
ــ ڇَڄو، سهتو، پونئرو، ديدو، ينيرو: ڀائر جن جو اولاد انهن نالن وارا پاڙا.
ــ ابڙو، ڪِهرُ، ڪانهيون، ناهيون: چارپاڙا
ــ ديدا، لاڪا، راڻا ۽ ڦل اهي چارئي پٽ ويسي جا ۽ چار پاڙا.
ــ ڪاڇيلا ۽ درس راجسين: اهي ٻہ پاڙا پاڻ ۾ ويجها، درس راڄسين مٽي وڃي ٿو ڪاڇيلا سان گڏجي.
ــ ڏيٽا: ڏوج، سونَيار، آري، صادق پوٽو، چارئي ڀاءُ جن جو اولاد اهي چارئي ڪون ڏيٽن جون. صادق پوٽا داد و طرف آهن. (شهداد جي زباني پوري ٿي).
ــ بودلا، بائو، گگن، ساهڙاهي چار پاڙا ڪنهن وقت پُراڻ تي ويٺل هئا.
ــ لنجا: انهن جون هيٺيون نکون: لنجي پوتا، سلطان، جوٽا، جوٽاچ، پِٽُو، مَسَڻ، يارا، راوت، ڏُجا، ڏگا، بدامر، موٽڻ، مناهين ۽ لال. لنجي جي اولاد مان غوث جو خليفو راڄسين سومراڻي (راڄسين پہ۽ سومري جو، مزار نديٰ شهر ڪان ٻہ ميل اتر طرف) ٿيو. ڪي مان پاڪستان لڏي آيل خليفي صابر (ننڊي) سان ۱۹۶۰ع ۾ ڪچهري تي جنهن راڄسين سومراڻي جي اولاد بابت ٻڌايو تہ: راڄسين کي ٻہ پٽ ٿيا: مبارڪ ۽ پکريو. مبارڪ جا چار پٽ: صالح، سرمان، امِي ۽ اَبن جن جي اولاد مان وڏا درويش ٿيا. پکريي جا چار پٽ: آرادين، سپڙ، سومار ۽ الله ڏنو جن جي اولاد مان بہ ڪامل درويش ٿيا.
ــ تيبا، آٽلا، جَنلساند ۽ رمدان يا رمضان دل (وڏي شاعر ميين شاهہ عنات جا ناناڻا).

ڀهريان مڪ دل پاڙا تورا هئا. وقت گذرڻ سان انهن مان ٻيون نکون ٿيون جيڪي سڀ هن وقت دل سڏجن جٽن تہ سڏايا، سڪريا، آمر، ڪاڪا، ٻنيا، بکيرا،

پوُتڙا، ٻاڪڙ (ڇڄي جو پاڻ)، جوٽس، راٺا، مندوس، هوتي، ڪُندا، ٻَپو، ٻهپار.
ـــ ڇيائون ته دل قبيلي جون ٻانوجاه نکون جن مان پڳ ڇڻن نکن تي: محمود، اگهام، بودلي ۽ ساهڙ تي. عام راءِ اها ته اڳ پڳ هڪ هئي: دريا خان جي وقت ۾ ڪي پاڙا ان پڳ مان نڪتا.

مختلف بيانن مان معلوم ٿيو ته دل قبيلو ڪلهوڙن جي شروع واري دور ۾ طاقت ور هو. پُراڻ تي ويٺل هئا، ۽ سندن ننڍي رياست هئي جنهن جو مکيه شهر اَڏالو هو. سيني پاڙن جي متفقه روايت ته ڪلهوڙي سگّ گهريو ۽ دل سگّ نه ڏنو جنهن تي ڪلهوڙي چڙهائي ڪئي. ميان نورمحمد جي نالي مشهور آهي ته ٻين ذاتين ڪان سگّ گهريائين، ۽ تي سگهي تو ته هن دل قبيلي ڪان به سگّ گهريو، پر مکيه سبب دل قبيلي جي طاقت هئي. ميان نورمحمد سنڌ جي طاقتور قبيلن کي ماري ميجائڻ لاءِ متن چڙهايون ڪيون، ۽ پوءِ ميان مراد ياب ۽ ميان غلام شاهه به ائين ڪيو. اهو هڪ خاص سبب هو جو ماٺهو ڪلهوڙن جي حڪومت مان خوش نه هئا. موجوده ميرپورخاص ۽ جيمس آباد تعلقن ۾ پراڻ جي ٻنهي ڪنڌين سان دل آباد هئا: اتر طرف سندن مرکز وَنگ (ميرپور کان اترءِ ڪاڻ کان ٣ ميل اتر) جتي لنجي پوٽن دلن مان شادي جو مقام ۽ قبو آهي، ۽ ڏکڻ وارو مرکز پراڻ جو 'سوڍا ٻوڙ گهيڙ' جنهن لڳ بودلا دل هئا.اتي سندن بستي وارو پڙو موجود آهي. وَنگ ۾ طاقتور اگواڻ لنجي پوٽن مان شادي دل هو جنهن ١١٢۴هه ۾ ڪوتڙي جي مرزا بيگ مغل کي ماريو. ٻي لڙائي ٺڪرن سان ٿي جنهن ۾ شادي مارجي ويو پر پوءِ بودلا دلن جو ٻيو لشڪر سوڍن کي پراڻ جي گهيڙ وٽ پهتو ۽ کين ٻوڙي مارياٺون جو ان گهيڙ تي نالو ئي پئجي ويو 'سوڍا ٻوڙ' گهيڙ.

• ڇيائون ته: ميان غلام شاهه ڪاهي آيو. اهو واقعو ميان نورمحمد جي آخري دور جو. ان وقت دل قبيلي جو اگواڻ محمود پاڙي جو پڳدار دريا خان هو. پنهنجا ڪٽنب تر ڏانهن موڪلي ڇڏيائون ۽ باقي قوم بيٺي، پر گهٽا مارجي ويا ۽

سندن سڄي علائقي تي ڪلهوڙن جو قبضو ٿيو:

باڱو، ڳڳن، بودلا، هُو ساهڙ ڪين سُڄن
ٻنيون ۽ ونيون رليون ويچارن
ٻئي پلسا پُراڻ جا اڇي ڪچيا ڪلهوڙن
پڳائو دروازا درن جا سي وري ڪيئن اچن
ڦتا ماڳ سندن، ڦاٽا دهل دلن جا.

پوءِ عام ڳالهه ائين هلي ته هنن محمود شاهه ڪاٺ ڪهاڙي واري کي ماريو ۽ هن پٽيو تڏهن دل مٺا. محمود شاهه دل قبيلي جي ڪوٽ ڪان مٽيو ۽ ڇوڪري کي ڏسي عاشق ٿي ويهي رهيو. هن جي نظر پاڪ هئي پر هنن کي غيرت آئي ۽ مارياٿونس ۽ پراڻ ۾ لوڙهياٿونس. اهي پاڙا باڱو، بودلا ۽ ساهڙ جن جي ماڻهن محمود شاهه کي ماريو. انهي تي ڪن چيو ته:

"باڱو ۽ بودلا ڪڏ ڏاڏا ڏيهه منجها"

پوءِ دريا خان ۽ ٻيا سنڌ ڇڏي ويا ۽ ڪڇ گجرات ٿيي وڃي بڙودي ۾ پهتا ڇاڪاڻ جو ڪڇ تائين ڪلهوڙن جو لشڪر پهتو هو يا پهچڻ وارو هو. ڪي دل ڪنيات هليا ويا ۽ ڪي اڄان تائين اتي آهن.

جڏهن ٽالپورن جي حڪومت قائم ٿي ته ميرن ماڻهو موڪليا ۽ دل قبيلي وارا جيڪي سنڌ ڇڏي ويا هئا تن کي واپس وٺي آيا.* دريا خان کي ماڻ ڏنائون ۽ ديدن کي ۽ ٻين کي ٽڙ ۾ زمينون ڏنائون ته سرحد مضبوط ٿئي. ديدا، اگهام، ڏيٽا، لاکا، بکيرا، ٽيٻا، پونئرا، لنجا، بودلا ۽ ٻيا اڄ تائين ٽڙ ۾ آباد آهن. هيراڙ ۾ پير مرد شهداد (پٽ چاڪر، آري ڏيٽو) چيو ته: هيراڙ جو ٽڙ

* ڪي هميشه لاءِ بڙودي کي وسائي ويٺا ۽ غالباً اڃان تائين اتي آهن. ۲۱ مئي ۱۹۵۸ع تي حاجي احمد علي مجذوب سان حيدرآباد ۾ ڪچهري ٿي جنهن ٻڌايو ته هو سنه ۱۳۲۰ هه (۱۹۱۵ع) ۾ وٽن بڙودي ۾ ملڻ ويو هو. ان وقت هوراءِ جي محل جا محافظ هئا. هامون ميان، جهامو - دوسو ميان سندن وڏا هئا. ننگرپارڪر ۾ ڪچهريون ڪندي معلوم ٿيو ته ڪي دل اڃان تائين ڪنيات ۾ آهن.

انگريزن کان اڳ ميرن صاحبن جي وقت ۾ کنيائون. ميرن جي ڏينهن ۾ ننگر پارڪر جي پريان تائين سنڌ جي حد هئي ۽ اتي جوڻاڃ پاڙي وارا آباد تيا.**
دريا خان ميرن جو درباري هو. هڪ ڀيري ڪچهري ۾ مير صاحب پڇيو ته: هاڻي تو ۾ مالدار ايترو خوش آهن جو ڪو هڪ پاڳيو هڪ هزار ڪاريون ڪپريون وهڙيون پهچائي ڏئي. دريا خان چيو ته هائو، پر هڪ هزار کان وڌيڪ آڻ پڄائي سگهان ٿو. پوءِ دريا خان سڏ وڌو، چنيون لکيون: جن سڏ پريو سي دلن ۾ ليکيا ويا. هڪ هزار کان وڌيڪ وهڙيون پهچي ويون جيڪي مير صاحب ڏي ڏياري موڪليائين. جن دريا خان جي سڏ ڪي مان نه ڏنو سي (ڪانهيان، نانهيان وغيره) دريا خان واري پڳ مان ان ڏينهن نڪتا.

● چانگ

بلوچن قبيلن مان چانگ هڪ آڳاٽو قبيلو آهي جيڪي اوائلي اسلامي دور ۾ سنڌ ۾ آيا ۽ آباد تيا. گبچاڻي (گبيچ = ڪُفِچ)، ڪرچڪي (ڪوچ)، ڪوش، خشڪ، جسڪاڻي ۽ ٻيا انهن آڳاٽن بلوچ قبيلن ۾ ڳڻي سگهجن ٿا. قبيلي جي پنهنجي هڪ روايت موجب، چانگ وڏي بلوچ قبيلي هوت جي شاخ آهن. هن قبيلي وارا وڏا بهادر تيا ۽ موت کي منهن ڏيڻ کان نه مڙيا. ان روايت جو يادگار، رسالي ۾ شاهه جو بيت ته:

محبت جي ميدان ۾، سر جو ڪرمَ سانگ
سوري سپيرين جي، چڙهه ته تنين چانگ

يعني سوريءَ تي چڙهه ته چانگ سڏجين. قبيلي جي ٻي روايت موجب، چانگن جي بهادري تڏهن کان مشهور ٿي جڏهن چانديا ۽ چانگ ذالنون سان وڙهيا (يعني ارغونن سان سبيءَ ۾ وڙهيا). اهو سلطان ڄام نظام الدين جو دور هو جڏهن خان

** ٢ سيپٽمبر ١٩٨٠ع تي ننگرپارڪر تعلقي جي سرحدي ڳوٺ جهڳليو (ننگر کان چاليهه ميل اتر اوير) ۾ ڪچهري ٿي ۽ معلوم ٿيو ته جوڻاڃ اجان تائين ننگرپارڪر جي سرحد جي پريان بونهار ۾ وينل آهن ۽ سنڌن پڳدار بابو آهي. ڪي گهر، ننگر کان سٺ ڪوهه ڏکڻ هندستان جي تعلقي ويرم گام جي ڳوٺ ماترساڻو ۾ آهن.

Gul Hayat Institute

دريا خان سپهه سالار هو. ان دور جو آثار، لکي شاهه صدر ۾ (شاهه صدر جي روضي ڪان اولهه طرف) چانگن جو مقام آهي جنهن ۾هڪ پٿر جي ڇتي هيٺ ڪنهن چانگ سردار جي قبر آهي. اها ڇتي، مڪليءَ تي سمن جي مقام وارين ڇتين سان ملندڙ جهلندڙ آهي. راقم اها گهڻا سال اڳ ڏٺي ۽ ان تي 'چانگ' نالو پڙهيو.

هڪڙن بيانن موجب، ١٦-١٧ صدي ۾ چانگ قبيلي جي طاقت جو مرڪز لاڙ ۾ ٽنڊو محمد خان ۽ ٻنوري تعلقن طرف هو. مغلن جي دور ۾نصير خان سپهه سالار هو، ۽ چانگن جون ٻه جاگيرون هيون: هڪ سنجر چانگ واري ۽ ٻي 'ڪَڇائي' شير خان چانگ واري (اهو نالو شير خان پوءِ ٿيو). ٽالپورن جي دور ۾ لاڙ جي ٻن وڏن قبيلن جتن ۽ چانگن ۾ جنگ لڳي جنهن جو ذڪر ڪتاب 'جنگ ناما' ۾ آهي. هڪ روايت موجب، لاڙ ۾ سندن طاقت جي مرڪز مان پوءِ اتر سنڌ طرف پکڙيا. پر يانئجي ٿو ته چانگ ان ڪان اڳ به اتر طرف آباد هئا. شڪارپور- جيڪب آباد ريلوي لائين تي لطيف چانگ ريلوي اسٽيشن لڳ هن قبيلي جي آڳاٽي آبادي هئي. اباوڙي تعلقي ۾ ريتي روڊ سان لاڳو ۽ اڳتي صادق آباد طرف (شادي خان وارا) آباد آهن. ايمان اڳتي پنجاب ۾ سندن بستي 'ڪتي چانگان والي' آهي. گهڻو ڪري، مغلن جي دور ۾ چانگ سنڌ ڪان ٻاهر پنجاب طرف به سربراهه ۽ سپه سالار هئا. مشهور نالو نصير خان جو آهي ۽ ان ڪان پوءِ مغلن جي دور ۾ الله بخش خان سپه سالار هو.

خيرپور ضلعي ۾ ڪڇهريون ڪندي، فيض گنج تعلقي جي چانگن جو شجرو وڏيڪ پکو پختو ۽ تفصيل سان مليو. چانگ قبيلي جا ڪتنب هت لاڙ مان سنجر چانگ طرفان آيا ۽ ميان غلام شاهه ڪان اڳ آيا. ميان غلام شاهه ڪان ڪين سند ملي. ٽالپورن جي دور ۾ مير رستم خان ۽ مير علي مراد خان جي وقت وڏن عهدن تي هئا. ٻڌو خان، دوست علي خان غازياڻي، مانجهي خان ۽ چوهڙ خان لاڙ مان آيا جن جو اولاد ۽ پاڙا ۽ ڳوٺ آهن.

Gul Hayat Institute

ـــ ٻُڌو خان جو اولاد: ٻُڌو پٽ جهانگي پٽ جونگل پٽ ٿيهو پٽ ڏنگو پهريائين هيٺان لاڙ مان آيو ۽ پَٽ باراڻ (شهدادپور- سانگهڙ) ۾ رهيو. اتان پوءِ پڊ عيدن طرف آيو. سندس قبر پڊ عيدن کان ۴ ميل اتر (ريل لڳ اوڀر) ابراهيم شاهه جي مقام ۾ آهي. کيس ڇهه پٽ ٿيا: چاڪر، باراڻ، نوڪر، ميرڻ، فتح، لُڏو ۽ گهرام. پهرين ڇهن جو اولاد ڇهه پاڙا: چاڪراڻي، باراڻي، نوڪراڻي، ميراڻي، فتحاڻي ۽ لُڏياڻي. اهي گهڻي ڀاڱي ٻن ڳوٺن پڪا چانگ ۽ منو چانگ ۾ رهن. انهن جو وڏو مير علي مراد خان جي وقت ۾ سربراهه هو.

ـــ دوست علي غازياڻي، لاڙ مان سنجر چانگ مان آيو. سندس ٽي پٽ فتح، ريحان ۽ گاهي جن جو اولاد ٽي پاڙا: فتحياڻي، ريحاڻي ۽ گاهياڻي جيڪي ڳوٺ حاجي محمد حسن چانگ، دائودي موري ۽ ڳوٺ رحمة الله چانگ ۾ رهن. انهن مان جعفر خان دوستلياڻي، مير رستم خان جي وقت ۾ وڏو وزير هو.

ـــ مانجهي خان ۽ پانڌي خان ٻه ڀاءُ. مانجهي خان کي ڇهه پٽ ٿيا، ڪريمداد رحيم داد، ميان داد، الهداد، خالقداد ۽ احمد. هڪ پاڙو مانجهياڻي، باقي ڇهه پاڙا ڇهن ڀائرن جي نالن سان ڳوٺ حيدر چانگ ۾ رهن. پانڌي جو اولاد پانڌياڻي ڳوٺ ترائي ۾ رهي.

سانگهڙ ۽ خيرپور ضلعن مان چانگ قبيلي جا بهادر حُر فقير انگريز سان وڙهيا. تڳيو فقير چانگ ١٨٩٦ع ۾ انگريزن سان مقابلن ۾ شهيد ٿيو. ١٩۴٢ع وارن مقابلن ۾ ڪنڌڙي جي غلام علي فقير چانگ کي سورهيه بادشاهه بهادري ۽ اڳواڻي لاءِ چونڊيو هو.. غلام علي فقير ۽ پڪن چانگن جو عبدالله فقير خيرپور جي ناظم سان ڪامياب مقابلي ۾ موجود هئا. ان بعد آخري مقابلن ۾ ڦوٽي فقير چانگ اڳواڻي ڪئي.

ڦوٽو فقير پاڪستان ٺهڻ بعد زنده هو ۽ راقم ڪانئس خبرون پڇيون. سنهو هَلڪو، ڇَڙڪ ۽ قد ۾ پورو پنو. چيائين ته: 'فقيرن کي انگريزن ۽ سندن جاسوسن سان وڙهڻ ۾ وڏو جذبو هو ۽ وڏي طاقت هئي. رات وچ ۾ پيرين پيادا

هڪ جاءِ تي ڪارروائي ڪري ايترو پري نڪري ويندا هئاسون جو پوليس ۽ ملٽري ڪي اها ڳالهه سمجهه ۾ ئي ڪانه ايندي هئي. منهنجي ٽنگن ۾ ايتري طاقت هئي جو پلن گهوڙن جي پڇڻ جي جاءِ ڪانه هئي، چڻ اڏامندو هوس. جيسلمير ۾ وچي مخالفن کي ماريم.' ٻيو مثال ڏنائين ته: پاڪستان ٿيو ۽ پير سائين سڪندر شاهه گادي تي ويٺو ۽ اسان کي حڪم مليو ته اچي حاضر ٿيو. آءٌ درگاهه تي وڃي حاضر ٿيس. منهنجي اچڻ ڪري وڏو پوليس اتالو موجود هو. پوليس ڪمانڊر کي پير سائين چيو ته: هي ڦوٽو آهي ۽ ان جي ٻانهن توکي ڏيان ٿو، پر جي وري پيرجي وڃي ته پاڻ ڄاڻجان. مون دل ۾ چيو ته پير سائين مونکي موڪل ڏيئي چڪو. مونکي ٻاهر وٺي آيا ۽ پوليس جو پهرو گهيرو هو. پر وجهه ڄاڻي وٺي ٿو پڇان ته پويان ايندڙ پوليس کي پوئتي ڇڏي ويس ۽ رات جي پيٽ ۾ راڻي پور ٽپي ويس.

ڦوٽي فقير جي همت جي منهنجي اکين ڏٺي شاهدي ته: جمڙائو واهه جي منڊ تي ناري جي ڪپ تي، انجنيري بنگلي ۾ مون سگهڙن ۽ ڳائڻن جي هڪ وڏي ڪچهري جو انتظام ڪيو. قاضي سچيڏنو مرحوم سانگهڙ جو ڪليڪٽر (ڊپيوٽي ڪمشنر) هو؛ وڏو علم دوست ۽ اديب هو، مون تي مهربان هو ۽ ضلعي ۾ علمي ادبي ڪچهرين ۾ منهنجي پوري پٺڀرائي ڪيائين. منڊ جمڙائو واري ڪچهري کي ڪامياب ڪرڻ لاءِ اتي پاڻ پنهنجي منزل رکيائين. رات جو ڪچهري مچ تي ٿي. سيءُ هو، مٿان جهڙ هو، ۽ ٻاهر اونداهي رات ۽ ڦڙ ڦڙ هئي. حيدرآباد جا ٻه وڪيل (پيرو ۽ ساٿي) به اچي پهتا هئا. تن قاضي صاحب کي چيو ته: سائين ڪچهري ته سٺي، پر ڪو شڪار جو پروگرام رکو ها ۽ هرڻ جو گوشت هجي ها. قاضي صاحب جن خاموش رهيا. ان ڪان اڳ ڦوٽو فقير اتي پهتو هو ۽ مونسان مليو هو. آءٌ ٻاهر ويس ۽ فقير کي چيم ته هي ڳالهه آهي. ڦوٽي فقير چيو ته: جيڪڏهن ڪليڪٽر صاحب هڪ بندوق ۽ ٻن ڪارتوسن جي اجازت ڏئي ته آءٌ صبوح تائين هرڻ پهچائيندس. هتان چئن ڪوهن تي هرڻن جو

ڏس آهي. مون چيو: فقير جهڙ ڦڙ آهي، آءٌ هام هڻي تنهنجو نالو وٺي بندوق هٿ ڪريان پر پوءِ پنهنجي ڳالهه بيهندي! چيائين ته: "ڏٽي چڱي ڪندو." مون ڳالهه ڪئي ته قاضي صاحب اجازت ڏني ۽ بندوق فقير جي حوالي ٿي. رات گذري وئي. فجر جو اٿيس ته مون کي ڳِٽي هئي. سج ڪني تي ڪڏي سو ٻاهر نڪري ناري جي ڪنڌي تي ويس: ڏسان ته پريان ڦوٽو فقير وڏن سڱن وارو هرڻ ڪلهن تي کنيو پيو اچي. سندس ڪپڙا آلا هئا. پڇيم ته چيائين: تي ڪوهه ڪن ويس جو شڪار لڳو. ڪپڙا پسيل آهن جو فلاڻي جاءِ تان ناري مان تري هن پر آيس. (يعني هرڻ، بندوق ۽ ڪپڙن سوڌو نارو تري آيو. پري ڪان ڪٽي هرڻ ماريائين، ۽ پنهنجو ڪيل قول پاريائين).

● مرزاڻي

وڏي 'ميرڻ' جو اولاد 'ميرڻاڻي'، عرف عام ۾ 'مِرزاڻي' سڏجڻ لڳو. مرزاڻين جو هڪ ويجهو ڳوٺ حيدرآباد کان اوپر طرف آهي ۽ پڻ ريلوي ستيشن مرزاڻي آهي. ديري غازي خان طرف به مرزاڻي آهن. ۱۹۶۴ع ۾ عنايت علي خان مرزاڻي حيدرآباد ۾ وڪيل هو ۽ سندس عمر سٺ ورهيه ڪن هئي. چيائين ته سندن وڏو غلام علي خان پنهنجي وقت جو وڏو طبيب هو. اندازاً ۱۳-صدي جي آخر ۽ ۱۴ صدي جي شروع ۾ تي گذريو. وڪيل صاحب وڏي غلام علي خان جو 'بياض طب' (قلمي) ڏيکاريو جنهن ۾ جدا جدا عنوانن تي جملي ۸۹ باب هئا. هڪ صفحي تي وڏي غلام علي خان جو هٿ لکيل هيٺيون شجره هو جيڪو مون ڪوشش ڪري پڙهيو ۽ اتاريو.

"غلام علي خان بن حاصل خان بن باقر خان بن رانجهه خان بن مصري خان بن مِهره خان بن مير الهداد خان بن شهداد خان بن شادو خان بن سلطان باهو بن حاجو موراني بن ميرڻ بن خفيف بن دوده نهري بن پي(=پين) بن متو بن دودو پَتيو بن پي(پين) بن مهت (؟) بن همون بن خفيف بن دوده سياه بن پونگر بن سومره بن شهبندين (شهاب دين) بن شاهو بن حسين بن جراڙ بن شمس بن

مراد بن مسو بن تدو (؟) بن ارادي(؟) بن شهبندين بن محمد حنفيه بن حضرت علي ڪرم الله وجهه.“

هن شجره جو پهريون ڀاڱو ميرڻ تائين، مرڙائين جو آهي. ان ۾ ميرالهداد خان ۽ شهداد خان جا نالا اچن ٿا جيڪي بلوچ نالا آهن. ’ميرڻ‘ کان اڳتي جيڪي نالا آهن سي سومرن جي شجره جا آهن ۽ اهميت وارا آهن جو انهن کي سومرن جي شجري جي ٻين بيانن سان ڀيٽي ڪنهن نتيجي تي پهچي سگهجي ٿو. ڀانئجي ٿو ته شجره جو اهو پويون ڀاڱو پُل مان گڏي لکيو ويو آهي.

سنڌ جي ايرندي وارا قبيلا

• مگريا

مگريا قبيلي وارن جي متفقه روايت ته مگريا جيسلمير جي حڪمران ڀٽي يا ڀاٽي گهراڻي مان مگر راءِ پٽ بجيراءِ جو اولاد آهن. بجيراءِ ڀاٽي کي اولاد ڪونه ٿيندو هو. ڪنهن مسلمان درويش دعا ڪئي. ٻارڙو پيٽ ۾ ستن مهينن جو هو جو لااله الا الله جو سندس زباني آواز اچڻ لڳو ۽ ولادت بعد هو ڪلمو پڙهي مسلمان ٿيو. ڏند ڪٿا موجب، اچان پيٽ ۾ هو جو مغلن ڪاهه ڪئي ۽ بجيراءِ مارجي ويو: راڻي ستي ٿيڻ لاءِ ڏاگهه تي ٿي چڙهي ته تاءُ اچڻ تي ٻارڙو ڄمي پيو. ”مگر مان پيدا ٿيو، تنهن مگريو چوايو.“ صحيح ائين ته: مگر راءِ جو اولاد تنهن مگريو چوايو. انهيءَ آڳاٽي روايت کي پوءِ ڪنهن هيٺين منظوميءَ ۾ بيان ڪيو ته:

سالچو ڏي سماءُ، ته ڪيئن سِرجو گهر ڀاٽيي ڄايو مگر راءُ
نظر سين ٿي پيدا ٿيو، ٻولي مهر منجهاُ (يعني فقير جي دعا)
پنجين مهيني پيٽ ۾ ٿي آيو آوازا
سامائجي سٽڙيو پڙهي ذڪر زبانا
هي جو ٻولي ٻالڪو جوڙيو جَبابا (جوابا)
ميان جي معمور جو مونکي ناه سماءُ

Gul Hayat Institute

بهو چـئي بجـيـراءَ ڪي، اوڏو تـي اوگنـاءِ (=سڻ)
ڏٺي تهـڙي چـئـجـان رڪج ڪو مَ رياءِ
تـو منهنجي وچـاءِ دولهـ آ درياءِ
پيچـو پوتـيـدار ڪـان ڪري ناراڻ نياءِ
چـئي: اوي هندو هي مُـسلو، اَهنجـو ناه وياءِ
هندو حـيـران تـيـا ڪيـن ڪين مُـهـا
پنهنجي پَر ۾ پشـيـمـايا لجـاٽيـا تنهن ڪـا
جي ڪـو سـاڙي هـن ڪي هٽـي هـٽ هِڪـا
خـون بخـشـيـان تنهن ڪي عـالم سپ اوڳـاءِ
پيءُ پرچي ڪينڪي ڏئي نه مـوڪل مـاءِ
مـتـان لڳي جنگ مـغلن جي مـاريو بجـيـراءِ
سَـتي سنبـري ڏاگـهـه تي ساڙڻ پنهنجو سـاهه
اچي ويـتي آروڳي ڪري وَرُ اڳـيـاءِ
ڪوڙين ڪاتـيـون آيون، نائيـون طاق تيلن جـا
آيا ملڪ الله جـا اُلهي عـرض ڪـاءِ
پانهن ڪـان جـهلي پاهر ڪـديـئـون باهه ڪنا
اچي ويـتـو پٽ تي نڪـتـو آگ منجـهـاءِ
مُـرڪي مـسلمين تـيـو چـئي ڪلمون مُـهـاءِ

تاريخي حـوالي موجب، رَمل ملڪ (واڙي وارو ملڪ، يعني جيسلمير) جو حاڪم سنڌ ۾ برهمڻن جي حڪومت جي خلاف هو ۽ ڏاهر ساڻس جنگ ڪئي. انهيءَ ڪري جڏهن سنڌ ۾ اسلامي لشڪر جي فتح تي ته رَمل جي راءِ اسلام قبول ڪيو. اهڙي طرح ايرندي طرفان مڱرين جي قبيلي سيني ڪان اول اسلام قبوليو.

مڱرين جي شجري بابت جيڪي روايتون مليون انهن سيني ۾ وڏيڪ

Gul Hayat Institute

تفصيلي روايت وڏي سُڄاڻ حسين فقير مگريي ڪان ملي جنهن سان ۲ سيپٽمبر ۱۹۸۰ع ۽ ۸-آگسٽ ۱۹۸۱ع تي مرحوم محمد حسن رند جي دعوت تي مبارڪ جي تڙ (تعلقو ڇاڇرو) تي ڪچهريون ٿيون.

ــ حسين جي پنهنجي پُري: حسين پٽ قاسم پٽ راجو پٽ ڀيڙو پٽ لاڏو پٽ ابريو بن جاتريو پٽ موٽڻ پٽ گل پٽ سخي پٽ ساناهيو پٽ ڄاريو پٽ وسندو پٽ عباس پٽ سلام پٽ سلطان پٽ حڪيم پٽ باگڙ پٽ ڏيرو پٽ سُچروراءِ پٽ ڀگوراءِ پٽ مگرراءِ.

ــ مگرراءِ کان مٿي جو شجرو: مگرراءِ، منجهوراءِ ۽ ميٺو ٽيئي پٽ بجيراء جا، بجيراءِ پٽ ڏساد پٽ باجوراءِ پٽ مند پٽ ڀڙيت پٽ ڪونب ڪرن پٽ ڀيم پٽ ياتي پٽ ڀوپت.

مگرراءِ جو اولاد

بيرڏهه، چانرو ۽ ڏوسر ٽيئي بيرم جا: بيرم ۽ ٽُنو ٻئي ڀاءُ پٽ ٻُسٽ جا ٻُسٽ پٽ ٿاهرو پٽ ڏيرو پٽ سُڇري جو، سچروراءِ پٽ ڀگوراءِ پٽ مگرراء جو.

- بيرڏهه جو اولاد: ٻهڻ (وڏو)، ساهڙ ۽ قمر ٽيئي پٽ بيرڏهه جا.
- ٻهڻ جو اولاد سارنگ مگريا، ساهڙ جو اولاد ڪِيتا مگريا.
- قمر جو اولاد: وريو پٽ ڪيتو پٽ مهراڻ پٽ سبڙ پٽ قمر.
- ڪينٽرو پٽ لُونيو پٽ قمر، تنهن جو اولاد ڪينٽرا مگريا.
- وريو پٽ ڪيتو، تنهن جو اولاد وريا مگريا.
- سُوڄو پٽ ڪيتو، تنهن جو اولاد سوڄا مگريا.
- ڀيرو پٽ ڪيتو، اولاد ڀيڳارا مگريا.
- رَتو پٽ ڪيتو: اولاد رتا مگريا.
- وڏڻ پٽ ڪيتو: اولاد وڏڻ مگريا.
- پونٽرو پٽ ڪيتو: اولاد پونٽرا مگريا.

(ساتل، ساسو، ٻڪو، سَتيون چارئي پٽ ڪيتي جا ٻنا اولاد جي).

- مهراڻ، چنڙ ۽ ڪنڙ ٽيئي پٽ سيڙ جا، چنڙ جا چنڙ مگريا.
- رُڪڻ ۽ جوڏو ٻئي پٽ ڪنڙ جا، مَليو رڪڻ جو جنهن جا مَليا مگريا.
- سيهڙ قطب جو، قطب چنگل جو، اهو جوڏي جو جنهن جو اولاد جوڏا مگريا.
- جمال (طلاقيو) پٽ ڪٽوريو پٽ بُولو پٽ موهڻ پٽ سيڙ پٽ قمر (جمال جا طلاقيا مگريا).
- سِڪو پٽ ابُو پٽ موهڻ پٽ سيڙ پٽ قمر، سڪو جا سِڪا مگريا.

مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي، سجاڻ حسين جي روايت موجب گرهوڙي صاحب بير ڏهه جي مٽين تيرهن پاڙن مان، (بهڻ جي اولاد مان) سارنگ مگريا پاڙي مان هو. سندس پُري هن طرح: عبدالرحيم پٽ عبدالله پٽ صابرالله پٽ موسيٰ پٽ اسماعيل پٽ خيرمحمد عرف ڪونجو پٽ بهڻ (خيرمحمد ۽ سارنگ ٻئي ڀاءُ پٽ بهڻ جا). ماءُ جو نالو مائي نيامت هو. موسيٰ جو ٻيو پٽ مکڻ جنهن جو اولاد مکڻائي فقير. (حسين جي زباني پوري ٿي).

- **چانري جو اولاد:**
- گاگن پٽ مانڊل پٽ ساهسو پٽ اَسوڏو پٽ مانڊل (وڏو) پٽ ڏوڏو پٽ چانرو.
- گاگن پٽ مانڊل جو، اولاد گانگا مگريا.
- ڪڪڙ ڏِهه پٽ مانڊل جو، اولاد ڪڪڙ ڏِهه مگريا.
- مرڪيو پٽ مانڊل جو، اولاد مرڪيا مگريا.
- پاتُو پٽ مانڊل جو، اولاد پاتُو مگريا.
- گوڏير پٽ ويرسين پٽ ساهسو پٽ اَسوڏو، اولاد گوڏير مگريا.
- ڪُلو پٽ ڪَرَن پٽ اَسوڏو، اولاد ڪُلا مگريا.
- ساڀر پٽ سوم پٽ اسوڏو، اولاد ساڀر مگريا ۽ سوم مگريا.
- سگر پٽ سوم پٽ اسوڏو، اولاد سگر مگريا.
- پورو پٽ پرڪيو پٽ اسوڏو، اولاد پورا مگريا.
- ڪنڊو پٽ نيپڙ پٽ اسوڏو، اولاد ڪنڊو مگريا.

Gul Hayat Institute

- ڇُتڙ پٽ اسوڏو، اولاد ڇُتڙ مگريا.
- تُرڪو پٽ ٻِڪائت پٽ ڪُنيو پٽ جهنبو پٽ اسوڏو، اولاد تُرڪا مگريا.
- سانورو پٽ خيرو پٽ جهنبو پٽ اسوڏو، اولاد سانورا مگريا.
- چيٽو پٽ سينڌل پٽ جهنبو، اولاد چيٽا مگريا.
- لاڱري پٽ جهنبو، اولاد لاڱري مگريا.
- سومرو پٽ مِهاجڙ پٽ جهنبو، پٽ اسوڏو، اولاد سومرا مگريا.
- ڪدر پٽ اسوڏو، اولاد ڪِدر مگريا.

(مُيون، جهالر، موريو، توريو، دودو ۽ چنيسر پٽ اسوڏي جا پر فقط نالا)

- اسوڏو پٽ وڏو مانڊل پٽ ڏوڏو پٽ چانرو.
- جوٽو پٽ وڏو مانڊل، اولاد جوٽا مگريا.
- گِراج پٽ وڏو مانڊل، اولاد گراج مگريا.
- جهُوجهو پٽ وڏو مانڊل، اولاد جهوجها مگريا.
- وڏو مانڊل پٽ ڏوڏو پٽ چانرو.
- روهڙ پٽ ڏوڏو، اولاد روهڙ مگريا.
- حَسَڻ پٽ ڏوڏو، اولاد حَسڻ مگريا.
- وَسڻ پٽ ڏوڏو، اولاد وَسڻ مگريا.
- ڏارو پٽ چانرو، اولاد ڏارا مگريا.
- آسَڪَرن پٽ چانرو، اولاد آسڪرن مگريا.

(راڃيو پٽ چانرو تنهن مان پاڙو ڪونه ٿيو.)

ٻُست جو اولاد:

- ٻُست پٽ ٿاهُرو پٽ ڏيرو پٽ سچروراءِ پٽ پگرراءِ پٽ مگرراءِ.
- ڌهيسر پٽ اِبو پٽ گهٽسين پٽ ڏِيپل ڌِھ پٽ ڪارت پٽ ٻُست.
- ٿَتو پٽ ٻُست، اولاد ٿَتا مگريا.

ٿاهرو جو اولاد: وِڪيا درس مگريا

● صمد پٽ ڏنو پٽ ڏون پٽ پڪريو پٽ حبيب (ٻيو پياءُ ساهو پٽ حبيب) پٽ وليداد پٽ حبيب پٽ عمر. ٻيا تي پياءَ مدُفر (مظفر)، ساهڙ ۽ هارون پٽ عمر جا، هارون جو اولاد هارون درس سڏجن، پر مٿي اهي وڪيا درس مگريا آهن.

● عمر پٽ محمود پٽ وڪيو جنهن جو اولاد وڪيا درس.

● وڪيو پٽ عيسب پٽ مالهو پٽ سلطان پٽ گجڻ پٽ ڪينئون پٽ ڪينئرو پٽ گهوگهر پٽ ساهڙ (ساهڙيي ڪوٽ جو باني).

ساهڙ جو اولاد ساهڙ مگريا

● هُٽند، پتر، ٻپر، لنجو، گانگو پنجئي ساهڙ جا، ساهڙ ڏيري جو.

● ٿاهرو ڏيري جو، پٽپار ڏيري جو جنهن جا پٽپار مگريا.

● سُرپار ڏيري جو، جنهن جي اولاد مان رامڪا مگريا (مسلمان)

● باگڙ يا واڳڙ، حُليو، جوارو، مَتلو، موهڻ، مولو ڇهه ئي ڏيري جا.

● ڏيرو پٽ سچروراءُ پٽ مگرراءُ پٽ بجيراءُ پٽ ڏساد پٽ باجوراءُ.

مگرين جي قبيلي مان ٿي وڏا مشهور

پهريون مگرراءُ جنهن اسلام قبوليو ۽ سڄو قبيلو اسلام وارو ٿيو. ٻيو گانگو مگريو جنهن مقابلي ۾ گنگداس ڀاٽي کي ماريو. گنگداس جي ماءُ راجا وٽ دانهين وئي ته گانگو منهنجي پٽ گنگداس جو مٿ ڪونه هو. پوءِ راجا چارڻ گهرايو جنهن چيو ته:

گانگو ۽ گنگداس، سامَ پَئي ساريڪا
جي هو ڏٿي ڀَٽ جو، تي هو ڪنٽي جو ڪونراس

يعني ته ٻئي هڪ ٻئي جا مٽ آهن. گانگي جي سورهيائي ۽ تعريف ۾ چيائون ته: مگرين ۾ ڏيرا، چانرا ۽ ساهڙ وڏي همت وارا ٿيا پر گانگي سيني کي ملهايو:

ڏهه ڏيرا، چوڏهن چانرا، ساهڙ ست وزير
گانگي سڀ ملهائيا، مگريا تر پير

Gul Hayat Institute

تيون مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي جيڪو وڏو عالم ۽ عارف هو. چو تيارن ۾ مخدوم مبين وٽ پڙهيو جنهن کي ادب مان ابو بابو ڪري سڏيندو هو. جيڪو استاد ڪان پڙهيائين تنهن جي روشني ۾ پاٺي پاڻ کي وڌيڪ پڙهايائين ۽ اسلام جي عظمت ۽ شريعت جي حقيقيت کي سمجهيائين. عِرفاني علم ڪيس وقت جي وڏي عارف خواجه محمد زمان لواري واري ڪان مليو. اسلامي فڪر ۽ عرفان ۾ شاهه عبدالڪريم، شاهه عبداللطيف، خواجه محمد زمان، گرهوڙي صاحب ۽ سيد محمد راشد (روضي ڌڻي) معرفت جي آسمان جا روشن ستارا هئا.

• مرحوم عليم مگريي سان ۷ نومبر ۱۹۵۶ع تي رهاڻ تي. چيائين ته ويرم پوتا مگريا جوڌپور طرف آهن، آسڪرن جيسلمير جي ڏکڻ طرف، تاهرو به جيسلمير طرف، پٽيار ڪپري ڪان اتر جيسلمير تائين، پُسٽ سکر ڪان اتر اپرندي، تارو (تاهرو) بهاولپور جي سرحد تي، مکڻ پوترا وڏا اشراف ڪپري طرف، وڪيي پوترا تر ۽ ڪپري طرف، موسي پوترا راڻي پور، سکر ۽ روهڙي طرف (فقير، پيري مريدي ۾)، گهيڙو تنبي آدم ڪان اتر-اوپر. چيائين ته وڪيو، موسو، گهيڙو تيئي پٽ هيسب جا: گاگن پٽ ساهڙ جو جنهن مهرن ڪان وير ورتو، ماهو پٽ سلطان پٽ گهوگهر پٽ ساهڙ جو.

عليم چيو ته: عبدالرحيم موسي پوٽن مان هو. پٽس جو اصل نالو ملار هو. فقير کي پياءُ ڪونه هو، تي چاچا هئس. فقير جو سوٽ (يا سوٽاڻي سوٽ جو پٽ) سنگهار فقير هو جيڪو هميشه گرهوڙ ۾ رهيو. نڙ جو وڏو ملوڪ هو. ۱۹۲۰ع ڌاري گذاري ويو. سندس پٽ جمعو (۱۹۵۶ع ۾) گرهوڙ ڪان اوپر پٽوري جي آسپاس ويٺل هو.

• رانوڙ

هڪڙا رانوڙ قبيلا صديون اڳ اسلام تي آيا ۽ هميشه لاءِ سنڌ ۾ سڪونت پذير ٿيا. انهن قبيلن ۾ خاص طرح سهتا تاريخي لحاظ سان اڳ جا آهن. ٻيا رانوڙ قبيلا پوءِ غوث صاحب (ملتان) جي تبليغ ۽ تلقين سان اسلام ۾ آيا ۽ لاڙ

۽ ٿر ۾ آباد ٿيا. جيسلمير جي شهر 'شِو ڪوٽڙيو' جا راٺوڙ ڪٽنب جن اسلام قبوليو سي 'ڪوٽڙيا' سڏيا ويا. جن مان تعلقي مٺي ۾ هڪ ڳوٺ 'علو ڪوٽڙيو' ۽ ٻيو ڳوٺ 'وائڙي طيب ڪوٽڙيو' (يعني طيب ڪوٽڙيي واري وائڙي، وائڙيون ٻيون به آهن). راٺوڙ قبيلي مان وڏو درويش ۽ غوث صاحب جو خليفو جَرڪس ڏناڻي ٿيو (يعني جَرڪس پٽ ڏني جو). غوث صاحب جي دعا سان ڏنو مسلمان ٿيو پر سندس پياءُ ايسر مسلمان ڪونه ٿيو. بعد ۾، ايسر جو اولاد به مسلمان ٿيو ۽ لاڙ ۾ سرڪي سڏجن. ڏني جي قبر، شهر بدين کان اتر، مير واه جي ڪپ تي، شاهه بدي (شهاب دين) جي مقام ۾ آهي ۽ جرڪس جي مزار اربابن جي ترائيءَ کان اتر طرف پٽ تي.

● **گجُو**

١٩٧٨ع ۾ پڇا ڪندي معلوم ٿيو ته ٿر ٻويزن، سانگھڙ ۽ ڪپري تعلقن ۾ هن قبيلي جي گھڻي آبادي آهي ۽ پڻ جيسلمير ۽ ٻاهڙ مير طرف آهن. هن قبيلي وارا 'گجورا ٺا' سڏجن ۽ ڪي پاڻ کي گجوسوڍا سڏائين. هن قبيلي جو وڏو راٺو گجيسنگ وڏو بهادر ۽ بلندا اخلاق هو. ملتان جي جماعت جي خدمت ڪيائين ۽ غوث صاحب جي فيض سان اسلام قبول ڪيائين ۽ سندس نالو مصلح الدين ٿيو. ان بعد ڪيس شهيد ڪيو ويو. روايت موجب، ايڏو بهادر ۽ مٺيا وارو هو جو سر لٿي کان پوءِ به نُونڊ تي وڙهيو. راٺي گجيسنگ عرف مصلح الدين کي ڇهه پٽ هئا جن مان هن قبيلي جا هيٺيان ڇهه پاڙا:

١. جارپ، اولاد جارَپ ٢. ٻٽيير، اولاد ٻٽيير

٣. پيتو، اولاد پيتا ۴. رَٽيير، اولاد رَٽيير

۵. گجڻ، اولاد گجڻ ٦. سومار، اولاد سومار

گجو قبيلي وارا گھڻا سڀ غوث صاحب (ملتان) جا مريد آهن. اجڙي ٿر ۾ جيڪي وينل آهن سي پير صاحب پاڳاري جا مريد آهن. راقم جي آڳاتو ڇاڇري ۾ وڏيري محمد صديق سان ملاقات ٿي ۽ سندس دعوت تي، بالڪل سنڌ جي سرحد لڳ، سندس ڳوٺ ۾ وڏي ڪچهري ٿي.

Gul Hayat Institute

• سنگراسي

سنگراسي، اصل ۾ سوڍا ٺڪُر آهن، جيڪي غوث صاحب جي دعا سان اسلام ۾ آيا ۽ گهـٽو ڪري سڀ غـوث صـاحب (ملتان) جا مريـد آهن. سندن وڏو راڻو سنگراسي پٽ ڏجڻ سنگ پٽ راڻو ڪِينترو اسلام تي آيو جنهن جا ست پٽ هئا: لونڊيو، چونڊيو، جڪرو، آسَر، سوڍو، لوٽو، ڪٽاريو. انهن جي اولاد مان سنگراسين جا ست پاڙا جيڪي ٿر جي ڇاڇري تعلقي ۾ آباد آهن. ۱۳ تاريخ جنوري ۱۹۷۸ع ۾ وڏي سگهڙ فتح محمد سنگراسي، عمر اسي ورهيه، سان ڇاڇري شهر ۾ ڪچهري ٿي جنهن پنهنجي پُري جو هي شجرو ٻڌايو: سچو پٽ فتح محمد پٽ جيئڻ پٽ مبين پٽ ٿوہڻ پٽ بادو پٽ رگهو پٽ ٿلهريو پٽ پيرجي پٽ پنيو پٽ ملوڪ (جيڪو پاڻ يا سندس پيءُ، مبين شاهه عنايت جي دعا سان مسلمان ٿيو.)

Gul Hayat Institute